

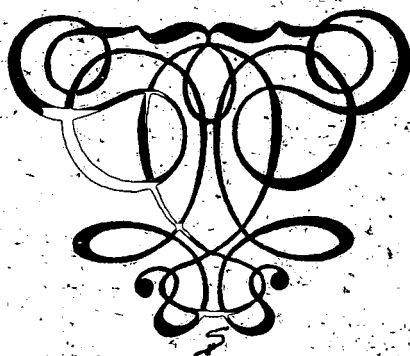
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

Israel Myrberg, Om äganderättsskyddet enligt § 16 regeringsformén.
— Stig W. Nilsson, Adolf Göran Mörnerns konstitutionella äskådning.
— Suné Holm, Censurlagstiftningens grundprinciper. — Herman
Wold, Fruktsamhet utom äktenskapet och under äktenskapets första
månader. — Översikter och meddelanden. Förstakammarvalens facit.
Av J. L. Hartmann. — Riksdagens förpuppning. Av S. Holm. — Vår
nuvarande krisförvaltning. Av A. Björnberg. — Statens livsmedelskom-
mission samt den lokala krisförvaltningen. Av A. Björnberg. — »Själ-
förvaltningssamhälle» och »självförvaltningsdistrikt». Av G. Heckscher.
— Tidskriftsöversikt. Av B. G. Cederström. — Litteraturgranskningar.
Festskrift till professor skytteanus Axel Brüsewitz. Anm. av B. G.
Cederström. — Birger Wedberg, Konungens Högsta Domstol 1809—
1844. Anm. av G. Heckscher. — Olof Thulin, 1941 års tryckfrihets-
lagstiftning. Anm. av H. Eek. — W. William-Olsson, Stockholms
framtida utveckling. Anm. av C.-E. Quensel.

ÅRG. 44

1941

HÄFT. 4-5

LUND . . . STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION . . . LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 6:—.

PRENUMERATIONSANMÄLAN

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT kommer att under år 1942 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, C. E. QUENSEL, E. LINDAHL, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor em. R. MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent E. THERMÆNIUS, Göteborg (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund» (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i december 1941.

Fahlbeckska Stiftelsen.

Statsvetenskaplig Tidskrift har avslutat sin 44. årgång med ett dubbelhäfte som nyligen utkommit. Uppsatsavdelningen innehåller fyra uppsatser. Kanslirådet *I. Myrberg* behandlar den aktuella frågan om »äganderättsskyddet enligt § 16 regeringsformen», pol. mag. *Stig Nilsson* skriver om A. G. Mörners konstitutionella åskådning, sekr. *Sune Holm* redogör för »Censurlagstiftningens grundprinciper» och doc. *H. Wold* lämnar ett statistiskt bidrag till frågan om fruktsamhet utom äktenskapet och under äktenskapets första månader. — På avdelningen »Översikter och meddelanden» lägger man märke till ett par artiklar om vår nuvarande krisförvaltning av *A. Björnberg*, en redogörelse för förstakammarvalens facit lämnas av *J. L. Hartmann*, konstitutionsutskottets sekreterare *Sune Holm* behandlar den anordning som man brukar kalla »riksdagens förpuppning» och doc. *G. Heckscher* dryftar i polemik mot professor Sundberg ett par kommunalrättsliga termer (»självförvaltningssamhälle» och »självförvaltningsdistrikt»), vartill så kommer den sedvanliga tidskriftsoversikten av *B. G. Cederström*. — Den sistnämnde har å litteraturavdelningen en utförlig anmälan av festskriften till prof. Brusewitz på hans 60-årsdag, doc. *Heckscher* recenserar justitierådet Wedbergs arbete om »Konungens högsta domstol 1809—1840», och prof. *C.-E. Quensel* granskar W. William-Olssons undersökning om »Stockholms framtida utveckling».

OM ÄGANDERÄTTSSKYDDET ENLIGT § 16 REGERINGSFORMEN

AV KANSLIRÅDET ISRAEL MYRBERG, STOCKHOLM

Det av särskilt tillkallade sakkunniga utarbetade, sommaren 1941. avgivna betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen har givit anledning till förevarande lilla undersökning av innehållet i nämnda grundlagsparagraf enligt dess nu gällande lydelse, i vad paragrafen berör äganderättsskyddet. Undersökningen har lett till resultat, i viss mån stridande mot det, vartill de sakkunniga kommit. Då möjligen undersökningen torde vara av en viss betydelse för fortsättningen av det ifrågavarande lagstiftningsarbetet men framför allt för frågan om effektiviteten av nu gällande bestämmelser om detta skydd, har jag ansett mig böra offentliggöra undersökningen i fråga, och hoppas att i det följande få överlämna en fortsättning av densamma, innehållande huru bestämmelser om detta skydd i övrigt givit sig tillkänna i lagstiftning och praxis samt i vad mån detsamma kringskurits genom de senare årens lagstiftning.

Lagen har sedan uråldriga tider utgjort ett skydd för statsborgarens liv, frihet och egendom; ifråga om äganderätten har hos oss tidigare den normen så gott som undantagslöst varit gällande, att den enskilde lagligen icke kunde mot sin vilja berövas sin egendom eller någon del därav i annat fall än han gjort sig skyldig till brott och i sådant fall endast på grund av domstols dom enligt lag. Nämnda rättssats går såsom en röd tråd genom hela vår rättsordning, grundlag, annan lag och sedvanerätt. I RF:n av år 1809 finnas bestämmelser härom i §§ 16, 36, 74, 77 och 114. Angående tolkningen av de tre sistnämnda paragraferna, §§ 74, 77 och 114, torde böra åberopas ett yttrande av framlidne professorn i statsrätt i Uppsala Herman Ludvig Rydin, vilket yttrande är av följande lydelse¹: »Den enskildes

¹ Svenska Riksdagen, II: 1, Sthlm 1878, sid. 367.

egendoms- och förvärvs rätt är särskilt skyddad — — —. Ett dylikt skydd för den enskildes egendomsrätt ligger ock däri, att då riksdagen enligt RF:n § 77 äger att utan inskränkning föreskriva de grunder, efter vilka kronans domäner skola förvaltas; det förbehåll därvid är gjort, att de personer och menigheter, som efter hittills gällande författningar sådana kronans tillhörigheter nu innehava, må njuta all laglig rätt till godo, ävensom uti det skydd, vilket är genom RF § 114 givet åt de i riksståndens privilegier och friheter innehållna privaträttsliga förmåner. I enlighet med de i dessa §§ uttryckta grundsatser måste såsom regel gälla, att ingen inskränkning kan ske i de någon viss medborgare eller medborgareklass tillkommande privaträttsliga förmåner, utan att han därför erhåller full ersättning, en grundsats, som fått sitt särskilda uttryck i Rég. § 74, som stadgar om den ersättning, som skall givas för det sammanskott av födande varor, som i visst fall skall utgöras till tågande trupp, värjämte samma grundsats finnes tillämpad i civillagen t. ex. i den dit hörande expropriationslagen.» Angående § 74 torde följande böra tilläggas. Enligt paragrafens ursprungliga lydelse stadgades bl. a. att det såsom gärd betecknade sammanskott av födande varor, som konungen vid ett uppkommet krig ägde fordra uti en landsort till krigsfolks underhållande under tåg eller marsch, skulle genast med penningar av statsmedlen de levererande betalas, efter de fastställda markegångspris och med förhöjning däruti till hälften av deras belopp. År 1889 förelades riksdagen förslag till ett par rekvisitionslagar för krigsmaktens behov. Riksdagen anmärkte emellertid mot förslagen, att de icke utan föregående grundlagsändring kunde antagas. För genomförandet av ifrågakvarande lagstiftning ändrades § 74 RF:n därefter till den lydelse samma paragraf nu har. Enligt denna äger konungen för militära behov under viss tid i den ordning, på det sätt och på de villkor samt med den skyldighet för staten till ersättning, som bestämmas i särskild av konungen och riksdagen samfällt stiftad lag, låta av kommuner eller enskilda utfordra vissa förnödenheter och tjänstbarheter. Härefter antogos rekvisitionslagarna av riksdagen, varpå de utfärdades av Kungl. Maj:t. Av innehållet i denna lagstiftning ävensom den senare lagstiftning, som ersatte densamma, framgick, att ersättning efter fulla värdet skulle lämnas för varor, som rekvirerades, eller för skada, som egendomens ägare

kunde lida; innehållet i detta hänseende torde för övrigt kunna anses hava tillkommit på grund av föreskriften i själva grundlagsstadgandet i fråga. I detsamma föreskrevs visserligen intet om att ersättning skulle utgå efter fulla värdet av det som avstodes etc. utan att den ersättning skulle utgå, som bestämdes i särskild av konungen och riksdagen samfällt stiftad lag; dessa ordalag hade säkerligen valts därför, att man denna tid ansåg att enligt andra normer i grundlagen, framför allt i § 16 RF:n, i nämnda lag icke kunde stadgas att ersättning skulle utgå under värdet av vad som sålunda avstodes men väl utöver samma värde. Sålunda lärer vara uppenbart, att en sådan lag ansågs grundlagsvidrig, enligt vilken städgades skyldighet för den enskilde att fullgöra rekvisitioner för militära ändamål utan att ersättning efter fulla värdet lämnades för det rekvirerade eller för skada, som av rekvisitionen åsamkades rättsägaren; en sådan lag syntes strida mot ordalydelsen av § 74 RF:n. Det torde emellertid enligt dåtida uppfattning icke förelegat något förnuft i ett antagande att ersättning skulle givas i dessa fall, då rekvisitioner påfordrades i tider av ett statens nödläge för att fylla statens oundgängliga behov, men ej i andra fall, då någon varit pliktig att under lugna tider på grund av bestämmelse i lag till det allmänna avstå egendom för tillgodoseende av icke lika angelägna behov. I detta sammanhang torde böra anmärkas, att jämväl enligt den förra krigstidens i den enskildes äganderättssfär djupt ingripande förfoganderättslagar meddelats stadganden, enligt vilka den enskilde tillerkändes ersättning enligt grunderna i den militära rekvisitionslagstiftningen för de ingrepp i äganderätten, som med stöd av dessa lagar riktades mot honom. I det stora hela gällde det nu sagda ifråga om all den vidlyftiga lagstiftning, som efter RF:s tillkomst uppstått på sammanlevnadens snart sagt alla områden. I detta hänseende torde endast behöva hänvisas till expropriationslagstiftningen, vattenrättslagstiftningen, lagstiftningen rörande fastighetsbildning i stad och på landet, stadsplanlagstiftningen, skogslagstiftningen o. s. v. Det nu anförda gällde icke undantagslöst, men de undantag, som i detta hänseende ägt rum, hade i allmänhet vid närmare granskning befunnits vara det mera till skenet än i verkligheten eller också varit av oväsentlig beskaffenhet.

Rättssatsen i § 36 RF:n om ämbets- och tjänstemännens oavsätt-

lighet ansågs ursprungligen bereda dessa befattningshavare rättskydd även gentemot bestämmelser i lagar eller författningar eller beslut, som träffats av konung och riksdag. Såsom exempel på den effektivitet, som detta skydd tidigare ägde, må åberopas följande två rättsfall. Under åberopande av § 36 RF:n yrkade en kamrerare i fångvårdsstyrelsen i en år 1896 av honom mot kronan anhängiggjord rättegång att i stället för honom av statsmakterna tillerkänd pension få komma i åtnjutande av till tjänsten hörande löneförmåner jämte ränta å förfallna och oguldna lönebelopp. Käromålet gillades i hovrätten och högsta domstolen.¹ År 1910 uttog en av samma styrelse konstituerad och förordnad men sedermera å indragingsstat förflyttad tjänsteman stämning å kronan, enär i anledning av en vid 1907 års riksdag avgiven proposition riksdagen från hans avlöningsförmåner avdragit ett mot tjänstgöringspenningarna svarande belopp. Klagandens talan om vederlag för dessa tjänstgöringspenningar jämte ränta härå bifölls i alla instanser.² Det lär icke kunna antagas, att grundlagsstiftarna avsett att med grundlagsskydd, gällande även mot angrepp av konung och riksdag, hägna endast den »välfärd», som utgjordes av tjänstemännens rätt till innehavande ämbeten och tjänster och ej andra »förvärvade rättigheter», t. ex. en bondes rätt till sitt hemman. Ett sådant antagande är orimligt.

Redan i landslagarnas konungabalk förekommo bestämmelser om konungens skyldighet att sörja för rättens förverkligande. Sålunda stadgades i fjärde art. av Kristoffers landslag, bl. a., att konungen skulle »alla rathviso oc sannind styrkia, älsea oc göma oc alla vrangviso oc osannindh oc allan oräth nidher tryckia både meth räth oc konungsliko välde sino». Han skulle vidare »trygger oc troen vara allom almoga sinom, sva at han scal engen fathigan eller rikan forderfva a lif eller limi, utan han är laghlica forvunnen oc dömder epter Sverikis scrifnom laghom». Han skulle ej »nokraledis nokot gotz fast eller löst af nokrom taka eller afhenida lata, utan epter laghum eller lagha domom».³ Paragraf 16 i 1809 års RF motsvarades av § 2 i RF:na av åren 1719, 1720 och 1772. I § 2 av 1720 års RF — med vilken § 2 i 1719 års RF i det hela var likalydande — stadga-

¹ Se N. J. A. I år 1899 nr 74.

² Se N. J. A. I år 1910 nr 108.

³ Se Hildebrand, E., Sveriges regeringsformer, Stockholm 1891, sid. 270.

des bl. a.: »Kongl. Maj:t tillhör lag, rätt och sanning att styrka, älska och gömma, men vrångvisa och orätt förbjuda, avskaffa och nedertrycka, ingen fördärva till liv och ära, lem och välfärd,¹ utan han vare lagligen förvunnen och dömd, ej heller något gods, löst eller fast, någon avhända eller avhända låta utan efter lag och föregången laga dom, försvara, freda och frälsa den, som med späkt och med lagom vill leva, men näpsa, aga och straffa den ostyriga och vrångvisa. Så äger ock Kongl. Maj:t med råds råde i alle mål sanning utleta, — — — och vid dess konungliga revision upptaga samt avhjälpa de besvär, vilka emot överrätternes domar efter de därom gjorde förordningar komma att andragas, så att lag och rätt oväldigt må skippas och all rättvisa såsom den andra grundvalen till rikets vältrevnad, styrka och upprätthållande befordras; men ingen olag över rätt lag gånga.» I nämnda stadganden i vad de avsågo äganderättsskyddet skulle man möjligen kunna finna en viss dualism mellan å ena sidan förbudet för konungen att fördärva någon till hans »välfärd, utan han vare lagligen förvunnen och dömd», vilket uttryck tydligen syftade på att personen blivit i brottmål dömd att tåla ingreppet i fråga, och å andra sidan förbudet för konungen att avhända eller avhända låta någon något gods »utan efter lag och föregången laga dom», något som även möjligen kunde synas avse att personen ifråga utan att hava blivit förvunnen till något brott ålagts att utgiva egendom. Måhända underlättade denna kanske mera skenbara än verkliga dualism de under frihetstiden förekommande olagliga ingrepp i äganderätten, vilka föranledde Gustaf III och hans rådgivare att giva motsvarande stadgande i 1772 års RF, § 2, följande lydelse: »Konungen äger styra rike sino, som Sveriges lag säger, han och ingen annan, rätt och sanning styrka, älska och gömma, men vrångvisa och orätt förbjuda, avskaffa och nedertrycka; ingen fördärva till liv och ära, lem och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst eller fast, utan laga dom och rannsaking samt styra riket efter konungabalken, landslagen och denna regeringsform.» Sedermera, den ²³/₆ 1786, infördes med konungens den ¹⁹/₆ s. å. lämnade samtycke i riksdagsbeslutet den förklaring av ordet »välfärd», att därunder även skulle inbegripas innehavande ämbete och tjänst, »så

¹ I 1719 års RF: »till liv och lem.»

att ingen ämbets- eller tjänsteman så av militär- som av civil- och ecklesiastikstaten, får, utan laga rannsaking och dom vid behörig domstol, från ämbetet eller tjänsten avsättas; de uti regeringsformen särskilt stadgade förtroendetjänster, beställningar och commissioner härifrån undantagne; ävensom med uppbördsmäns tjänster förhållas efter vad särskilt förordnat är». Vidare må anmärkas, att i § 39 samma grundlag stadgades, bl. a., att »ingen olag skall gå över rätt lag eller undersåtares frihet och konungens rättigheter bliva vansköta och undertryckta, utan var och en åtnjute sina lagliga rättigheter och välfångne privilegier». I 1789 års FSA förklarade Kungl. Maj:t sig vilja bl. a. »ingen fördärva till liv, ära, lem och gods, innan han varder lagligen förvunnen och vid behörig domstol dömd». Detta innebar tydligen detsamma som förbudet i § 2 av 1772 års RF för konungen att fördärva någon till liv och ära, lem och välfärd, då FSA:n uppenbarligen icke avsåg att i detta avseende upphäva RF:n. Mot § 2 i 1772 års RF svarande stadgande — i vad det avsåg eller berörde äganderättsskyddet — i Håkansonska grundlagsförslaget 14 § — och i 1809 års RF § 16 — hade följande lydelse: »Konungen bör rätt och sanning styrka och befordra, vrångvisa och orätt hindra och förbjuda, ingen fördärva eller fördärva låta till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst eller fast, utan rannsaking och dom, i den ordning Sveriges lag och laga stadgar föreskriva; ingens — — — en var bliva dömd av den domstol, varunder han rätteligen hörer och lyder.»

Rörande tolkningen av ifrågavarande skyddsbestämmelser hava meningarna varit synnerligen delade; och lämnas härmed en redogörelse för de olika åsikter i detta avseende som gjort sig gällande hos olika författare på området.

Reuterskiöld¹ menade, att paragrafen i själva verket ej föreskrev annat än att konungen skulle i den ordning grundlag medgäve hålla sträng och vaksam hand däröver, att ej blott rättsskipningen utan över huvud hela den offentliga förvaltningen med full oväld handhades och utan avbrott stadigt fortginge å de banor och på det sätt, som Sveriges gällande lag och författningar utstakat. Däremot kunde

¹ Vår Regeringsforms Magna Charta i Statsvetenskaplig tidskrift 1899, sid. 283, 284, jfr Sveriges Grundlagar m. m., Uppsala 1924—26.

man ej säga att paragrafen själv stadgat några bestämda principer för lagstiftningen eller utstakat några vissa gränser, över vilka denna icke finge gå vid reglerandet av individens rättsställning i förhållande till andra individer eller till samhället. Tvärtom hänvisade §:n i fråga om materiella normer för det samhälleliga rättstillstånd, som den ålade konungen att upprätthålla, till något utom sig, nämligen till den faktiska lagstiftningen, sådan denna i varje tid och vid varje särskilt tillfälle verkligen vore och gällde; det vore denna konkreta rätt, som konungen skulle skydda och förverkliga, ej några abstrakta rättsprinciper ur grundlagen, som endast förbjudit allt stiftande av lex in casu. — Ordet välfärd hade jämlikt 1786 års förklaring avseende å innehavande ämbete eller tjänst med vissa undantag men dessutom å allt, som möjligen kunde innefattas under ifrågavarande uttryck.

Senare¹ har R. framhållit, att konungen måste vid utövningen av sin grundlagsenliga ekonomiska lagstiftningsmakt taga hänsyn till bestående rättsförhållanden och icke på sådant sätt ingripa ändrande i dessa, att därigenom brötes någon av de principer, som genom grundlag eller politisk sedvanerätt fastslagits såsom normerande för statsmaktens förhållande till de enskilda statsborgarne i deras enskilda verksamhet. Sådana principer finnes ock. I RF:s § 16 stadgades sålunda bland annat, att konungen borde ingen fördärva eller fördärva låta till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd vore, och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst eller fast, utan rannsaking och dom, i den ordning Sveriges lag och laga stadgar föreskreve. Omedelbart kunde visserligen dessa satsar icke äga tillämpning å det då föreliggande spörsmålet. Men medelbart ägde stadgandet dock sin betydelse, enär det samma icke fullständigt, utan blott endels — i de punkter, där erfarenheten 1809 givit vid handen önskvärdheten av ett dylikt stadgande, — uttryckte en allmän svensk rättsgrundsats, nämligen den, att allmänt och enskilt skulle hållas strängt åtskild och staten icke gent emot de enskilde begagna sin faktiska makthöghet på ett sätt, som bragte dem skada i privaträttslig mening utan att nödtvång i ett

¹ I utlåtande angående statens rätt att föreskriva upphörande med lagligen bedriven näring. Tryckt såsom bilaga till en reservation i det av särskilt utsedda sakkunniga den 2 september 1911 avgivna Betänkande och förslag angående reglering av tobaksbeskattningen, Del I, sid. 354 ff.

eller annat hänseende förelåge eller i allt fall ersättning lämnades för det, som möjligen av statskäl måste förloras.

Att § 16 endast vore riktad mot konungen såsom innehavare av den exekutiva makten stödde R. på följande grunder: I § 2 av 1719 och 1720 års regeringsformer hette det: »så att lag och rätt oväldugt må skippas och all rättvisa såsom den andra grundvalen till rikets vältrevnad, styrka och upprätthållande» (den första var nämligen enighet i religionen) »befordras, men ingen olag över rätt lag gånga». Dessa slutord förekommo visserligen ej i 1772 års RF § 2, men meningen hade i alla fall varit densamma, något som för övrigt även antyddes av sammanhanget, i det att lagrummet handlade om konungs rätt att »styra rike sino». Syftet förändrades icke heller i 1809 års RF, såsom redan framginge av ordalagens bibehållna urgamla form och av paragrafens plats i den avdelning av grundlagen, som till föremål hade konungens och regeringens allmänna styrande verksamhet under lagens herravälde, men ej för lags stiftande eller fastställande av lags innehåll. Härmed förnekades icke att i den 16:de §:n och dess tillvaro låge, så vitt därigenom »rättvisan» förklarats vara en grundval för rikets »vältrevnad, styrka och upprätthållande», även *de lege ferenda* en indirekt maning, men intet bud till statens lagstiftande organ att i lagstiftningspolitiken tillämpa och genomföra samma principer. Detta vore dock något helt annat än ett stadfästade *a priori* av vissa rättigheter, vilka aldrig skulle kunna rubbas av lagstiftningen, men av vilka denna med nödvändighet måste själv modifieras. Den 16:de §:ns grundsatser vore alltså rättssatser blott för lagskipningen och överhuvud för styrelsen under och enligt de gällande lagarna.

Aschehoug,¹ Ernberg,² Malmgren,³ Herlitz,⁴ Appelberg,⁵ Strahl⁶

¹ Den nordiske Statsret i Nordisk Retsencyklopædi, Bd I, Khvn 1883, sid. 384 och 403.

² Om expropriation, Lund 1903, sid. 30, 39, 45.

³ Sveriges Grundlagar, tredje upplagan, Sthlm 1937, sid. 29—30, samt Sveriges Författning, fjärde häftet, Malmö 1941, sid. 228 ff., jfr även tredje häftet, Malmö 1936, sid. 70, 71.

⁴ Om lagstiftning genom samfällda beslut av konung och riksdag, III, sid. 416, 417; jfr sid. 422 ff. och 434 ff.

⁵ I anmälan i Svensk Juristtidning år 1932, sid. 30, av Herlitz' ovannämnda arbete.

⁶ Fyra expropriationsrättsliga uppsatser; Uppsala 1926, sid. 80 ff., samt Om

samt, i viss utsträckning, Fahlbeck¹ och Stjernberg² hava, de flesta av dem utan utförligare motivering, anslutit sig till uppfattningen, att

den rättsliga genomförbarheten av vissa ifrågasatta åtgärder beträffande den allmänna pensionsförsäkringen, tryckt såsom bilaga till Pensionsförsäkringskommitténs betänkande med förslag rörande revision av den allmänna pensionsförsäkringen, Sthlm 1934, sid. 335 ff.

¹ Regeringsformen i historisk belysning, Sthlm 1910, sid. 66 ff.

² Om de nutida rättsliga garantierna för medborgarfrihet och rättssäkerhet i Statsvetenskaplig Tidskrift 1921, sid. 9. Det har anmärkts av Sune Holm i en uppsats, Utredning angående 16 § regeringsformen, tryckt såsom bilaga 2 till det av särskilda inom justitiedepartementet tillkallade sakkunniga år 1941 avgivna betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen, att även A. G. Silverstolpe varit av samma mening. Detta torde knappast vara riktigt.

I sitt lilla år 1812 utgivna arbete *Försök till utveckling av grunderna för svenska regeringssättet*, sid. 36, 37, yttrar S.: »Anmärkom att genom ordvändningen av 16 § — — — är det *Konungen*, som lagstiftaren formligen förbjuder att förnärma eller låta förnärma någon i de där uppräknade rättigheter; varav någon torde vilja sluta, att han stadgat detta förbud endast för Regeringen och för dess Tjänare, och att han icke ihågkommit de kränkningar av dessa rättigheter, som kunde komma från National-Representationen, eller från mängden av Enskilte. Sådant är likväl icke förhållandet. I avseende på *Ständerne* är stadgat i § 90 Reg. Form., att varken under deras eller deras Utskotts överläggningar och prövning må (uti något annat fall eller på något annat sätt än denna Grundlag bokstavligen föreskriver, se §§ 66, 72, 101, 103, 106, 107) komma frågor om Ämbets- och Tjänstemäns till- och avsättande; Regerings- och Domare-Makternas beslut, resolutioner och utslag; enskilde Medborgares och Corporationers förhållanden, eller verkställigheten av någon Lag, Författning eller Inrättning. Då dessa Constitutionens stadganden ovillkorligen förbjuda Rikens Ständer att befatta sig med någon verkställighetsåtgärd, och även med någon Medborgare eller Corporation, som skulle kunna vara föremålet för sådana åtgärder (utom i de fall, som äro utsatta i Constitutionen) och då den sålunda betager dem tillfället att kränka Medborgarnes rättigheter, äro Rikens Ständer icke ställda i belägenhet att behöva de uttryckliga förbud, som i § 16 Reg. Form. innefattas; och det är dessutom klart, vid jämförelsen av dessa bägge Myndigheters organisation, att som den Styrande Myndigheten är ensam i besittning av Statens activa krafter, är densamma ock den enda som i detta avseende behöver fruktas.» Här utsäger S. bl. a. att orsaken till att förbudet i § 16 är riktat mot konungen och icke tillika mot ständerna vore den att ett dylikt förbud vore obehövt, enär konstitutionen betoge ständerna tillfället att kränka medborgarnas rättigheter och enär den styrande makten vore i besittning av statens activa krafter samt den enda som i detta avseende behövde fruktas. Till styrelsemaktens activa uppgifter hörde även att fatta beslut om att utfärda lagar eller författningar — antingen riksdagen hade medbeslutanderätt i fråga om dessa lagar eller författningar eller ej. Varken direkt eller indirekt lär det framgå av Silverstolpes arbete, att han ansett, att konungen vid detta activa lagstiftningsarbete vore fritagen från den honom enligt ordalydelsen i § 16. åliggande skyldigheten att

avhändelseförbudet i grundlagen huvudsakligen endast utgjorde ett mot konungen riktat förbud och sålunda inskränkte blott hans makt, icke däremot den honom med riksdagen tillkommande lagstiftningsmakten. Alla dessa utom tre av dem hava ansett konungen obunden av förbudet även ifråga om den lagstiftningsbefogenhet, som tillkomme honom enligt § 89 RF:n. Två — Fahlbeck och Stjernberg — hava uttalat sig mera obestämt ifråga om förbudets verkan beträffande konungens sistnämnda lagstiftningsmakt; endast en — Aschehoug — har klart uttalat sig för konungens bundenhet i samma hänseende.¹ Malmgren och Herlitz hava ansett att alla övriga förbud i §:n utom det som hade avseende å religionsfrihetens princip likaledes icke berörde den lagstiftning, som konungen ägde utöva med riksdagen. Sistnämnda förbud vore enligt Herlitz en nyhet, som under påtagligt intryck av internationella strömningar tillkommit 1809; enligt Malmgren hade paragrafen positivt uttalat sig för religionsfrihetens princip och bemyndigat Kungl. Maj:t att sörja för dess genomförande. Att förbudet ej riktades mot den makt, konungen i övrigt ägde att själv eller med riksdagen stifta lag, stödde Malmgren i likhet med Reuterskiöld bl. a. på lagrummets formulering och dess historiska ursprung. Lagrummet ville inskräpa, att intet ingrepp i äganderätten från myndighets sida finge äga rum utan stöd av lag och iakttagande av det förfarande som lagen föreskreve. Det ville även här hävda konungens plikt till laglikmätigt handlande. Däremot innebure det icke direktiv för *lagstiftningen*,² så att det skulle utsäga, att lagar om ingrepp i den enskildes äganderätt måste stiftas av konung och riksdag samfällt. Något sådant kunde icke sägas ligga i uttrycket »lag och laga stadgar», vilket också omfattade ekonomisk lagstiftning. Fahlbeck ansåg att paragrafen, »denna svenska Magna Charta, såsom den stundom ehuru ej fullt riktigt kallats», innehölle blott ej lämna sin medverkan till tillkomsten av en lag eller författning, som kunde möjliggöra kränkning av det den enskilde enligt samma paragraf tillkommande rättsskydd. Det synes sålunda förhastat att hänföra S. till de författare som ansåge att § 16 bunde konungen endast i dennes egenskap av innehavare av den exekutiva makten.

¹ Enligt Holm, a. a. sid. 88, skulle även Rydin gjort gällande samma mening som Aschehoug; detta torde vara oriktigt.

² Sålunda innebure enligt Malmgren formuleringen av stadgandet i § 16 icke ett förbud mot stiftande av en lag, som exempelvis medgäve alkoholisters omhändertagande för internering; se Sveriges Författning, IV:e häftet, sid. 228.

skyddsbestämmelser, ej försäkring om vissa allmänna rättigheter, såsom pressfrihet, församlingsfrihet m. m. Skyddsbestämmelserna åter kunde sammanfattas till det enda budet, att ingen svensk man finge av konungen eller hans ämbetsmän annorlunda behandlas och dömas än i den ordning, Sveriges lag och laga stadgar föreskreve. Av detta uttalande framgår ej med bestämdhet, huruvida enligt F:s uppfattning stadgandet innebure eller icke innebure en begränsning av konungens lagstiftningsmakt jämlikt § 89 RF:n. Stjernberg ansåg icke genom avhändelseförbudet i § 16 RF:n något hinder vara lagt för varjehanda lagstiftning angående expropriation, ej ens för en sådan, som underkände varje slags ersättningsanspråk för dem, mot vilka expropriationen riktades. Stadgandet angående detta förbud innehölle »enligt en riktig tolkning» närmast endast en inskränkning i regeringsmyndighetens befogenheter men den uppdroge icke några gränser för den av konung och riksdag samfällt utövade lagstiftningsmaktens befogenhet att göra intrång i en svensk medborgares rättssfär. Genom lagstadgandet vore emellertid uteslutet att ens den högsta lagstiftande makten rättsligen skulle kunna genom ett beslut för visst enskilt fall, en *lex specialis*, beröva en svensk medborgare dennes egendom. Emellertid framhåller Stjernberg, att en viss osäkerhet vidlåde grundlagsstadgandet med hänsyn till konungens självständiga ekonomiska lagstiftningsmakt, då »det i kraft härav är möjligt, att intrång i den medborgerliga rörelsefriheten kunna göras på grund av dylik lagstiftning». För Strahl syntes en närmare granskning av ordalydelsen av § 16 visa, att någon allmän regel mot avhändande icke vore uttalad i lagtexten. Paragrafen vore enligt ordalagen riktad allenast mot konungen men lade icke något hinder för konung och riksdag att genom gemensamt stiftad lag av allmän tillämplighet stadga avhändelse, och efter sin ordalydelse skulle §:n såsom tillhörande grundlag tolkas. En undersökning av stadgandets tillkomst torde göra det nästan säkert att en allmän regel mot avhändande icke kunde inläggas i lagrummet. Varken landslagens konungaed eller de senare stadganden, som voro paragrafens föregångare, riktade enligt sin lydelse förbud mot annan än konungen. Det vore tydligt, att stadgandet i grundlagarna av åren 1719 och 1720 rörande förbud för konungen att avhända någon något gods ej hade avseende å lagstiftning i vilken riksdagen deltog. Anledningen till

att uttrycket utan efter lag och föregången laga dom i 1772 års RF ändrats till »utan laga dom och rannsaking» torde vara okänd. I nuvarande RF § 16 hade ett uttryck syftande på avhändelse enligt lag åter influtit. Det syntes för djärvt, att av de skiftningar, som ordalagen i den ifrågavarande bestämmelsen i de särskilda regeringsformerna undergått, sluta att densamma i dess nuvarande lydelse skulle rikta sig även mot avhändelse enligt en av konungen och riksdagen gemensamt stiftad lag. Bestämmelsens placering i regeringsformen bland stadgandena om konungen talade också för att densamma syftade mot konungens åtgärder. En granskning av ordalagen i § 16 gäve vid handen, att §:n, om det ifrågavarande stadgandet riktade sig ej blott mot konungen utan även mot riksdagen, icke innehölle något om de begränsningar däri, som rimligen i så fall måste antagas. För en sådan begränsning av stadgandets innebörd, att avhändelse mot ersättning icke skulle strida mot detsamma, gäve paragrafens ordalydelse intet stöd. En konsekvens av uppfattningen att stadgandet vore riktat icke blott mot konungen utan även mot konungen och riksdagen syntes vara, att i RF:n icke skulle finnas något förbud för konungen att utan stöd av lag beröva medborgare deras egendom, för så vitt ersättning för det tagna gäves. En sådan konsekvens stämde emellertid illa med paragrafens ordalag och passade ej heller till dess historiska rötter. Det anförda syntes enligt Strahl giva till resultat, att stadgandet om avhändelse i § 16 RF:n finge anses riktat mot konungen och att det icke lade hinder i vägen för avhändelse med stöd av ett gemensamt beslut av konung och riksdag med allmän räckvidd. Emellertid hänvisade Strahl (sid. 339) till »grundsatser för lagstiftningsarbetet från synpunkten av det lämpliga och skäliga» och menade (sid. 344), att insikten om »rättssäkerhetsbehovet» vore ett både säkrare och smidigare skydd för äganderätt och andra rättigheter mot övergrepp genom lagstiftning än sådana grundlagsstadganden, som i andra länder givits i dylikt syfte.

Till meningen att stadgandet riktade sig mot konungen även då han hade att med riksdagen stifta lag hava anslutit sig Rydin, Naumann,¹ Kjellén,² Staaff,³ Sundberg, Hermanson, Staël von Holstein och

¹ Sveriges statsförfattningsrätt, Tredje bandet, Sthlm 1881—1883, sid. 42.

² Om den svenska grundlagens anda. Rättspsykologisk undersökning, Göteborg 1897.

³ II:a Kammarens prot. nr 60 sid. 48 år 1915.

Holm. Rydins åsikter på området torde framgå av vad som anföres å sid. 329, 330. Enligt Naumann vore staten förbunden ej allenast att försvara medborgarens äganderätt mot enskilda personers angrepp utan även själv avhålla sig från sådana. Kjellén har framhållit att den verkliga lagstiftaren vore konungen, som sanktionerade och promulgerade lagen; i 16 § framställdes statsmaktens begränsning som en inskränkning i konungens makt. Vid en remissdebatt i andra kammaren vid 1915 års riksdag yttrade Karl Staaff bl. a., att man någon gång försökt hävda, att § 16 icke skulle få fattas såsom uppställande utav bestämda och ovillkorliga principer för lagstiftningen, utan att den blott skulle innebära, att konungen vore förbjuden att göra det, som här vore uppräknat, ensam och utan den andra statsmaktens bifall. Många skäl kunde emellertid anföras emot en sådan tolkning; och åberopade talaren endast ett. Sextonde paragrafen i RF:n vore sammansatt av flera olika ingredienser — så att säga. Dels hade däri upptagits vissa gamla stadganden, som i våra forna grundlagar eller grundlagsartade bestämmelser på skilda ställen förekommit, dels hade alldeles nya tillsatser infogats. Så hade det hela sammanförts till vad som i viss mån kunde kallas för en svensk »rättighetsförklaring» — en förklaring om de mänskliga och medborgerliga rättigheterna. Det vore otvivelaktigt, att 1809 års män rönt påverkan av de rättighetsförklaringar, som då för tiden voro vanliga. Dessa rättighetsförklaringar avsågo emellertid icke att skydda emot den eller den statsmakten, utan de avsågo att utan vidare uppdraga en gräns mot statsmakten såsom sådan, utöver vilken den icke finge ingripa på de mänskliga och medborgerliga rättigheternas område. Sundberg erinrade i ett anförande vid nordiska juristmötet i Helsingfors 1937 till en början om vad Silverstolpe bl. a. yttrat om orsaken varför förbudet i grundlagen endast riktades mot konungen, samt tillade, att med den lydelse stadgandet fått slogs det slint i partiväldets tid, där en regering med sin majoritet kunde genomdriva sin vilja. Enligt sin lydelse utgjorde sålunda § 16 ej något värn för medborgaren mot staten. Ett sådant värn finge man ej heller söka bakom »den svenska lagstiftningens oskrivna grundprinciper» eller något dylikt, såsom man stundom gjort, utan däri, att man antog, att stadgandet i § 16 RF:n borde analogivis gälla förhållandet mellan medborgaren och staten överhuvud. I ett samhälle med parti-

politiska, parlamentariskt förankrade regeringar, där dualismen mellan styrande och lagstiftande makt försvunnit, vore en sådan analogi uppenbarligen också nödvändig, om grundlagsstadgandet skulle kunna fylla vad därmed åsyftats. Paragrafen uppställde rättssäkerhetens princip eller m. a. o. regeln om bestående rättsställningars respekterande. Detta vore innebörden av orden att rätt skulle befordras, orätt hindras, ingen fördärvas till sin välfärd och av avhändelseförbudet. Uttrycket »något gods, löst eller fast» borde innefatta varje ekonomiskt värde, som någon med rätta besutte; ville man begränsa ordens innebörd att endast avse formliga rättigheter, mötte uttrycket »välfärd». Historiskt avsåge detta uttryck, som egentligen innefattade allt, som bidroge till andligt, fysiskt eller ekonomiskt välbefinnande, närmast innehavande ämbete och tjänst, vilka icke uppfattades som rättigheter av angivet slag, men vars innehav uppenbarligen hade ekonomiskt värde. Detta visade, att paragrafen även avsåge annat än formliga rättigheter och sålunda borde omfatta bestående rättsställningar av ekonomiskt värde överhuvud. Skyddet, som § 16 gäve, vore icke absolut. Stadgandet själv hänvisade till välfärdens fördärvande för den som »lagligen förvunnen och dömd är» och egendomsförlust efter »rannsaking och dom». Härmed åsyftades givetvis ett straffprocessuellt förfarande. Att extendera orden att även avse tillämpning av andra lagregler av allmän räckvidd vore en tolkning, vartill varken texten eller dess historia lämnade något stöd. Andra stadganden i RF:n, bl. a. § 74, förutsatte ett handlande från statens sida, som innebure en egendomsavhändelse. Däremot förekomme icke i grundlagen någon föreskrift om expropriationsrätten. I lagkommitténs förslag till allmän civillag funnos bestämmelser om expropriation till vissa allmänna behov. I dessa fall var ägaren pliktig att avstå vad av hans egendom för ändamålet fordrades; han finge dock härför åtnjuta full ersättning. Vid denna tid måste innebörden av § 16 varit levande. Förhållandet torde därför icke kunna förklaras annorlunda, än att ett avstående av egendom i enlighet med given lag icke uppfattades såsom ett avhändande, när full ersättning gavs. Om lagen gäves av Kungl. Maj:t ensam eller av båda statsmakterna gemensamt gjorde härvid ingen skillnad. Både 1845 och 1866 års expropriationsförordningar gävos nämligen av Kungl. Maj:t som ekonomiska författningar.

Holm¹ har den uppfattningen, att bestämmelserna i § 16 RF:n *principiellt* binda konungen under alla förhållanden, sålunda även då denne har att jämte riksdagen stifta lag, allt naturligen i den utsträckning dessa bestämmelser överhuvud äro gällande. Emellertid voré avhändelseförbudet i paragrafen fristående från förbudet för konungen att fördärva någon till liv, ära, personlig frihet och välfärd. Ordet »välfärd» i sistnämnda förbud, i vilket uttryck enligt 1786 års förklaring »även» skulle innefattas innehavande ämbete och tjänst, måste, på grund av ordet »även» och då förbudet mot avsättning upptagits i en särskild paragraf, avse annat och mera än skydd för en innehavd tjänst, vartill vederbörande enligt äldre uppfattning ansågs hava en med äganderätten på sätt och vis jämförlig rätt. En ganska likartad rätt föreläge under skråväsendets tid före näringsfrihetens införande även för utövare av sådana borgerliga yrken, som icke numera betraktades såsom statliga men där gränsen förr var mera flytande än nu. Ordet »välfärd» i § 16 kunde därför tänkas syfta på yrkesrättigheter över huvud taget, varav en del särskilt skyddats i § 36 RF:n. — Förbudet för konungen att fördärva någon till liv etc. finge icke ske, utan att vederbörande vore »lagligen förvunnen och dömd». Förvunnen »betydde överbevisad om brott»; »lagligen» innebure att såväl domstolsförfarandet skulle vara reglerat i enlighet med lag som själva domen skulle stödja sig på lag. I avhändelseförbudet förstods med gods egendom över huvud taget. Ordet »rannsakning» i detta förbud kunde i analogi med dess förekomst i olika stadganden i RB:n av 1734 års lag betyda även annat än rättegång i brottmål, nämligen undersökning över huvud taget; och ordet »dom» kunde avse dom, avkunnad icke blott av domstol utan även av administrativ myndighet. Inlade man i orden »rannsakning och dom» en snävare innebörd än den sist angivna, uppkomme en motsättning mellan grundlag och allmän lag under det gustavianska statsskicket samt under tiden omkring och närmast efter antagande av 1809 års RF. Ty då medgavs i 25 kap. 1 § BB:n expropriation av enskild jord utan ersättning, ehuru visserligen i begränsad omfattning och då det rörde sig om mindre värdefull jord (annan jord än åker och äng). Bestämmelsen om avhändelseförbudet

¹ A. a. sid. 86—93.

borde sålunda icke anses skapa något absolut skydd mot intrång i äganderätten från lagstiftningsmaktens sida d. v. s. gentemot det lagstiftningsorgan, som ägde fastställa äganderättens innehåll och gränser, vilket enligt § 87 RF:n principiellt vore konung och riksdag samfällt. Vad bestämmelsen såsom ett värn mot godtycke inskräppte, vore att avhändelse av egendom i konkreta fall endast finge ske med stöd av generella normer och i enlighet med ett lagligen reglerat förfarande.

Hermanson¹ har ej direkt uttalat sig rörande äganderättsskyddet enligt § 16 av 1809 års RF men så mycket utförligare rörande motsvarande skydd enligt § 2 i 1772 års RF samt FSA:n av år 1789. Hans åsikter i ämnet torde framgå i det följande vid framställningen av vår egen inställning till föreliggande fråga. I sitt år 1923 utkomna arbete Ägande- och Förvärvsrättigheternas Grundlagsskydd har friherre Staël von Holstein utförligt behandlat frågan om äganderättens grundlagsskydd. Vissa av de skäl, som i det följande åberopats till stöd för detta skydd, hava tidigare framförts av honom i nämnda arbete; några av de utav honom utvecklade synpunkter, som antingen icke alls eller mer eller mindre utförligt berörts här nedan, må i detta sammanhang omnämnas. Av den historik författaren lämnat rörande paragrafen och de parallellstadganden, som gällt rörande oförytterliga rättigheters okränkbarhet, må här omnämnas, att författaren i not. 1 å sid. 23 intagit ett yttrande av Ridderskapet och Adeln i dess utlåtande om utkastet till FSA:n av år 1789, däri framhållits sambandet mellan innehavet av tjänster och egendom. Författaren erinrar att så länge 1772 och 1789 års akter i Finland gällde i grundlags ställe; hade de också där alltid betraktats som den yttersta bekräftelsen på äganderätts okränkbarhet. Paragraf 36 innehöller en utveckling och ett förtydligande i visst hänseende av den i § 16 nedlagda principen om skydd för äganderätten. Det sätt, varpå § 36 tillämpats, måste därför e contrario äga betydelse jämväl för tillämpningen av § 16. Enligt »en enstämig doktrin och praxis» vore § 36 att betrakta såsom innebärande ett absolut skydd, som statsmakterna genom dispositiva bestämmelser icke ägde förminska. Full-

¹ Anteckningar enligt Professor R. Hermansons föreläsningar över Finlands Statsförfattningsrätt, II, Andra upplagan, Helsingfors 1898, och Anteckningar i Finlands Grundlagar enligt Prof. R. Hermansons föreläsningar, Helsingfors 1890.

makter eller konstitutorial gåve vid frånvaron av motsatt uttryckligt förbehåll den utnämnde rättsligt anspråk på sin tjänst och sina löneförmåners bibehållande och dessa prerogativ kunde varken administrativt eller i lagstiftningsväg ändras eller frångas honom, med mindre eget medgivande eller brottsligt förfarande förelåge. Ett flertal prejudikat, anförda under R.B. 10: 26, visade detta. Även om riksdagen medverkat vid beslut, som kränkt fullmaktsinnehavares rätt, bibehölle dock enligt praxis § 36 hela sin kraft och domstolarnas prövningsrätt vore oförminskad. Kunde nu detsamma sägas vara förhållandet beträffande det i § 16 uppställda grundlagsskyddet? Svaret härpå måste »i väsentlig mån anses prejudicerat i jakande riktning genom den för § 36 gällande praxis». Efter att hava yttrat sig om sambandet i vissa avseenden mellan §§ 16 och 77 i RF:n erinrade författaren om, att en under 1922 års riksdag väckt motion där- om, att till kronans fullständiga förfogande skulle återbördas vissa rekognitionsskogar, avslagits av riksdagen och avstyrkts av vederbörande utskott av följande skäl: »Rättssäkerheten skulle helt visst bliva oerhört lidande därpå, att lagakraftvunna domar skulle rivas upp och frågor om redan tillerkänd äganderätt ånyo tagas under omprövning. Härigenom skulle uppstå en allmän osäkerhet, som i hög grad komme att verka förryckande och nedbrytande». Med det anförda ansåg S.v.H. väl ådagalagt, att äganderätten ägde hemorts- rätt i den svenska författningen och att den vore utrustad med ett rättsskydd, som svarade mot denna dess egenskap. Enligt deras mening, som i detta avseende hade en häremot stridande uppfattning, nämligen att i vår rättsstat icke skulle finnas några som helst medborgerliga rättigheter av oförytterlig karaktär, skulle härifrån finnas ett enda undantag, nämligen tryckfriheten av 1812, i det denna genom RF § 86 omgärdats med ett uttryckligt stadgande, som endast i grundlagsväg kunde ändras. Emellertid hade § 86 icke tillkommit i grundlagsenlig ordning; att stadgandet tillerkänts grundlagskaraktär berodde på hävd. Konsekvensen av berörda uppfattning bleve den, att den uråldriga och beprövade § 16 icke ägde samma tyngd som ett stadgande vilande på hävd. Sedan författaren behandlat expropriationslagstiftningen och dess samband med äganderättsskyddet, där- vid författaren — som yttrar att, enär vår grundlag icke gåve några som helst bestämmelser om expropriation, det bleve lagstiftarens upp-

gift att i anslutning till och med stöd av dess allmänna princip och vad som särskilt gällde för militära rekvisitioner utforma bestämmelser från fall till fall — framhållit principen att löseskillingen skulle motsvara fastighetens *fulla* värde och att full skadeersättning skulle gäldas, enär expropriation på andra grunder vore i själva verket grundlagsstridig och på den grund utan rättsverkan, yttrar författaren att en lag, utfärdad under omständigheter, dikterade av omtanken om rikets säkerhet eller medborgarnas allmänna välfärd i händelse av krig, neutralitetsförpliktelses fullgörande eller folkrättsligt tvång i övrigt, icke kunde hemfalla under konstitutionellt klander. Men gränsen kunde härvidlag vara svår att draga och manade lagstiftaren till försiktighet. Det kunde exempelvis svårligen låta sig försvaras att låta nödrättsbegreppet omfatta jämväl hänsyn till inre sociala svårigheter, även om dessa ägde sin yttersta grund i utrikespolitiska omständigheter.

Enligt Reuterskiöld, Malmgren, Herlitz, Appelberg, Stjernberg m. fl. vore paragrafen enligt ordalagen riktad allenast mot konungen men lade icke hinder i vägen för konung och riksdag att genom gemensamt stiftad lag av allmän tillämplighet stadga avhändelse. Det är visserligen sant att paragrafen är riktad mot konungen; härav följer emellertid icke att lagen icke lägger hinder för lagstiftning, varom nyss nämnts. Bl. a. hava Silverstolpe och Rydin ganska klart uttalat sig för att ett dylikt hinder förelåge, och detta på grund av konungens bundenhet av stadgandet i all sin verksamhet. För att konungen skulle vara obunden i detta avseende med hänsyn till den verksamhet såsom lagstiftare han ägde utöva med riksdagen, kräves ett uttryckligt bemyndigande för honom härtill. Reuterskiöld har trott sig finna ett dylikt bemyndigande i de av honom åberopade slutorden i § 2 av regeringsformerne av åren 1719 och 1720. Syftet med dessa slutord liksom med hela paragrafen var otvivelaktigt att trygga rättssäkerheten, att främja lag och rätt samt att förhindra att »olag» sattes över rätt lag. Samma syfte hade motsvarande stadganden i grundlagarna av åren 1772 och 1809, ehuru förenämnda slutord i dessa lagar bortfallit. Den tid, orden förekommo i grundlagen, avsågo de otvivelaktigt att i viss mån tjäna till belysning av paragrafen i fråga. Då de emellertid ej innehöllo något bud utan endast avsågo att belysa de stadganden, paragrafen innehöll, måste stad-

gandena tolkas efter en grundlig analys av dem med hänsynstagande till alla omständigheter, som voro av beskaffenhet att bidraga till kändedomen om deras innehåll. Efter ordalagen voro de båda förbuden riktade mot konungen och gällde all konungens verksamhet såsom konung, även hans verksamhet såsom lagstiftare med riksdagen. Åtlyddes förbuden, skulle, enligt lagstiftarens mening, härigenom rättssäkerheten befrämjas; däremot tillkom det icke den, som hade att tillämpa dessa stadganden, att anpassa dem efter de anförda orden. Riktigheten av det anförda framstår ännu klarare, sedan orden i fråga försvunnit ur grundlagen. Uppenbart är att stadgandets ålderdomliga formulering och placering i grundlagen i nu förevarande avseende sakna betydelse. Vad särskilt stadgandets placering beträffar må erinras om att de särskilda bestämmelserna i RF:n icke disponerats på ett sådant sätt att man av ett särskilt stadgandes placering i denna grundlag kunde draga någon bestämd slutsats rörande stadgandets innebörd; för att erhålla en bestämd tanke om detta innehåll måste man jämföra stadgandet med andra bestämmelser i RF:n, sålunda måste bestämmelserna i § 87 om konungens och riksdagens gemensamma lagstiftning och i § 89 om konungens ekonomiska lagstiftning för ändamålet jämföras med bestämmelserna i § 4 om konungens allmänna befogenhet att styra riket m. m.,¹ i § 8 att i fulltaligt statsråd skulle behandlas frågor om allmänna författningars vidtagande, i § 81 RO:n att de allmänna stadgar och förordningar, vilka konungen och riksdagen gemensamt beslutat, skola endast i konungens namn och med dess underskrift utfärdas, o. s. v.²

¹ Med »styra» förstås naturligen utövning av regeringsmakten. Till ärenden om rikets styrelse höra på sätt ovan nämnts även frågor om allmänna författningars vidtagande; sådana författningar äro såväl av konung och riksdag samfällt stiftade lagar som ekonomiska och administrativa författningar. Se f. ö. Holm, a. a., sid. 90, 91.

² Holm, a. a., sid. 91, förmenar, att om konungen vore bunden såsom lagstiftare ifråga om den administrativa och ekonomiska lagstiftningen men han ej vore det beträffande den lagstiftning han ägde att med riksdagen utöva, bleve följden den, att, om konungen med stöd av § 89 överlämnade åt riksdagen att med sig stifta viss lag, den konungen och riksdagen i följd härav samfällt tillkommande lagstiftningsbefogenheten bleve begränsad av § 16 RF:n, när ingen kunde delegera större kompetens än den han själv ägde, under det att den lagstiftningskompetens, som omedelbart i följd av RF:ns egna bestämmelser tillhörde konung och riksdag samfällt, icke inskränktes genom § 16. Huruvida det sålunda anförda är riktigt må lämnas därhän.

Å andra sidan må erinras om Reuterskiölds betoning, såsom en allmän svensk rättsgrundsats, att allmänt och enskilt skulle hållas strängt åtskild och staten icke mot de enskilde begagna sin faktiska makthöghet på ett sätt, som åsamkade dem skada i privaträttslig mening utan att nödtvång i ett eller annat hänseende föreläge eller i allt fall ersättning lämnades för det som möjligen av statskäl måste förloras. I arbetet »Föreläsningar i Svensk Stats- och Förvaltningsrätt. III. Samhällsförfattningen. I. Hemlandsrätt», Uppsala 1919, sid. 113, har Reuterskiöld erinrat om avhändelseförbudet i § 16 RF:n samt tillagt: »och reduktion» — d. v. s. tvångsavhändelse i kraft av makthöghet utan ersättning — »måste överhuvud juridiskt anses principiellt utesluten, där ej en bestående egendomsrätt skulle kunna otvetydigt visas framstå för det allmänna rättsmedvetandet såsom materiellt fullkomligt ogrundad och oberättigad». Författaren erinrar härefter om bestämmelserna i gällande expropriationslag, i den då gällande rekvisitionslagstiftningen ävensom i den temporära förfoganderättslagstiftningen åren 1914—1919.

Vad särskilt angår de av Strahl anförda skälen — utöver de av Reuterskiöld åberopade — må framhållas svårigheten för att icke säga omöjligheten av att i ett grundlagsstadgande införa en regel — nämligen den, att avhändelse mot ersättning icke skulle strida mot detta stadgande —, som genom sedvanerätt både uppkommit och utbildats vid sidan av grundlag och vilken regel ännu vid tiden för RF:s tillkomst hade en ganska begränsad omfattning samt dessutom stode i överensstämmelse med den till grund för bestämmelserna i RF:n liggande urgamla svenska uppfattningen att den enskilde medborgarens förmögenhetsställning, om man bortsåg från skattelagstiftningen, icke mot dennes vilja finge ensidigt av statsmakten rubbas, om han icke i laga ordning blivit i brottmål dömd till egendomens förlust. Uppenbart torde vidare vara, att om stadgandet skulle anses riktat icke enbart mot konungen utan även mot konungen och riksdagen, skulle ändock konungen icke kunna utan stöd av en rättssats i lag eller sedvanerätt beröva en medborgare hans egendom, för så vitt ersättning för det tagna gäves. Slutligen torde gentemot Strahl böra framhållas, att *insikten* om »det lämpliga och skäliga» samt om »rättssäkerhetsbehovet» är ett mycket svagt skydd för rättigheter av alla slag i ett parlamentariskt styrt land, där icke respekten för

lagen utan för den tillfälliga majoriteten i riksdagen är utslagsgivande. Malmgrens yttrande giver anledning till den erinran, att ehuru § 16 principiellt binder konungen under alla förhållanden, även då han har att jämte riksdagen stifta lag, man måste beakta, att bestämmelserna i paragrafen måste tolkas på sätt ifråga om dem varit och är avsett samt att sålunda räckvidden av de i paragrafen innehållna stadgandena kan begränsas av andra för konungen jämlikt hans skyldighet enligt § 4 RF:n att styra riket bindande bud, som hava lika kraft som grundlag, även om de där ej uttryckligen inskrivits. Exempelvis läser konungens beslut med stöd av lag att internera en alkoholist eller att förflytta invånarna i en stad med ett för luftanfall särskilt utsatt läge till annan mera skyddad ort icke kunna anses stridande mot grundlagen. Föreligger ingen av nämnda hänsyn påkallad modifikation ifråga om omfattningen av budets giltighet eller bortfaller en dylik modifikation, gäller förbudet ovillkorligen. En annan sak är att den av en dylik förflyttning orsakade skada, som drabbat den enskilde, måste honom av det allmänna ersättas. Gentemot Herlitz' och Malmgrens uppfattning att förbudet i § 16, som avser att upprätthålla religionsfrihetens princip, vore riktat mot konung och riksdag men de övriga endast mot konungen, torde böra framhållas att förstnämnda förbud är i paragrafen koordinerat med de övriga förbuden i samma §; är förbudet i en punkt riktat endast mot konungen, är detsamma förhållandet i alla övriga punkter, och vice versa. En annan uppfattning läser icke kunna motiveras därmed att förbudet i en punkt tillkommit »under påtagligt intryck av internationella strömningar». Stjernberg ryggar icke tillbaka för de yttersta konsekvenserna av sin uppfattning om räckvidden av de båda förbuden, ehuru han i de särskilda förbudens ställning till åtminstone före 1938 rådande lagstiftningspraxis haft anledning att yttra sig mera försiktigt. Beträffande såväl honom som Fahlbeck gäller att de ej klart uttalat sig huruvida stadgandet ifråga riktade sig mot konungen i hans egenskap av lagstiftare beträffande den ekonomiska lagstiftningen.

Såsom riktigt måste bedömas Sundbergs, Staël von Holsteins och Holms strävanden att söka värnet för den enskildes rättsställning i RF:n. Sundberg har med rätta ansett bl. a. att förbudet mot egendomsavhändelse borde innefatta varje ekonomiskt

värde, som någon med rätta besutte, *att* det genom stadgandet meddelade skyddet icke vore absolut, då stadgandet själv hänvisade till välfärdens fördärvande för den som lägligen förvunnen och dömd är och egendomsförlust efter rannsaking och dom; *att* varken texten eller dess historia lämnade stöd för ett extenderande av de anförda orden, med vilka åsyftades ett straffprocessuellt förfarande, till att avse tillämpning av andra lagregler av allmän räckvidd; *att* andra stadganden i RF:n förutsatte från statens sida ett handlande, som innebure en egendomsavhändelse; *att* tillämpning i vissa fall av expropriationsinstitutet, som utvecklats under en tid, då innebörden av § 16 varit levande, icke uppfattats i dessa fall såsom ett avhändande, när full ersättning gäves, *samt att* härvid ej gjordes någon skillnad mellan det fall, att expropriationsförfattningen beslutats av konungen och riksdagen, eller det, då den enbart beslutats av konungen. Emellertid synes böra framhållas att ett bättre stöd för uppfattningen att stadgandet ifråga riktade sig även mot såväl konungen som riksdagen hade ernåtts om man funnit att denna uppfattning direkt hade sin rättsgrund i § 16 och ej endast per analogiam vilade på denna paragraf. En djupare undersökning av ordet »välfärd» borde, såsom senare skall visas, häva lett till resultat att ett dylikt direkt stöd funnits och att ordet ifråga hade annan innebörd än vad Sundberg antagit. Även om man i enskildheter ej i allo kan dela de åsikter, som framstälts av Staël von Holstein, torde mot vad han anför i ämnet i huvudsak intet vara att erinra. Såsom en huvudänmärkning må framhållas, att han ej slutfört sin undersökning av sambandet mellan uttrycken »välfärd» samt »gods, löst eller fast» i § 16, ehuru han synts haft anledning därtill bl. a. med hänsyn till hans återgivande av R. o. A:s yttrande över utkastet till FSA av år 1789. Även Holm har varit på rätt väg vid tolkningen av de båda förbuden i paragrafen men utan tillräckliga skäl inskränkt betydelsen av ordet »välfärd» till att avse enbart yrkesrättighefer överhuvud och därigenom kommit att för sig avklippa sambandet mellan förbuden ifråga. Såsom bestämt oriktig måste karakteriseras hans uppfattning av ordet rannsaking såsom liktydigt i detta sammanhang med undersökning i allmänhet ävensom hans uppfattning rörande expropriationsinstitutets ställning till grundlagen.

Angreppen mot det i § 16 stadgade äganderättsskyddet hava så-

lunda från doktrинens sida företagits från åtskilliga olika utgångspunkter. Man har sökt bevisa att de i paragrafen i detta avseende stadgade förbuden vore riktade mot konungen endast i hans egenskap av förvaltningens chef eller tillika mot honom såsom lagstiftare ifråga om den administrativa och ekonomiska lagstiftningen men däremot icke mot honom ifråga om den lagstiftningsverksamhet, han ägde utöva med riksdagen. Man har vidare sökt påvisa att de båda i paragrafen konungen meddelade förbuden att fördärva någon till liv, ära, personlig frihet och välfärd samt att avhända någon något gods ej ägde närmare samband med varandra, något som man särskilt sökt bevisa genom en undersökning av uttrycken »välfärd» och »rannsaking», att det senare förbudet men icke det förra hade avseende å en persons egendom samt att det förra förbudet men ej det senare på grund av innebörden av uttrycken »utan han lagligen förvunnen och dömd är» samt »utan rannsaking och dom» bunde konungen i hans verksamhet i alla avseenden. Vi gå nu att genom en analys av förbuden i fråga söka utreda innehållet av desamma. En dylik analys bör till en början avse de båda förbuden i den lydelse de hade enligt § 2 i 1772 års RF.

Förbudet att fördärva någon till liv och ära, lem och välfärd. Detta betydelsefulla förbud var uttryckligen riktat mot konungen och måste avse all hans konungsliga verksamhet, då någon inskränkning med hänsyn till denna verksamhet ej fanns stadgad i 1772 års RF, som ju skulle jämlikt § 57 tolkas efter ordalydelsen. Den enda avvikelse, som i grundlagen stadgades med avseende å tillämpningen av detta förbud, var att någon »lagligen förvunnen och dömd är». »Förvunnen» betydde i detta sammanhang överbevisad om brott. Vederbörande skulle sålunda vara överbevisad och dömd för brott för att få fördärvas till liv, ära, lem och välfärd. Han skulle vidare härför vara »lagligen» förvunnen och dömd, vilket innebar att såväl domstolsförfarandet skulle vara reglerat i enlighet med lag som att själva domen skulle stödja sig på lag. Med lag torde hava avsetts såväl av konung och riksdag antagen lag, som sådan lag, vilken tillkom konungen att själv besluta. Att märka är i detta sammanhang särskilt att en persons »välfärd» åtnjöt i detta avseende ett lika starkt skydd som hans liv; ett ingrepp i en persons välfärd kunde sålunda ske, endast om personen i brottmål lagligen dömts att bliva under-

kastad detta ingrepp. Vad som förstods med liv, ära och lem torde ej tarva närmare undersökning. En sådan är däremot så mycket mer av behovet påkallad beträffande uttrycket »välfärd». För tolkningen av detta uttryck, varom en mängd åsikter gjort sig gällande,¹ synes man böra gå tillbaka till 1786 års förklaring.² Till grund för nämnda förklaring låg en ständernas skrivelse till konungen av den

¹ Hermanson, R., Anteckningar i Finlands Grundlagar enligt Prof. R. Hermansons föreläsningar, Helsingfors 1890, sid. 17, 18: »Uttrycket välfärd är icke alldeles tydligt. Man kunde anse detta ord innebära att konungen icke får kränka någon till hans lagliga rättigheter, men i regeringsformens § 15 finnes detta ord i det sammanhang att man icke kan antaga att därmed menas varje laglig rättighet. Möjligen skulle man kunna anse uttrycket välfärd i § 2 vara detsamma som lagliga rättigheter av något större värde. Jag kan icke ingå i någon förklaring av detta uttryck, emedan det är svårt att rätt tolka detsamma och det dessutom erhåller sin förklaring i Förenings- och Säkerhetsakten. 2 mom. i Förenings- och Säkerhetsakten vill inskräpa hos konungen att han icke får fördärva någon till liv och gods, utan att han skall skydda var och en mot all orätt. Detta innebär tydligen detsamma som § 2 i 1772 års regeringsform. I sammanhang härmed skall jag nämna att då det heter att konungen icke äger fördärva någon till hans välfärd kan man tolka detta så att konungen icke äger häkta någon, utan att lagen det tillåter.» Och i Föreläsningar över Finlands Statsförfattningsrätt, Andra upplagan, Helsingfors 1898, sid. 166, yttrade H.: »Vad med uttrycket välfärd förstås är icke alldeles lätt att säga. Då man 1786 förklarade, att därunder inbegreps ämbete och tjänst, så var icke meningen den, att stadgandet skulle avse endast tjänstemans rätt att varda bibehållen vid sin tjänst.» I det hela samma uppfattning har Reuterskiöld (Vår Regeringsforms Magna Charta i Statsvetenskaplig tidskrift 1899, sid. 285, 286); han anser uttrycket omfatta icke allenast innehavet av ett ämbete eller en tjänst utan dessutom allt, som möjligen kunde därunder inbegripas. Vad därmed menades synes ej alldeles klart. Holm, anf. utredning, sid. 94, ifrågasätter huruvida icke under uttrycket borde hänföras, utom innehavet av ämbete eller tjänst, därjämte yrkesrättigheter över huvud taget, varav en del skyddades av stadgandet i § 36 RF:n. Sundberg, i ett anförande vid nordiskt juristmöte i Helsingfors 1937, anser att ordet välfärd »även avser annat än formliga rättigheter och sålunda bör omfatta bestående rättsställningar av ekonomiskt värde över huvud». Malmgren synes anse uttrycket endast syfta på innehav av ämbete och tjänst, se Sveriges Grundlagar och tillhörande författningar, tredje upplagan, Sthlm 1937, sid. 29.

² Redan vid 1778 års riksdag hade konungen framhållit, huru angelägen han varit att bevara regeringsättets »helgd och rätta esprit». Han yttrade bl. a.: »Kongl. Maj:t anser grundvalen därav vara enskild säkerhet och var medborgares beskydd under lagen.» »Härmed» — yttrar Odhner, C. T., Sveriges politiska historia under Konung Gustaf III:s regering, Andra delen, Sthlm 1896, sid. 550 ff. — »har han angivit sin egen uppfattning av regeringsättets anda och tillika den största välsignelse det tillskyndat svenska folket».

17/6 1786, i vilken skrivelse ständerna anhöllo om sådan förklaring av §§ 2, 16 och 39 av RF:n samt 5 och 6 §§ adeliga privilegierna, att alla högre och lägre ämbeten, så inom militära, civila och ecklesiastika stånden, undantagandes de i 31 § regeringsformen för förtroendesysslor förklarade, vore av den beskaffenhet att »besittningen och utövningen därav, enligt privilegier och fullmakter, ej utan genom laga rannsaking och dom vid rätt domstol kunna sine innehavare fränkännas, och att Eders Kongl. Maj:t täcktes detta som en helig och oryggelig grundlag, eller följd av dess innehåll, i nåder förklara».¹

I motiveringen framlade ständerna »sina tankar om den säkerhet varje tjänsteman i riket, av alla stånd, så i civil som militär och ecklesiastique, bör njuta, när han sitt ämbete väl och oförviteligen förvaltar, samt den trygghet han bör äga, att ej utan föregången laga rannsaking och dom kunna skiljas ifrån den syssla eller ämbete, som oftast är enda utvägen till dess utkomst och bärgning, men alltid genom flit och skicklighet, och ej sällan med dess egen förmögens påkostande är förvärvad; dess förlust bör alltid räknas för en kännbar mistning, och verkar i mer eller mindre mån på dess välfärd, livbärgning eller existimation. Innehavandet av en lagligen tillkommen syssla är således i det minsta att räkna för en även så helig possession som den utav all annan välförvärvad egendom, intill dess ämbetsmannen på ett lagligt sätt därifrån entledigas». — Lantmarskalcken underrättade den 19/6 s. å. konungen om att ständerna ämnade hos honom anhålla om förklaring endast av ordet »välfärd» i § 2 av RF:n, varpå konungen s. d. avgav den angivna förklaringen av

¹ Ständernas ifrågavarande skrivelse synes böra jämföras med vad R och A:n yttrat i ståndets utlåtande över utkastet till FSA:n av år 1789. I utlåtandet yttrades bl. a.: »Den medborgerliga och personliga säkerheten utgör det väsentligaste av friheten. Denna säkerhet är ej fullkomligt bevarad igenom de orden i § 2 av säkerhetsakten: 'att ingen till liv, ära, lem och gods må fördärvas', om ej därunder tillika förstås och uttryckligen utsättes, att en undersåte ej utan efter lag och domares förordnande kan till sin person fängslas eller på annat sätt förolämpas. Ävenså rättigheten att ej utan laga rannsaking och dom kunna ifrån ämbetet skiljas, då sysslan icke är förtroendetjänst, är i detta land, där tjänsten utgör en stor del av medborgarens egendom, av lika vikt för dem som rättigheten att njuta ostörd sin övriga välfångna egendom till godo, när den ej är lagligen förverkad, varföre ock Eders K. Maj:t vid 1786 års riksdag täcktes förklara, att under ordet välfärd jämväl begripes innehavande ämbete och tjänst.»

nämnda uttryck, med tillägg att konungen tillåte ständerna att införa nämnda förklaring i riksdagsbeslutet. Det vill också förefalla, som om ständerna i realiteten endast avsett förklaring av uttrycket ifråga, ehuru de på grund av det sammanhang, vari nämnda uttryck stod till övriga ovan omförmälda stadganden, i sin framställning medtagit även dessa.¹

Med hänsyn härtill och till den ovan anförda motiveringen måste det anses uppenbart, att ständerna under uttrycket »välfärd» avsett att hänföra åtminstone »välförvärvad egendom».

Med uttrycket »egendom» i motiven avsågs otvivelaktigt det samma som »förmögenhetsrättigheter överhuvud». Även andra rättigheter av ekonomiskt värde än äganderätten funnos, vilka rättigheter även måste hava hänförts under begreppet egendom. Att egendomen var »förvärvad» åter innebar, att rättigheten till egendomen var en »självständig rätt, som uppkommit såsom följd av ett juridiskt faktum, exempelvis köp, gåva, testamente, arv o. s. y.». De vanliga förmögenhetsrättigheterna voro alla att anse såsom förvärvade rättigheter.² Förvärvade rättigheter voro i 1772 års RF skyd-

¹ För det syfte ständerna ville ernå tarvades ingen särskild förklaring av § 16 RF:n, enligt vilken § var svensk man skulle njuta den rätt att dömas av den domstol, under vilken han enligt Sveriges lag hörde, eller av § 39, däri stadgades, att ingen olag skulle gå över rätt lag eller undersåtares frihet och konungens rättigheter bliva vanskötte och undertryckte, utan var och en skulle åtnjuta sina lagliga rättigheter och välfångne privilegier, eller av 5 och 6 §§ av de adeliga privilegierna, vilka paragrafer innehöllo en särskild bekräftelse för ridderskapet och adeln om säkerhet i dessa fall. Att syftet ej heller gärna hade kunnat tänkas uppnås genom en förklaring av något av uttrycken liv eller ära eller lem i § 2 av RF:n är likaså uppenbart; däremot hade det varit tänkbart att man yunnit vad man åsyftat genom en förklaring av förbudet för konungen att avhända eller låta avhända någon någon egendom utan laga dom och rannsaking. Då man emellertid ej tillgrep denna utväg utan valde den av förklaringen av uttrycket »välfärd» i samma §, föranleddes man härtill måhända därav att, då man ansåg att »egendom» i varje fall ändock vore att inrymma under uttrycket »välfärd», man föredrog att hänföra innehavet av ämbete under sistnämnda korta och på samma gång mera omfattande uttryck i stället för under uttrycket »något gods, löst eller fast», ehuru man ej tvekade att *motivera* hela framställningen därmed att innehavet i det minsta vore att räkna för »en även så helig possession som den utav all annan välförvärvad egendom».

² H e r m a n s o n, Anteckningar enligt Professor R. Hermansons föreläsningar över Finlands Statsförfattningsrätt, II, andra upplagan, Helsingfors 1898, sid. 166. Till förvärvade rättigheter hörde främst de vanliga förmögenhetsrättigheterna, vidare de s. k. realprivilegierna, d. v. s. de privilegier, som de till

dade, utom av § 2, jämväl av § 39. I denna § stadgades bl. a., att ständerna ej skulle utan konungens samråd och samtycke förbättra, ändra, tillöka eller förminska något av fundamentallagarna, »så att ingen olag skall gå över rätt lag eller undersåtars frihet och konungens rättigheter bliva vanskötta och undertryckta», utan att var och en skulle åtnjuta »sina lagliga rättigheter och välfångne privilegier». Detta stadgande innebar enligt Hermanson, främst »att så länge en lag består någon enskild icke får berövas den rätt, han i kraft av denna lag har, rättigheten må nu vara av vilken beskaffenhet som helst», samt vidare — då det låge i de förvärvade rättigheternas natur, att de förbleve orubbade av en senare lagstiftning — »att var och en skall få åtnjuta sina förvärvade rättigheter, och detta är ett stadgande, som också lagstiftaren måste iakttaga».¹

Det anförda giver sålunda vid handen, att enligt nu ifrågavarande förbud den enskilde åtnjöt ett lika effektivt skydd till sin »välfärd» som till liv, ära och lem, och att ingrepp häri enligt stadgandet endast kunnat företagas, om personen ifråga i brottmål blivit efter ett i enlighet med lag anordnat domstolsförfarande jämlikt lag dömd att vara underkastad ingreppet. Under uttrycket »välfärd» måste hava hänförts hans »välförvärvade egendom», med vilket uttryck lärers hava avsetts hans förmögenhetsrättigheter överhuvud.

Förbudet att avhända eller avhända låta någon något gods, löst eller fast, utan laga dom och rannsaking.

Vid tolkning av detta stadgande möter först frågan vad som avsetts med »gods, löst eller fast». Att märka är, att uttrycket »gods» i äldre juridisk stil begagnades i samma vidsträckta betydelse som

det s. k. ypperliga frälset hörande lägenheterna åtnjöto, i det de förklarats befriade från alla skatter till kronan ävensom från bevillningar och s. k. onera publica med några få undantag (H e r m a n s o n, a. a. sid. 167), vidare tjänstemans rätt att icke mot sin vilja varda berövad inkomsterna av den statstjänst, vartill han en gång blivit utnämnd, samt slutligen en genom avlagd examen eller genom dispens vunnen kompetens för ämbeten och tjänster. Jfr H e r m a n s o n, Anteckningar i Finlands Grundlagar, Helsingfors 1890, sid. 149: »Förvärvade rättigheter äro icke blott förmögenhetsrättigheter, utan också den rättighet, som en tjänsteman fått, därigenom att han erhållit en plats, från vilken han icke kan avsättas utom för brott och missgärningar, betraktas som en förvärvad rättighet.»

¹ H e r m a n s o n, Anteckningar i Finlands Grundlagar, sid. 148, 149.

egendom över huvud taget,¹ samt uttrycken lös sak, löst gods eller lösöre som lös egendom.² På sätt Holm framhållit gjorde redan berörda förhållande i förening med den omständigheten att äldre lag-språk ofta var kasuistiskt avfattat att med »gods» borde hava förståtts egendom över huvud taget.³ Härav och med hänsyn till vad ovan nämnts om betydelsen av att egendomen varit förvärvad lärer framgå att med »välförvärvad egendom», vilket uttryck ju var att hänföra under uttrycket »välfärd», måste hava menats detsamma som avsetts med uttrycket »gods, löst eller fast», d. v. s. förmögenhetsrättigheter överhuvud. Med uttrycket »avhända eller avhända låta» måste hava avsetts varje ingrepp i en persons rättssfär emot dennes vilja. För att en avhändelse i ett dylikt fall skulle kunnat ske, krävdes att personen ifråga efter laga dom och rannsaking blivit dömd att vara underkastad avhändelsen. Uttrycket »laga dom och rannsaking» måste anses hava inneburit, att förfarandet varit reglerat i enlighet med lag och att domen haft sitt stöd i lag. Med lag torde hava avsetts icke blott sådan lag, som konungen stiftade med riksdagen utan även ekonomisk lag. Konungen kunde ju i en sådan lag hava föreskrivit straff för överträdelse av de av honom stadgade rättsnormerna. Rörande tolkningen av uttrycket »rannsaking» har emellertid på senaste tiden på vissa håll uppstått tvekan. Uttrycket »utan laga dom och rannsaking» ersatte det i motsvarande stadganden i regeringsformerna av åren 1719 och 1720 förekommande uttrycket »utan efter lag och föregången laga dom». På förfrågan av prof. R. F. Hermanson om anledningen till ifrågavarande olikhet, som förefunnes mellan § 2 i RF:n 1772 och den av 1720, har

¹ Då i äldre lagar föreskrevs att missgärningsman såsom straff för vissa brott skulle mista »liv, ära och gods», torde i detta sammanhang med »gods» hava avsetts egendom överhuvud taget och stadgandet innehållit ett bud om konfiskation av den brottsliges hela förmögenhet. I samma vidsträckta betydelse synes uttrycket »gods» förekomma i § 26 — tidigare § 25 — RF:n, enligt vilket stadgande konungen förlänats behörighet att i brottmål »göra nåd, mildra livsstraff samt återgiva ära och till kronan förverkat gods». Se Holm, anf. utr. sid. 97, 98.

² I denna bemärkelse måste ordet exempelvis varit använt i 8 kap. utsköningsbalken av 1734 års lag, jfr Holm, anf. utr. sid. 98.

³ Holm, anf. utr. sid. 98; jfr Hermanson, Statsförfattningsrätt, II, 1898, sid. 167: »Det är att märka, att när här talas om gods, löst eller fast, lagen avser att säkerställa icke blott äganderätt eller sakrätter, utan förmögenhetsrättigheter överhuvud.»

framlidne riksarkivarien C. T. Odhner i ett brev av den ³⁰/1 1897 förklarar bl. a., att det syntes honom mycket sannolikt, att det var med avsikt som konungen i § 2 borttog orden *efter lag*; och att, om man besinnade hur friskt minnet varit av frihetstidens missbruk och hur livligt konungens intresse att förekomma just dessa missbruk, så komme man ovillkorligen till den övertygelsen, att ändringen i § 2 av 1772 års regeringsform ej varit tillfällig utan avsiktlig.¹ Var detta fallet är det uppenbart, att med »rannsaking» avsetts »rannsaking i brottmål». Holm har emellertid, med hänsyn till att ordet »rannsaking» i stadgandena i 5 kap. 1 § samt 3 kap. 3 och 4 §§ RB av 1734 års lag betydde, ej »rannsaking i brottmål» utan »undersökning över huvud taget», sökt göra gällande att ordet i § 2 av 1772 års RF hade samma betydelse. Till stöd för denna mening har han anfört² bl. a. att nämnda ord kunde syfta på brottmålsförfarande enbart men gjorde det ingalunda alltid; det kunde också avse undersökning över huvud taget. I denna vidsträckta bemärkelse hade det begagnats i rättegångsbalken i 1734 års lag. Sålunda hette det där i

¹ Ifrågavarande brev är i hithörande delar av följande lydelse: »Den olikhet som förefinnes emellan § 2 i regeringsformen 1772 och den av 1720, har jag icke förut givit akt på. Det frågas nu: är denna olikhet avsiktlig eller tillfällig. Något avgörande svar på frågan kan naturligtvis aldrig givas; det kan endast vara tal om mer eller mindre sannolika slutsatser. Tänker man på såväl Gustaf III:s som hans närmaste rådgivares (C. F. Scheffers) bristande sinne för juridisk form och noggrannhet, så vore man frestad att antaga nämnda olikhet vara tillfällig. Slutsatsen vore dock förhastad. Ty de kunna svårligen ha underlåtit att särskilt fästa sig vid en punkt, på vilken Konungen alltid lade så stor vikt, ja om vilken han i sina »punkter» till ständerna 1778 yttrade: »K. M. anser grundvalen därav (av regeringssättet) vara enskild säkerhet och var medborgares beskydd under lagen» (jfr mitt arbete I, s. 328, 550 — Punkterna tryckta hos Modée) eller som det 1779 hette: »proprieteten och äganderätten är fundament av regeringssättet» (II, 18). På grund härav synes det mig mycket sannolikt, att det var med avsikt som Konungen i § 2 borttog orden *efter lag*; han ville säkerligen på allt möjligt sätt markera den stadga som äganderätten nu finge efter den föregående tidens osäkerhet och intrång. Besinnar man, att det både i Landslagens Kon.-Balk, i 1719 och 1720 regeringsformer heter: *efter lag* och laga dom, liksom även vår n.v. reg.form av 1809 återinsatt *efter lag* i annan form (»i den ordning Sveriges lag och laga stadgar föreskriva»), och besinnar man vidare hur friskt minnet var av frihetstidens missbruk och hur livligt Konungens intresse att förekomma just dessa missbruk, så kommer man ovillkorligen till den övertygelsen, att ändringen i § 2 av 1772 års reg.-form ej varit tillfällig utan avsiktlig.»

² A. a. sid. 98, 99.

5 kap. 1 §, att kämnersrätt ägde i staden »rannsaka och döma alla tvister», så ock brottmål, där de ej hörde till annan rätt. Vidare hette det i 3 kap. 3 och 4 §§ om lagman, att ej må han »rannsaka och döma», utan de mål, som under honom »vädjade» äro, samt att »med brott och missgärningsmål» befatte sig ej lagman. Förevarande regel behövde alltså icke hava fått någon ny innebörd genom den omformulering den undergick i 1772 års regeringsform. Orden rannsaking och dom i paragrafen behövde sålunda ej betyda något annat än undersökning och dom. Och ordet »dom» behövde icke betyda ett av domstol i hävdvunnen mening avkunnat utslag; även en administrativ myndighet kunde avkunna en dom. Vidare förklarade Holm, att man inom doktrinen i Finland, där 1772 års RF länge varit gällande rätt, icke ansett det mot § 16 svarande stadgandet (§ 2) i denna utgöra ett skydd mot expropriation utan ersättning, utan sökt detta skydd i § 39 RF:n, som föreskrev, att »var och en åtnjute sina lagliga rättigheter och välfångne privilegier».

Av 129 excerpter ur Svenska Akademiens ordboks samlingar angående orden »rannsaka» och »rannsaking», vilka utdrag benäget ställts till undertecknads förfogande, framgår att detta ord i äldre tider och ända långt in på 1800-talet förekommit såväl i betydelsen av undersökning i allmänhet som av undersökning eller rannsaking vid domstol rörande brott. Sistnämnda betydelse hade ordet bl. a. i 1686 års kyrkolag 1 kap. 2 §. I 1734 års lag förekommer ordet rannsaking i annan betydelse än rannsaking i brottmål i följande lagrum, nämligen BB:n 25 kap. 1 §, RB:n 3 kap. 3 §¹ och 5 kap. 1 §. I betydelsen av undersökning efter stulet gods av enskild person med biträde av två nämndemän eller två edsvurne stadstjänare eller ock andra gode män förekommo orden rannsaka och rannsaking i MB:n 52 kap. 2,² 3 och 4 §§. Orden rannsaka och rannsaking hava den vanliga betydelsen av rannsaking vid domstol i brottmål i följande lagrum nämligen i MB:n 30 kap. 2 §; 40 kap. 2 §; RB:n 8 kap. 2 §, 10 kap. 21 § samt 25 kap. 5 §. I intet av följande register till upplagor av ifrågavarande lag,

¹ Det av Holm i detta avseende åberopade stadgandet i RB:n 3 kap. 4 § torde avse rannsaking i brottmål.

² Hela paragrafen utom sista punkten upptagen såsom p. 7 i 16 § av SPL:n.

nämligen till den första år 1736 tryckta upplagan¹ och till den första i antikvä år 1780 tryckta² finnes under orden »rannsaka, rannsaking» hänvisning till något lagrum, i vilket något av dessa ord förekommer i annan betydelse än avseende rannsaking i brottmål; enligt de flesta av dessa lagrum skulle undersökningen ske vid domstol. Jämväl i de register, som utgivits år 1850 av justitierådet J. H. Backman över Ny lagsamling m. m. samt år 1904 av C. G. Wennberg över Svensk lagsamling, utgiven av G. R. Lilienberg med fortsättning av R. Skarin, hava under förenämnda ord, rannsaka eller rannsaking, uteslutande eller så gott som uteslutande införts hänvisningar till sådana lagrum, som avse rannsaking i brottmål. — Redan av detta lär framgå, vad betydelse givits åt ordet rannsaking av det allmänna juridiska språkbruket.

Emellertid må erinras, att § 2 i 1772 års RF har sin motsvarighet i §§ 16 och 36 av 1809 års. I den till § 2 av 1772 års RF sig anslutande förklaringen av 1786 liksom i § 36 av 1809 års RF har det i dessa lagrum förekommande ordet rannsaking betydelsen av rannsaking i brottmål. Det vill då förefalla sannolikt att ordet i § 2 av 1772 års RF hade samma betydelse ordet haft i 1786 års förklaring; och att ordet i § 16 hade samma betydelse som ordet hade i § 2 av 1772 års RF samt § 36 i RF:n av år 1809. Ordet rannsaking i betydelsen av rannsaking i brottmål vid domstol förekom därjämte i §§ 15, 16 och 21 av 1772 års RF samt i §§ 101 och 106 i RF:n av år 1809. Av denna omständighet lär med till visshet gränsande sannolikhet kunna dragas den slutsatsen att ordet hade samma betydelse i § 2 av 1772 års RF och i § 16 i RF:n av år 1809. — Vidare må framhållas, att någon större motsägelse näppeligen kan sägas hava förefunnits mellan grundlag och allmän lag med hänsyn till stadgandet i 25 kap. 1 § BB:n av 1734 års lag, därest man antager att ordet rannsaking i grundlagen betytt »rannsaking i brottmål», enär den mark, som sålunda skulle för väg utan ersättning avstås, till omfånget var relativt obetydlig och i allmänhet under nämnda tid värdelös eller så gott som värdelös, samt markägaren i varje fall ansågs hava fått full er-

¹ Hänvisningen skedde enligt detta register till MB:n 40: 2; 52: 2; RB:n 8: 2; 10: 21 och 25: 5.

² Enligt detta register hänvisades under förenämnda ord till MB:n 30: 2; 40: 2; 52: 2; 53: 7; RB:n 8: 2; 10: 21 och 25: 5.

sättning för vad han fått avstå i de förbättrade vägförbindelser, som blevo en följd av avståendet. Berörda omständighet lärer sålunda ej kunna åberopas till stöd för påståendet att ordet rannsaking i § 16 skulle betyda undersökning i allmänhet och ej rannsaking i brottmål, lika litet som den omständigheten att någon §, motsvarande § 39 i 1772 års RF, vilken § ända till dess 1919 års RF i Finland trädde i kraft ansågs innebära ett skydd för s. k. »förvärvade rättigheter», icke kom att inflyta i 1809 års RF, lärer kunna åberopas i samma syfte; nämnda rättigheter ansågos nämligen skyddade, utom av § 39, jämväl av § 2 i 1772 års RF. I övrigt torde kunna erinras om att det näppeligen låter sig förenas med en sund lagtolkning att anse att ordet »rannsaking» i 1772 och 1809 års grundlagar ägt samma betydelse, vari ordet undantagsvis förekommer i 1734 års lag. Ända sedan äldsta tider har uttrycket företrädesvis använts för att beteckna rättegången i brottmål. Den omständigheten att uttrycket särskilt i äldre tider stundom betecknat även andra undersökningar än rannsakingar i brottmål kan icke motivera antagandet att åt detsamma, då det förekom i regeringsformerna av åren 1772 och 1809, skulle hava tillerkänts en sådan betydelse. — Det är sant, att en viss motsägelse alltid förefunnits och fortfarande råder mellan grundlag och expropriationslagstiftning. Emellertid har i denna lagstiftning alltid eller så gott som alltid iakttagits den regeln att bestämmelse givits därom att egendom som exproprierades eller skada som vållades skulle ersättas efter fulla värdet. Till dessa skäl må läggas, *att*, på sätt förut anmärkts, egendom varit skyddad, utom av § 2 i 1772 års RF; jämväl av § 39 i samma grundlag och att sistnämnda stadgande hade måst iakttagas även av lagstiftaren, *att* enligt Odhners mening ordet rannsaking i detta sammanhang lärer anses hava betytt rättegång i brottmål, *att* en persons egendom säkert varit innefattad i uttrycket »välfärd» och sålunda hava åtnjutit samma skydd som en människas liv o. s. v., d. v. s. att dess ägare ej hade behövt fördraga något ingrepp däri, om han ej efter laga rannsaking och dom i brottmål dömts att tåla ingreppet, *samt att*, om åt uttrycket rannsaking hade kunnat givas ett vidsträcktare och ett snävare innehåll, uttrycket i en lagtext bort tolkas på det sätt, vartill en allsidig och grundlig undersökning av stadgandet givit anledning.

Såsom ovan antytts har det grundlagsenliga skydd, äganderätten hos oss enligt 1772 års RF åtnjutit, icke gällt undantagslöst. De undantag i dessa hänseenden, som förefunnits, hade emellertid varit det mera till skenet än i verkligheten eller i varje fall av obetydlig omfattning. De i 25 kap. 1 och 12 §§ BB:n av 1734 års lag meddelade stadganden om expropriation, om dessa stadganden överhuvudtaget skola anses varit dylika undantag, avsågo nämligen avhändelse utan ersättning i mindre omfattning av värdelös eller mindre värdefull jord (för den värdefulla jorden, åker och äng, skulle nämligen erläggas ersättning efter fulla värdet), vartill kom, såsom förut framhållits, att jordägaren i de flesta fall fått ersättning efter fulla värdet för vad han fått avstå redan i de förbättrade vägförbindelser, som blivit en följd av expropriationen.

I Finland, där 1772 års RF varit gällande ända till dess att 1919 års RF där trädde i kraft, hava juristerna ansett att äganderätten varit skyddad av §§ 2 och 39 i 1772 års RF, och i detta land har ifrågakarande skydd ansetts gälla även gentemot monarken och folkrepresentationen.

Genom antagandet och utfärdandet av 1809 års RF hade i förevarande avseende ingen väsentlig förändring skett eller varit åsyftad. Intet av vad som förekom vid 1809 års riksdag tyder därpå; snarare lärers motsatsen framgå av ovan å sid. 305 anförda uttalande år 1812 av en av ledamöterna i K.U:t år 1809, A. G. Silverstolpe. Av detta uttalande synes framgå, att enligt S. grundlagsstiftarens avsikt efter allt att döma varit dels att trygga i § 16 avsedda rättigheter mot varje fara som kunde hota desamma, sålunda även från ständernas sida, i den mån man ansett att en fara från detta håll kunnat uppkomma, vilket man dock ej trodde vara fallet, dels ock att, om i riksdagen antoges en lag, som gjorde intrång i dessa rättigheter, det skulle åligga konungen, som var bunden av § 16 RF:n, att vägra för sin del antaga och utfärda en sådan lag, då konungen ensam vore i besittning av »statens aktiva krafter» och statsrådets konstitutionella ansvar — märk särskilt Silverstolpes åberopande av RF:n §§ 106 och 107 — skulle vara tillräckligt att förebygga tillkomsten av en dylik lag. Detta uttalande av S. måste tillerkännas betydelsen av ett starkt indicium för att grundlagsstiftarens avsikt verkligen varit den nämnda. Även Rydin har uttalat sig i samma riktning som Silverstolpe. Han yttrar

nämligen: »Genom bestämmelserna i RF § 16, att Konungen ej må någon fördärva till liv, ära, personlig frihet och välfärd — — — är ytterligare omöjliggjort för riksdag att göra intrång i den enskildes rätt. Ty intet riksdagens beslut, varigenom något förnärmande av någon av dessa allmänna rättigheter blivit gjort, kan gå i verkställighet utan Konungens eller hans verkställande organers medverkan, och utgör det särskilda ansvar, som är ålagt statsrådets medlemmar, om de uraktlåta att avstyrka, eller bereda verkställighet åt ett sådant regeringsbeslut, en tillräcklig garanti för att riksdagens beslut ej stadfästes.»¹

Paragraf 16 i 1809 års RF innehåller fortfarande ehuru i något ändrad avfattning de båda förbud, avseende skyddet av egendom, varom tidigare stadgats i 1772 års RF. *Det första förbudet* har i sak undergått den ändring att orden »liv och ära, lem och välfärd» i 1772 års RF i 1809 års RF ändrats till »liv, ära, personlig

¹ Rydin, Svenska Riksdagen, II: 2 sid. 366, 367. Rydin har visserligen, Svenska Riksdagen, II: 1 sid. 36, yttrat sig sålunda att intet rättsligt hinder funnes för tillkomsten i vanlig ordning av en lag, som tillförsäkrade konungen rätt att under pågående krig eller andra utomordentliga förhållanden vidtaga säkerhetsåtgärder, att förklara delar av riket i belägringstillstånd och använda krigsdomstolar i brottmål, som rörde allmän säkerhet och ordning m. m. — allt under förutsättning att lagen exempelvis icke rörde suspension av bestämmelser i tryckfrihetsförordningen, vilka åtnjöte grundlags helgd. Gentemot Naumann, som syntes anse att RF § 16 skulle häremot lägga hinder, yttrar Rydin i en not till sid. 36, att denna § »visar sig dock påtagligen endast giva skydd emot gällande lags åsidosättande». »Den garanterar den medborgerliga rättssäkerheten, sådan den i gällande allmän lag är erkänd, och utgör en maning för Konungen att ej stifta lagar, som häremot strida. De av utomordentliga förhållanden framkallade lagbud, som innebära inskränkningar däri, kunna ej anses såsom mera stridande mot samma grundlags §, än de i gällande lag innehållna bestämmelser om häktning, husrannsaking, särskilt forum». Det vill av detta yttrande synas, som om Rydin därmed åsyftat att grundlagsstadgandet stundom komme i kollision med andra rättsatser av grundlags karaktär, vilka härflöte av hans styrande myndighet men som icke uttryckligen i grundlagen omförmälts, och vilka rättsatser, som särskilt gjorde sig märkbara under krig eller andra utomordentliga förhållanden, grundlagsstiftaren aldrig haft för avsikt att upphäva eller inskränka. Herlitz gör gällande att Rydins här ovan i texten återgivna yttrande, läst i sitt sammanhang, avsåge vad riksdagen *på egen hand* ej kunde göra. Med större rätt kan man säga att uttalandet står i samband med Rydins yttrande — se här ovan sid. 297 — om andra stadganden i RF:n, som särskilt avse att skydda den enskildes egendoms- och förvärvsrätt; uttalandet åsyftade tydligen att gälla, alldeles oavsett frågan, vad riksdagen på egen hand kunde eller icke kunde göra.

frihet och välfärd». Ändringen är i det avseende varom här är fråga utan betydelse. Visserligen har ett stöd för uppfattningen att under uttrycket »välfärd» vore att hänföra »gods, löst eller fast», bortfallit, nämligen att i den nya grundlagen ej upptagits något mot § 39 i 1772 års RF svarande stadgande till skydd för förvärvade rättigheter. Enär emellertid — liksom förvärvade rättigheter enligt 1772 års RF skyddades utom av § 39 jämväl av § 2 — dessa rättigheter även fortfarande skyddas bl. a. av de mot § 2 i 1772 års RF svarande §§ 16 och 36 i RF:n av år 1809 samt ordet »välfärd» år 1809 tydligen ägt samma betydelse, uttrycket hade 1786, då i detsamma ingått bl. a. en persons »välförvärvade egendom», ävensom på grund av övriga till stöd för vår åsikt om betydelsen av uttrycket enligt 1772 års RF anförda skäl måste vi anse att en persons rättigheter med ekonomiskt värde överhuvud fortfarande enligt det förutnämnda förbudet i § 16 åtnjuta lika skydd som samma rättigheter ägt enligt motsvarande förbud i 1772 års RF. I *det andra förbudet* har uttrycket i 1772 års RF »utan laga dom och ransakning» i 1809 års RF utbytt mot »utan ransakning och dom, i den ordning Sveriges lag och laga stadgar föreskriva». Icke heller ifråga om detta förbud har i det hela av samma skäl som ifråga om det förra förbudet nämnts skett eller avsetts någon förändring i vad som tidigare varit gällande. Orden »ransakning» och »dom» hava fortfarande samma betydelse som de ägt enligt 1772 års RF; bortfallandet av en mot § 39 i 1772 års RF svarande bestämmelse läser ej hava betytt något i detta avseende. Uttrycket »i den ordning, Sveriges lag och laga stadgar föreskriva», innebär ett förtydligande av vad som förut varit gällande i det avseendet, att med »lag» uttryckligen likställts av Kungl. Maj:t utfärdade »laga stadgar»; genom det nya uttrycket har, även om detsamma strängt språkligt endast bort syfta på förfarandet, tydligen åsyftats, att såväl det processuella förfarandet skall ske enligt lag som domen grundas på lag.

Slutligen må jämväl framhållas, att en tolkning av § 16 RF:n efter ordalydelsen väl närmast synes leda därtill att konungen under alla förhållanden, ensam eller i förening med riksdagen, förbjudits vidtaga eller medverka till åtgärder av beskaffenhet att medföra eller kunna medföra kränkning av den enskildes fri- och rättigheter. Hade med stadgandet avsetts, att förbuden ej skulle drabba konungen,

därest riksdagen vore ense med honom om åtgärden ifråga, hade detta bort tydligare angivas i stadgandet än vad man nu kan utläsa ur detsamma. Detta hade i så fall bort erhålla en sådan lydelse, att man därav kunnat direkt eller indirekt sluta till, att stadgandets verkliga innehåll varit, att konungen må endast med riksdagen »fördärva eller fördärva låta» någon »till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är» etc.

Emellertid måste beaktas att bestämmelserna i § 16 måste tolkas på sätt ifråga om dem varit och alltjämt är avsett och att räckvidden av de i paragrafen innehållna stadgandena kan begränsas av andra för konungen bindande bud, som hava lika kraft som grundlag, även om de där ej uttryckligen inskrivits. Sådana bud framgå av olika bestämmelser i grundlagen, i annan lag o. s. v. Exempelvis läser konungens beslut med stöd av lag att i försvarets intresse avspärra ett visst inom statens territorium befintligt område eller att förflytta invånarna å en ort med ett för luftanfall särskilt utsatt läge till annan mera skyddad ort icke kunna anses stridande mot grundlag, även om beslutet skenbart skulle anses formellt ej stå i överensstämmelse med det i § 16 för konungen meddelade förbudet att förvisa någon ifrån ort till annan.¹ På liknande sätt har vid sidan av grundlagen genom sedvanerätt utvecklats ett synnerligen omfattande och i den enskildes rättssfär djupt ingripande expropriationsinstitut. Även vid ingripande med stöd av normer i dylika lagar eller i sedvanerätt av sådan art åligger det — så har alltid ansetts — konungen och under honom lydande myndighet att tillse att annat ingrepp i den enskildes rättssfär ej sker än som kan anses följa av den eller de rättssatser, med stöd av vilka ingreppet sker, och till förenämnda plikt hör, på sätt av det föregående läser hava framgått, att tillse, att, därest genom ingreppet egendom avhändes eller skada vållas någon, egendomen eller skadan ersättes.

¹ Dessa beslut torde knappast strida mot sistnämnda förbud, då uttrycket »förvisa» ej läser hava avseende å en åtgärd, varom ovan nämnts.

ADOLF GÖRAN MÖRNER'S KONSTITUTIONELLA ÅSKÅDNING

AV POL. MAG. STIG W. NILSSON, LUND

I.

De olika försök, som gjordes under 1700-talet att lösa problemet om statsmaktens organisation genom tillämpning av maktindelningens princip, fingo avgörande betydelse för den statsvetenskapliga spekulatonens inriktning och utveckling. Visserligen hade svaga ansatser till en maktskillnadslära kunnat skönjas i mer eller mindre utvecklade skick redan hos Aristoteles, men fullt utbildad och av praktisk betydelse blev teorien först genom John Lockes och Montesquieus arbeten. Sin yttersta fullkomning erhöll den till sist genom abbé Emanuel Siyès' lära om »enighetssystemet» (le système du concours). Jämsides härmed och delvis i enlighet med dessa statsrättsliga spekulatoner ägde det rum en omgestaltning av olika länders statsskick i en riktning, som avsåg att bättre än förut tillfredsställa teoretiska och praktiska krav på jämvikt mellan statsmakterna.

Denna utveckling blev icke utan spår på svenskt statsvetenskapligt tänkande under 1700-talets sista årtionden. Maktindelningens rationalistiska sätt att betrakta statsmakterna som ömsesidiga motviker tilltalade i hög grad upplysningstidens allmänna tänkesätt, van som man var vid mekaniska analogier och föreställningar. Ännu mer levande och dominerande blevo emellertid de teoretiska kraven på jämvikt genom att de motsvarades av rent praktiska behov att nå en lämplig avvägning mellan frihetstidens ständervälde och den gustavianska tidens envälde. Det var under dessa strömningar, som den generation växte upp, vilken sedermera kom att spela en avgörande roll i författningsutvecklingen i början av 1800-talet. Som de främsta företrädarna av maktindelningens lära bland »1809 års män» brukar man anse A. G. Silverstolpe och A. G. Mörner.

på en snar lösning av författningsproblemet icke kunde realisera i regeringsformen. Mot den senare som handlingsprogram sätter Brusewitz representationsbetänkandet som framtidsprogram.

Då sålunda bedömandet av Mörner spelat en betydande roll för uppfattningen av regeringsformen, kan det anses motiverat att genomgå det material, som står oss till buds om Mörner, och undersöka i vad mån Brusewitz' slutsatser äro berättigade.

II.

Till en början skola vissa händelser påvisas, vilka kommit att utöva ett bestående inflytande på Mörners statsrättsliga tänkande. Brusewitz har påpekat två sådana. Den första är Mörners Uppsala-vistelse mellan 1788 och 1792, då han bedrev omfattande studier och bl. a. stiftade bekantskap med maktdelningsläran i den Montesquieuska formen.⁶ Den andra åter utgöres av besöket i Paris 1795, under vilket han kom i kontakt med abbé Sieyès' jämviktskonstruktioner.⁷ Den därpå följande tiden anser Brusewitz vara av mindre betydelse för uppkomsten av Mörners statsteorier, ty han menar, att i och med 1795 har Mörner bildat sig en viss statsvetenskaplig uppfattning, som sedan icke undergår någon förändring av vikt. Karakteristiskt nog säger därför Brusewitz om en skrift, som Mörner utgav efter sin Parisvistelse, att den »kan betraktas som ett slags depositum för de idéer, som han 1809 var beredd att omsätta i svensk grundlagsstiftning, och hvilka förnämligast tack vare hans inflytande kommo att sätta sin prägel på konstitutionsutskottets betänkande i representationsfrågan».⁸ Huruvida denna tes är riktig eller icke kommer att framgå av nedanstående.

Vid sin hemkomst från Paris fortsatte Mörner den politiska bana, som han förut slagit in på, och kom därunder att vinna Gustaf IV Adolfs förtroende. Han fick sålunda följa med konungen på dennes friarresa till Tyskland och blev 1800 utnämnd till kabinettssekreterare.⁹ Men dessa relationer till kungen betydde emellertid icke, att Mörner gillade det svenska statsskicket. Hans missnöje

⁶ Brusewitz, Representationsfrågan, s. 133.

⁷ *Ib.*, s. 136.

⁸ *Ib.*, s. 149.

⁹ Biographiskt Lexicon öfver Namnkunnige Svenska Män, Upsala 1843, band 9, s. 282.

med förhållandena kommer till uttryck i ett arbete,¹⁰ som han skrev närmast med anledning av händelserna vid Norrköpings riksdag 1800. Det är med för Mörners vidkommande ovanligt bittert tonfall, som han här skildrar, huru rikets finanser befunno sig i bankruttartat skick, och huru konungen var vankelmodig och svag samt oförmögen att på eget initiativ åstadkomma någon ändring till det bättre. Rådgivarna, främst general Toll, voro visserligen icke utan framstående egenskaper men benägna att se mer på egen fördel än på rikets. Därtill kom, att de sökte hindra ett nödvändigt reformarbete genom att underblåsa konungens rädsla mot befarade jacobinska rörelser. Den andra statsmakten i riket, ständerna, var ur stånd att åstadkomma någon förbättring på grund av svagheter i sammansättning och organisation samt framför allt, emedan konungen direkt sökte hindra dem att få del av affärerna.¹¹ Utöver detta missnöje till någon öppen frontställning mot konungen synes Mörner emellertid icke ha gått förrän vid 1800 års riksdag, då han på grund av regeringens behandling av de finansiella frågorna sällade sig till oppositionen. Det anmärkningsvärda i detta Mörners steg låg icke så mycket i hans rent aktiva insatser — hans deltagande i riddarhusdebatterna var icke så stort att döma av förhandlingsprotokollen — utan fastmer däri, att han, en konungens ämbetsman och förtrogne, slöt sig till ett mot konungen riktat parti.

Vad är förklaringen till detta Mörners ställningstagande? Varför skedde brytningen med konungen först vid Norrköpings riksdag? Sannolikt är, att Mörner var medveten om att kungen, föranledd av det prekära finansiella läget, skulle bli tvungen att inkalla ständerna för att äska ytterligare kontributioner.¹² I detta läge synes han hoppats, att riksdagen skulle gripa in och åstadkomma för-

¹⁰ A. G. Mörner, *Exposé raisonné et historique des événemens principaux de la diète de 1800*. (Utg. av A. Brusewitz i *Hist. handl.* nr 25, del I.)

¹¹ *Ibm.*, s. 2 ff.

¹² Det framgår av ett yttrande i *Exposé*, där Mörner påpekar, att det var i en krissituation, orsakad av olika föregående och samtidiga händelser, som man kallade ständerna till möte i Norrköping den 10 mars 1800. Olika rörelser i skilda delar av riket hade visat hän på nödvändigheten av en allmän förbättring. För att avhjälpa det dåliga läget måste folket ingivas hopp, och ingenting, anser Mörner, var bättre lämpat härtill än ett ständernas sammankallande. Regeringen hade visserligen icke sagt detta i riksdagskallelsen utan i st. tagit som skäl åtgärder, som hade att göra med brännvinsarrendet. Mörner uppfattar detta emellertid mer som förevändning än som verklig orsak. Se Mörner, *Exposé*, s. 2.

bättring och genomgripande sanering. Då Mörner emellertid under riksdagens förlopp blev allt mer medveten om att konungen av fruktan för jacobinska rörelser icke ville låta ständerna taga del av finanserna utan tydligen ämnade fortsätta med sin för landet fördärvbringande politik, kom hans missnöje till utlopp. Han slöt sig därför till oppositionen.¹³ På grund av detta sitt handlingsätt blev han entledigad från de befattningar, han hade vid hovet, och såg sig dessutom tvungen att begära avsked från sin plats som kabinetssekreterare.¹⁴

De följande åren fram till 1809 tillbragte Mörner på sin gård Espelunda i Närke och höll sig borta från politiken. Han har sålunda, såvitt man vet, icke tagit del i vare sig förberedelserna till

¹³ För att förstå den politiska situationen vid riksdagen är det av vikt att komma ihåg, att frågan gällde, om räkenskaperna skulle behandlas öppet inom stånden eller under sekretessens slöja i det sekreta utskottet. Regeringspartiet sökte åstadkomma det senare. Oppositionens ansträngningar gingo däremot till stor del ut på att få de finansiella frågorna offentligt debatterade. Det är mot bakgrunden av dessa förhållanden, som Mörner gör några kommentarer, vilka i hög grad belysa hans ställning under riksdagen. Han påpekar, att det var absolut nödvändigt att offentliggöra den ekonomiska ställningen hos både riksbanken och riksgäldskontoret. Detta särskilt under sakernas nuvarande tillstånd. Ty de personer, som omgävo konungen, voro icke att lita på. Ej heller från kungen själv hade man mycket att vänta, ty de åsikter, som denne hade, ingåvo icke några större förhoppningar. Så som sakerna stodo, hade man att befara, att de maktägande på olika sätt skulle komma att missbruka sin ställning. Så t. ex. var det mycket troligt, att kungens rådgivare, »les ministres», skulle draga fördel av den slöja, som vilade över finanserna och dolde ställningen för den stora allmänheten, och söka genomföra en sådan finansplan, som var av större fördel för dem själva än för landet i dess helhet. En annan mycket trolig följd av hemlighetsmakeriet var, att konungen skulle efter godtycke använda de pengar, som bestämts till myntrealisationen. Man skulle även ha att befara, att regeringen skulle i hemlighet komma att öka sedelmängden och sålunda åstadkomma inflation. Hela resultatet av regeringens finansoperationer skulle mycket väl kunna utveckla sig så, att i st. för en indragning av den överflödiga delen av sedelstocken skulle man blott få ett utbyte av en sorts sedlar mot en annan sort, alltså i st. för riksgälds- skulle man få riksbanks-sedlar. Följden av sådana åtgärder kunde endast bli en fortsatt inflation och ett förstörande av riksbankens ekonomiska ställning. Det enda medlet mot en sådan utveckling, finner Mörner ligga i offentliggörandet av riksbankens och riksgäldskontorets räkenskaper. »C'étoit la seule mesure qui pouvoit prévenir une déviation quelconque du plan de finance une fois adopté, et c'étoit aussi la seule qui pût mettre la nation ainsi que les états même de juger de la bonté du plan de finance qui leur seroit proposé.» Mörner, Exposé, s. 41—42.

¹⁴ Biographiskt Lexicon, s. 282.

eller utförandet av 1809 års marsrevolution.¹⁵ När sedan riksdagskallelsen ställde en författningsändring i utsikt, framlade även Mörner liksom nästan alla andra politiskt intresserade sina önskemål. I en uppsats, benämnd »Reflexioner i anledning af närvarande politiska ställning, aprill 1809»,¹⁶ framhåller han visserligen nödvändigheten av författningsändring, men anser, att det på grund av tidsomständigheternas krav på snabb lösning av författningskrisen icke går att genomföra önskvärda förändringar.¹⁷ Därför föreslår han beträffande organisationen av representationen, att de gamla stånden skola behållas, men med den modifikation, att förut orepresenterade klasser skola upptagas i de äldre, och att adeln skall utse sina representanter genom val. Vad angår maktindelningen mellan konung och ständer, så förkastar Mörner de båda ytterligheter, som rått under 1700-talet. I st. betonar han vikten av en medelväg. Huru denna skall vara beskaffad, sägs ingenting närmare om. Av intresse kan dock vara att nämna, att Mörner avvisar tanken, att ett eventuellt riksråd skall höras vid handläggningen av alla regeringsärenden. Ett sådant förfarande skulle nämligen endast leda till, att rådet »blir antingen medregent eller blott verktyg och uppfyller i intetdera fallet det ändamål, för hvilket det vore tillsatt».¹⁸ Blott vid behandlingen av grundlagsfrågor synes Mörner anse, att rådets hörande bör vara obligatoriskt.¹⁹ Till följd härav äro statsråden ansvariga inför ständerna endast om konungen på deras tillskyndan begår någon handling, som strider mot konstitutionen. För att emellertid skapa en ytterligare garanti mot eventuella omstörtningar föreslår Mörner i anknytning till abbé Siyès' »jurie constitutionnaire», att Högsta Domstolen skall erhålla befogenhet att vaka över författningen, och att den skall bestå av personer tillsatta av och ansvariga för endast ständerna. Undantag göres dock för ordföranden, som utnämnes av konungen. Men då någon av ledamöterna anmält en grundlagsstridig handling, avträder konungens representant, och Högsta Domstolen konstituerar sig som ett »granskningsutskott». Om detta finner anmärkningen

¹⁵ Brusewitz, Representationsfrågan, s. 35 och 149.

¹⁶ Hist. handl. nr 25, del I, s. 118—134.

¹⁷ Brusewitz, a. a. s. 38—39.

¹⁸ Mörner, Reflexioner, s. 127.

¹⁹ *Ibm.*, s. 127.

riktig, kan det föranstalta om ändring och, om sådan icke blir gjord, tillkalla en »rikets högsta nämnd». Denna har samma befogenhet som en jury, d. v. s. den avgör om ett visst lagrum är tillämpligt i det ifrågavarande fallet. Sedan nämnden träffat sitt beslut, avkunnar Högsta Domstolen domen.²⁰

Denna Mörners uppsats har av Brusewitz tillmätts stor betydelse, emedan vi här skulle möta programmet för de åsikter, Mörner senare skulle göra sig till tolk för under författningsriksdagen.²¹ Av lika stor betydelse synes emellertid vara, att dessa Reflexioner visa, att Mörner visst icke var enbart teoretiskt doktrinär i sina åsikter. Tvärtom böjer han sig för de politiska omständigheterna och låter sina önskemål dikteras av dem och icke av statsvetenskapliga spekulationer.

I början av maj begav sig Mörner till riksdagen i Stockholm. Som framgår av hans brev till hans hustru, var det icke med stora förhoppningar, han bevistade de första sammanträdena.²² Men förhållandena ändrade sig, och nu börjar det skede i Mörners liv, vilket är det mest intressanta ur statsvetenskaplig synpunkt. Detta omfattar egentligen endast riksdagen 1809—10. Det var härunder, han fick tillfälle att i praktiken omsätta sina kunskaper och upplevelser. Det var genom denna hans verksamhet på speciellt det konstitutionella området; som han kom att intaga den plats, han har i den svenska författningsutvecklingen. Under riksdagen tillhörde Mörner det s. k. konstitutionella partiet.²³ Ehuru han var påtänkt vid valen till konstitutionsutskottet, skulle han enligt egen uppgift fått träda tillbaka för Stockenström.²⁴ Han fick därför, såvitt man vet, icke något direkt inflytande på utformningen av regeringsformen.²⁵ Att denna emellertid av Mörner icke betraktades som något provi-

²⁰ Mörner, Reflexioner, s. 128—131.

²¹ Brusewitz, a. a. s. 35 och 43.

²² Hist. tidskr., 1938, s. 189.

²³ Brusewitz, a. a. s. 149.

²⁴ Hist. tidskr., 1938, s. 192. Jfr Brusewitz, a. a. s. 150.

²⁵ Vad beträffar Mörners inflytande på tillkomsten av opinionsnämnden, så finns det, som visats av Lagerroth, icke något direkt bevis för att han varit upphovsman till denna. (Se Fredrik Lagerroth, Opinionsnämndens ursprung, Hist. tidskr. 1938, s. 338—348.) Så mycket torde emellertid kunna sägas om Mörners relation till nämnden, att han gillade och försvarade existensen av en sådan. (Se Konstitutionsutskottets protokoll vid 1810, 1812 och 1815 års riksdagar, utgivna av Sam Clason och Arne Forssell, Lund 1931, s. 368—372.)

sorium, utom beträffande representationen, framgår av olika yttranden i riddarhuset den 3 juni 1809, då man debatterade konstitutionsutskottets förslag: »Wi kunne med full wisshet anse den, om icke som den fullkomligaste, åtminstone som den bästa möjliga. Jag twiflar at man någonsin har kunnat och ännu mer at i närvarande ögonblick wi kunne sträcka längre våra fordringar.»²⁶ I samma tal antyder han vad som fattas, för att konstitutionen skall vara »fullkomlig»: »Hwad åter en fullkomligare Organisation af Representationen angår, så bekänner jag det wara den enda önskan för Constitutionens fullkomlighet, som jag har öfrig.»²⁷ Slutligen nämner han också de omständigheter, som giva denna regeringsform företräde framför föregående: »I stället för en blott temporaire garantie hafwa wi uti Constitutions-projectet Ministrarnes answarighet och Regentens förbindelse at inhämta deras råd. I stället för Statsmedlens blotta publicité skulle wi nu få rättighet, at bestämma deras användande; i stället för et blott eventuelt Ständernas sammankallande är det nu utsatt til wiss tid, och Regenten beständigt påmint igenom Tryckfriheten om Nationens röst och Nationens önskan; i stället för at Ämbetsmän kunde genom et blott infall afsättas, kunna de det ej nu utan föregången anmälan uti Stats-Rådet, som har rättighet, at deremot göra föreställningar.»²⁸ Av dessa yttranden framgår, att Brusewitz' tes, att regeringsformen blott skulle vara att betrakta som ett provisorium, icke kan vara riktig.²⁹ Åtminstone icke vad maktdelningen angår. Ty Mörner, som både formellt och reellt var författare till representationsbetänkandet av den 24 mars 1810 med dess från regeringsformen avvikande maktdelning, uttalar ju sitt fullkomliga gillande av regeringsformen i allt utom beträffande representationen. Den man, som senare sökte ändra konstitutionens maktdelning, accepterar den nu fullt. En annan sak, värd att lägga märke till, är, att Mörner ändrat åsikt. Förut har påpekats, att han före riks-

²⁶ Högloflige Ridderskapet och Adelsns protokoll wid riksdagen 1809—10, band I, s. 501.

²⁷ *Ibm.*, s. 502 (spärr. här).

²⁸ R A P, 1809—10, I, s. 499.

²⁹ Se F. Lagerroths recension av Brusewitz, *Studier över 1809 års författningskris*, Forum 1918, s. 443 samt Lagerroth, *Opinionsnämndens ursprung*, *Hist. tidskr.* 1938, s. 348—355.

dagen i sina Reflexioner lät det teoretiskt riktiga skjutas åt sidan för det politiskt möjliga. Vid debatterna om regeringsformen gjorde sig Mörner till tolk för en uppfattning, som icke blott stred mot den av Brusewitz påstådda huvudkällan till hans åsikter, nämligen Sieyès,³⁰ utan även avvek från hans program i Reflexioner. Regeringsformens maktdelningssystem var ju helt annat än Sieyès', och dess princip, att statsråden skulle deltaga i handläggningen av alla regeringsärenden, var just det, som Mörner bestämt opponerade sig emot i april 1809.³¹

Efter tillkomsten av regeringsformen blev Mörner den 31 juli 1809 invald i konstitutionsutskottet. Han kom där att få stort inflytande vid behandlingen av frågor rörande representationen. Det var sålunda han, som jämte Mannerheim förde utskottets talan vid riddarhusdebatterna den 18 till den 23 oktober om förslaget till ny riksdagsordning.³² Konstitutionsutskottets projekt blev visserligen icke antaget under dessa debatter, men den riksdagsordning, som till slut gick igenom i februari följande år, innehöll i stort sett huvudtankarna. Någon radikal förändring av det bestående statskicket innebar icke denna nya grundlag. Tvärtom slöt den sig tämligen nära till föregående riksdagsordningar. Den allmänna opinionen var emellertid icke nöjd med den tungrodda ständsorganisationen. Från olika håll krävdes en representation på helt andra grundvalar.³³ Konstitutionsutskottet fick därför i uppdrag att utarbeta förslag till nationalrepresentation.³⁴ Den 24 mars förelåg resultatet i form av ett memorial »rörande National-Representationen». Det var författat av Mörner och byggde i huvudsak på hans diktamen till konstitutionsutskottets protokoll av den 6 februari 1810.³⁵ Betänkandet var delvis mycket radikalt. Ty i enlighet med Mörners teorier skulle ständsorganisationen ersättas med ett tvåkammarssystem. Vidare skulle maktdelningen mellan kung och ständer förändras genom att den förre blott fick ett suspensivt veto.

³⁰ Förhållandet mellan Mörner och Sieyès skall utredas nedan.

³¹ Se ovan, s. 338.

³² Brusewitz, a. a. s. 150.

³³ Ibm, s. 51 ff.

³⁴ Ibm, s. 102—104.

³⁵ Vissa skillnader mellan Mörners Diktamen och utskottsförslaget skola påvisas nedan. Se s. 359.

På nytt märka vi sålunda, att Mörner ändrat sig. Trots att han i juni 1809 uttalat sitt fullkomliga gillande av regeringsformens makt-delningssystem, framlägger han den 6 februari 1810 ett fullständigt avvikande balanssystem.³⁶

Representationsbetänkandet ledde icke till något positivt resultat. Visserligen antogo ständerna det utan någon större diskussion som vilande till nästa riksdag, men därvid slutade det. Förslaget kom icke upp vid vare sig 1810 eller 1812 års urtima riksdagar.³⁷ Detta torde till stor del bero på att Mörner, som då satt som ordförande i konstitutionsutskottet, talade emot ett upptagande av det vilande förslaget. Som motiv för sitt avslag anförde han, att enligt hans mening borde icke grundlagsfrågor avgöras vid urtima utan blott vid lagtima riksdag.³⁸ Så blev också utskottets mening. Då förslaget slutligen kom upp vid 1815 års riksdag, var det först sedan ständerna röstat emot konungens proposition om att uppskjuta nästan alla vilande grundlagsfrågor till nästa riksdag. Detta ständernas beslut fick dock icke någon större betydelse för representationsförslagets öde. Ty vid en senare behandling föll det definitivt.³⁹

Ganska egendomligt är, att Mörner icke alls nedlade någon energi på att få förslaget antaget. Det kunde ju ändå till stor del betraktas som hans eget. Om Mörner verkligen varit den doktrinäre teoretiker, som Brusewitz och andra velat göra honom till, skulle man ju haft anledning att vänta, att han med all makt hade talat för förslaget vid 1810, 1812 och 1815 års riksdagar. I st. antyder hans handlingssätt, att han släppt tankarna från författningsriksdagen. Vid de följande riksmötena efter 1809—10 förhöll han sig nämligen icke blott passiv, utan han sökte till och med förhindra förslagets upptagande. Visserligen motiverade han sitt ställningstagande med att förklara, att det skulle strida mot grundlagens mening att avgöra förslaget vid 1810 och 1812 års urtima riksdagar, men detta skäl har mer karaktären av ett skenargument än en verklig orsak.⁴⁰

³⁶ Se vidare nedan, s. 357 ff.

³⁷ Hjalmar Franzén, *Representationsfrågan 1810—1830*, Norrköping 1914, s. 1—13.

³⁸ K U P., 1810—1815, s. 70.

³⁹ Franzén, a. a. s. 46—53.

⁴⁰ Detta Mörners uttalande om att det vore stridande emot grundlagen att

Under den följande tiden, då särskilt under åren efter 1812, blev denna tendens hos Mörner att gå emot åsikter, som han gjort sig till tolk för under författningsriksdagen, allt mer synbar. Särskilt tydligt framgår det av följande uttalande, som citeras i sin helhet på grund av den goda möjlighet, det ger oss att bedöma hans ändrade uppfattning: »Då man nu så lätteligen förebrår Ministären att Representationsförändringen icke ägt rum, med hvad skäl har man väl gifvit sig rättigheten att tadla föregående Ständers beslut, med hvad skäl har man bevisat att en sådan förändring verkligen är nyttig och nödig? Har man då förgätit att Sverige ensamt bland Europas nationer, har ett sjelfständigt och oberoende BondeStånd, och att en representationsförändring troligen icke kan med någon fullständighet göras, utan att detta Stånd skulle undergå en omskapning, eller sammansmältning som skulle upplösa de urgamla former, hvilka hittills utgjordt kärnan af vår nationalkraft? att med detsamma Samhället skulle skakas uti sina grundvalar; att sättet huru en representationsförändring skulle tillvägbringas och grunderne hvarefter den nya representationen skulle bildas, möta båda delarne lika stora svårigheter; att verkställigheten af det ena och andra skulle lika sätta i fråga allas rättigheter och allas säkerhet? Jag har fordom, såsom, medlem af Constitutions-Utskottet haft uppdrag att uppsätta det Betänkande, som Utskottet rörande detta ämne 1810 om våren utgaf och just detta arbete, har mera än något annat öfvertygat mig om svårigheterna och vådan af sjelva saken. Det är i följe af de betänkligheter, hvilka

avgöra vilande författningsförslag vid urtima riksdagar, får icke tillmätas någon roll som förklaring av hans handlingssätt. Ty först och främst fanns det ju icke någon sådan bestämmelse. För det andra gjorde Mörner vid behandlingen av 1812 års tryckfrihetsförordning sig skyldig till just det som han fördömde. I samband härmed kan det framhållas, att Mörner icke höll så strängt på grundlagens bestämmelser utan ibland handskades mycket fritt med dessa. Det visade sig bl. a. vid behandlingen av ovannämnda tryckfrihetsförordning. Här opponerade sig Mörner icke mot ett rent grundlagsstridigt upptagande i det färdiga förslaget av bestämmelser, som framlagts först vid samma riksdag. Han går här till och med så långt, att han uppträder och talar emot sin forne meningsfrände Silverstolpe, då denne påpekar grundlagsbrottet. (Se K U P., s. 249—251 samt Oscar Alin, Strödda bidrag till svenska statsskickets historia. III. Sättet för tryckfrihetslagens antagande 1812, Hist. tidskr. 1886, s. 193 ff.) Som synes visar Mörner för att vara »doktrinär och spekulativ» en förvånansvärt stor förmåga att ändra sig efter den politiska situationen.

jag då allt mer och mer upptäckte, som jag inom mig stadgade öfvertygelsen, om nödvändigheten att uppoffra den osäkra föreställningen, om en större fullkomlighet, för det osvikliga behofvet af allmän trygghet och lugn.»⁴¹ För jämförelsens skull citera vi ett annat yttrande, men nu från 1810: »Onekligen är det en af de saker, som, med någon erfarenhet af Riksdagsärendernas gång, falla mest i ögonen, den, att vår Representation till sin beskaffenhet och sina grunder är felaktig.»⁴² Som synes, är det en stor förändring, som ägt rum i Mörners konstitutionella åskådning. Den forne företrädaren för radikala förändringar av representationen har blivit konservativ. Detta sammanhänger med att han kom att spela en ny roll på den politiska banan. Från att ha varit oppositionsman 1800 och en av de främsta i det stridande och segrande partiet 1809, blev han nu medlem av regeringen. Han kom nämligen 1811 i kontakt med kronprinsen och blev av denne 1812 utnämnd till statssekreterare för handels- och finansexpeditionen. Den följande delen av Mörners liv karakteriserades av att han steg från den ena posten till den andra för att slutligen ett år före sin död, 1838, bliva t. f. utrikesstatsminister. Att denna ändrade politiska ställning icke kunde bli utan spår i hans statsrättsliga åsikter, är helt naturligt. Det har bland annat framgått av hans inställning till representationsfrågan.

Som framgår av den ovan givna framställningen av olika viktiga händelser i Mörners liv, har han genomgått stora förändringar och allt efter de politiska omständigheterna gjort sig till tolk för olika teorier. Det kan sålunda knappast vara riktigt att uppfatta honom som en renodlad doktrinär. Detta gäller i synnerhet tiden före och efter riksdagen 1809—10. Men då man i den statsvetenskapliga diskussionen huvudsakligen koncentrerat sig på de åsikter, som Mörner företrätt under författningsriksdagen — detta avser då särskilt hans teorier i Diktamen till konstitutionsutskottets protokoll av den 6 februari 1810 — skola vi i det följande huvudsakligen koncentrera oss på Mörners åskådning under riksdagen 1809—10.

⁴¹ R A P., 1823, bilaga 3, s. 356—357.

⁴² K. U:s mem. o. exp. 1809—10, s. 553.

III.

Mörners konstitutionella åskådning dominerades helt av kravet på jämvikt i statslivet. Det var då naturligt, att han skulle opponera sig emot varje statskicks, som icke fyllde måttet. Han visade sålunda ingen förståelse för vare sig frihetstidens folkvälde eller den gustavianska tidens envälde. De framstodo för honom som tillstånd av anarki respektive despoti.⁴³

Sitt eget system bygger han upp på grundval av en genomgripande förändring av den lagstiftande makten. Tanken på nödvändigheten av en sådan reform dyker först upp i Exposé, återfinnes i Reflexioner och tager slutligen gestalten av ett konkret, positivt förslag i Diktamen av den 6 februari 1810. I det sista arbetet, som utgör den mest fullständiga framställning, Mörner givit av sitt statssystem, och som därför huvudsakligen kommer att ligga till grund för det följande, bryter Mörner fullständigt med ständsorganisationen. Han låter nämligen representanterna framgå ur samfällda val och bli företrädare icke för klasser eller stånd utan för hela samhällets behov. Dessa äro av två slag.

Först och främst sådana som komma till uttryck i tre olika verksamheter inom samhället, nämligen »Landt-Culturen», d. v. s. jordbruk och därmed närbesläktad verksamhet, »Naturämnenas förädling och utdelning», alltså industri och handel, samt till sist »Förståndsodlingen», d. v. s. andlig och pedagogisk verksamhet.⁴⁴

⁴³ Mörner, Reflexioner, s. 126.

⁴⁴ Här är Mörner något oklar. Visserligen indelar han samhället i ovan nämnda tre intressegrupper, (Se K. U:s mem. o. exp. 1809—10, s. 560.) men han synes likväl icke avse att bilda någon intesserepresentation i egentlig bemärkelse. Ty ingenstädes nämner han något om hur och var en av dessa grupper skall utse sina representanter, och i vilka proportioner de skola ingå i representationen. På vissa ställen synes Mörner tvärtom förutsätta allmänna val. Han säger nämligen: »Alla Svenska Medborgare, utan åtskilnad af stånd, yrken eller lefnadssätt, skulle vara berättigade att wälja Nationens Befullmäktigade till wården af dess Lagstiftning.» (K. U:s mem. o. exp. 1809—10, s. 582.) Därtill kommer, att en intesserepresentation skulle giva upphov till just det, som Mörner ansåg vara ståndsförsamlingens svåraste fel, nämligen klassintressena och de söndringar, som dessa förorsaka. Bruket av de tre grupperna torde därför vara betingat av metodologiska skäl, d. v. s. han motiverar de samfällda valen med att undersöka vilka behov, som finnas i ett samhälle. Därmed menar han icke, att behoven skola vara representerade i bestämda former, utan säger

De individer, som kunna räknas till någon av dessa verksamhetsgrenar, och som därjämte uppfylla vissa rösträttskvalifikationer med avseende på ålder, bofasthet och förmögenhetsställning, ha rätt att välja en representant för varje 10,000-tal av folkmängden. För valbarhet åter fordras utöver rösträtt att vara uppförd på en »förslagslista». Denna upprättas inom varje valdistrikt av en elektorskorporation, bestående av vissa högt kvalificerade och förmögna personer. För varje fullmäktig uppsätts fem på förslag. Av dessa skola två alltid vara bönder. Valen äga rum efter graderad skala. De representanter, som på så sätt blivit utsedda, bilda en församling vid namn »Tribunatet» eller »Den Föreslående».⁴⁵

Utom ovannämnda samhällsbehov, som sålunda blivit representerade i tribunatet, finnas också andra behov, vilka för ett samhälle äro av lika stor betydelse, nämligen behovet av lugn och säkerhet. För att tillgodose detta ställer Mörner vid tribunatets sida en ny kammare, benämnd »Lagstiftande Corpsen» eller »Den Beslutande». För rösträtt till denna fordras en hög census på 30—50 riksdaler banco. För att vara valbar kräves utom rösträtt en ålder av minst 35 år, en årlig bevillning på 60—100 riksdaler samt att vara uppsatt på vissa förslagslistor, vilka i likhet med dem, som nyttjades till tribunatet, uppgöras av särskilda valkorporationer. För medlemskap av dessa erfordras en extra hög census. Valen äga rum på i huvudsak samma sätt som till tribunatet. Sålunda användes även här graderad skala. En skillnad föreligger dock däri att representanterna i st. för att väljas efter folkmängden utses efter förmögenheten eller bevillningen. Hela antalet medlemmar i lagstiftande kåren tillsättes dock icke genom val. $\frac{1}{3}$ inneha sina platser med ärftlig rätt. Bland ridderskapet och adeln utser nämligen statschefen ett visst antal adelsmän, som av fast egendom ha en årlig inkomst på minst 3000 riksdaler, och som därjämte uppfylla valbarhetskvalifikationerna till lagstiftande kåren. För att representationsrätten skall bli ärftlig förvandlas deras egendom till fideikommiss.⁴⁶

I fråga om mandattiden föreligger den skillnaden mellan kam-

blott allmänt, att de skola vara representerade, vilket i realiteten blir mycket lätt, då de tre grupperna omfatta samhällets alla medborgare.

⁴⁵ Mörner, Diktamen, s. 577—582.

⁴⁶ Ibm, s. 581—582.

rarna, att tribunalatet omväljes årligen med $\frac{1}{3}$ och lagstiftande kåren vart annat år med $\frac{1}{4}$. Mandattiderna bli sålunda 3 resp. 8 år.⁴⁷

Sedan representationen sålunda blivit bestämd till sin form, återstår att fördela statsmakten. I schematisk form skulle Mörners maktindelningssystem få följande utseende:

A. Verkställande makten får följande befogenheter:

1. Rätt att verkställa lagar och författningar.
2. Rätt att utfärda ekonomiska författningar.⁴⁸
3. Rätt att föreslå lagar i representationen.⁴⁹
4. Rätt att framlägga förslag till budget.⁵⁰
5. Rätt att inlägga veto mot ett av den lagstiftande kåren fattat lagbeslut. Denna rätt är emellertid olika vid förändring av förut gällande lag och antagande av nya stadgar. I första fallet har verkställande makten rätt till suspensivt veto, tills tribunalatet (Tr.) förnyats till $\frac{2}{3}$ och lagstiftande kåren (L.K.) till $\frac{1}{2}$, d. v. s. för en tid av 4 år. I fråga om nya lagar kan avgörandet uppskjutas endast, tills nya val ägt rum i båda kamrarna, d. v. s. under en tidrymd av 2 år.⁵¹ Det ovannämnda gäller endast

⁴⁷ Mörner, Diktamen, s. 585.

⁴⁸ Ibm, s. 579.

⁴⁹ Ibm, s. 578.

⁵⁰ Ibm, s. 580.

⁵¹ På denna punkt är Mörner svår att förstå. I Diktamen synes han förut-sätta, att regeringen icke har någon förmåga att hindra nya lagar. Han säger sålunda: »I det förra fallet (näml. betr. nya lagar) må den Lagstiftande Corpsens bifall till hwad endera af Samhälls-Magtens grenar begärt göra lagen;» (Mörner, Diktamen, s. 579, spärr. här). Först vid lagändringar tillägges V.M. uttryckligen ett veto. I den P.M., som Mörner uppgjort för sin diktamen, säges beträffande regeringens roll: »I anseende till lagens görande skulle regeringen, sedan den af den lagstiftande corpsen blivit bifallen, ej äga annan rätt än att suspendera den, till dess nytt val i båda corpser föregått.» (Promemoria af A. G. Mörner för hans anförande till konstitutionsutskottets protokoll den 6 febr. 1810, införd som bil. IV i Brusewitz, Representationsfrågan, s. 205.) Om härmed skulle avses veto vid nya lagar eller endast vid lagändringar framgår icke tydligt. Brusewitz engagerar sig för den tolkningen, att regeringen skulle ha veto även beträffande nya lagar. Härvid stödjer han sig på ovannämnda citat från Mörners P.M. (Se Brusewitz, a. a. s. 159.) Emot Brusewitz talar här, att Diktamen, som på alla punkter är mer utförlig än P.M., borde vara mer att lita på än några nedkastade föredragspunkter. I Diktamen förklaras ju, att lagen är gjord i o. m. L. K:s bifall.

vid vanliga lagar. Vid grundlagar är suspensionstiden 4 år.⁵²

B. Lagstiftande makten får följande befogenheter:

1. Rätt att stifta lag. Alla lagförslag skola föreslås i Tr. Initiativtagare är antingen regeringen eller medlem av Tr. Förslagsrätten är fri. Varken Tr. eller verkställande makten (V.M.) kunna hindra, att propositionerna, sedan de eventuellt utskottsbehandlats, gå vidare till L.K. för att av denna avgöras. L.K., som saknar all initiativrätt, måste hålla sig till Tr:s och V.M:s förslag. Efter lagens natur modifieras denna procedur. Vid nya lagar har L.K. ensam beslutanderätt mot Tr. Här kan dock V.M., som vi nyss nämnt, uppskjuta beslutets ikraftträdande, tills nyval ägt rum i båda kamrarna. Vid förändring av gällande lag kräves bifall icke blott av V.M., i en utskickning, som förut angivits, utan även av Tr. Den sista har därvid samma rätt som V.M. Vid grundlagar råder en särskild procedur, vare sig det är fråga om antagande av nya lagar eller ändring av förut gällande. I båda fallen skall, oberoende av om förslaget strax godkännes av alla tre författningselementen eller icke, det definitiva avgörandet uppskjutas, tills Tr. förnyats med $\frac{2}{3}$ och L.K. med $\frac{1}{2}$.⁵³
2. Rätt att bestämma över finanserna. Förslagen framläggas här icke i Tr. utan i L.K., vilken sedan skickar dem till Tr. för definitivt avgörande. L.K. har här rätt att vägra att föra ett förslag vidare till Tr.⁵⁴
3. Rätt att kontrollera. Denna tar sig följande uttryck:
 - a) Anmärkningar mot V.M. framställas i Tr. och sändas sedan till L.K., som beslutar om ministeranklagelse.
 - b) Kontrollen av statsmedlens användning är överlämnad åt ett utskott, som till $\frac{2}{3}$ består av medlemmar

⁵² Mörner, Diktamen, s. 584.

⁵³ Mörner, Diktamen, s. 584.

⁵⁴ Här föreligger således ett absolut veto. Det skiljer sig såtillvida från vanliga absoluta veton, att det blott kan hindra ett författningselement att träffa ett avgörande, men däremot icke avstyra ett redan fattat beslut.

från Tr. och till $\frac{1}{3}$ av representanter från L.K. Med anmärkningar mot begångna felaktigheter förfäres på samma sätt som ovan beträffande ministeranklagelser.⁵⁵

c) Kontroll över ämbetsmännen. Dessa äro ansvariga inför folket och kunna följaktligen anklagas av dess ombud. Detta sker på samma sätt, som vid anmärkningar mot regeringen.⁵⁶

4. Rätt att årligen vara samlad under en tid av inellan 6 veckor och 3 månader.

Utom ovannämnda författningselement, nämligen tribunalen, lagstiftande kåren och verkställande makten, och de befogenheter, som tillkomma dem, har Mörner i sitt statssystem lämnat plats åt en väktare över konstitutionen i form av Högsta Domstolen (H.D.) kombinerad med en »Regerings-Nämnd». I det stora hela ha dessa samma befogenheter, som i Reflexioner tillkommo Högsta Domstolen och Rikets högsta nämnd.⁵⁷ Skillnad föreligger dock i fråga om tillsättning av H.D:s ledamöter. I Reflexioner var det ständerna, som ensamma utnämnde domstolens ledamöter. I Diktamen åter har detta fördelats mellan tribunalen, lagstiftande kåren och regeringen.⁵⁸

Skulle emellertid, trots H.D:s och regeringsnämndens ansträngningar, ett grundlagsbrött hota att äga rum, är enligt Mörner det yttersta och enda effektiva medlet häremot att söka i den stabilisator, som den allmänna opinionen bildar. Denna får följaktligen karaktären av en sista konstitutionell garanti. Visserligen kan den icke inrymmas i författningen i form av ett särskilt organ, men icke desto mindre anser Mörner, att genom det allmänna tänkesättet kan ett betydande inflytande utövas på bibehållandet av lagarnas helgd.⁵⁹

Som framgår av den ovan givna redogörelsen av Mörners statssystem, sådant det finnes i hans Diktamen, är det stora förändringar, som föreslås i regeringsformens maktdelningsprinciper. Konungamakten får sålunda blott ett suspensivt veto vid både vanliga lagar och grundlagar. Regeringen kan i dessa fall endast uppskjuta ett

⁵⁵ Mörner, Diktamen, s. 580.

⁵⁶ Mörner, Diktamen, s. 584.

⁵⁷ Se ovan, s. 338—339.

⁵⁸ K. U:s mem. o. exp. 1809—10, s. 585—593.

⁵⁹ K U P., 1810—15, s. 373. Jfr R A P., 1809—10, VI: 2, s. 306.

av representationen fattat beslut för en tid av högst 4 år. Ingenting kan sålunda hindra riksdagen från att på fullt lagligt sätt företaga ytterligare beskrningar av den verkställande makten. Ja, den kan t. o. m. avskaffa konungadömet. Håller man sig sålunda endast till Mörners Diktamen, kan det vid första ögonkastet förefalla som om Mörner var mycket radikal. Men nu råder det egendomliga förhållandet, att vid sidan av ovannämnda teorier gör sig Mörner samtidigt till tolk för andra, som på avgörande punkter skilja sig från de första. Av dessa finns det icke någon systematisk framställning, utan de äro att hämta ur olika tal och yttranden i riksdagsdebatterna 1809—10.

Karakteristiskt för dessa diskussionsinlägg är, att Mörner uppträder som försvarare av den verkställande makten och på allt sätt söker hindra ständerna att få ökad makt. Detta kom till klart uttryck vid debatterna om statsregleringen.⁶⁰ Spörsmålet gällde, om ständerna vid sin bevilning skulle ha makt att reglera riksstaten i detalj, eller om statsverkspropositionens anslagssummor blott skulle tjänstgöra som ledning för stånden vid kontributionens fastställande. Mörner engagerade sig här för den senare tolkningen och framhöll, att det varken låg i ständernas förmåga eller vore deras rätt att ingå uti granskning av alla särskilda behov. »Den dispositions-rätt öfver Stats-Medlen som 64 §. af Regerings-Formen förbehåller Konungen, blefve i sådant fall en nullitet. — Ändamålet med de speciela Staternes granskning är således endast att uppgöra kostnads-förslaget, icke att besluta öfver hvarje särskilt Stat.»⁶¹ Han påvisade sedan, att icke ens i parlamentarismens hemland, England, fanns en sådan rätt att bestämma över varje särskilt anslag. Härvid är att märka, att Mörner var väl medveten om att den som hade makt över finanserna också var den härskande i staten.⁶² Även vid diskussionerna om statsrevisionen och dess räckvidd talade Mörner till förmån för regeringen mot en ständernas expansion på detta område.⁶³

⁶⁰ Jfr Sigfrid Andgren, *Konung och ständer 1809 till 1812*, Lund 1933, s. 67—88.

⁶¹ R A P., 1809—10, V: 2, s. 1109—1110.

⁶² Det kommer klart till uttryck i diskussionerna om finansmakten vid 1800 års riksdag. Se Mörner, *Exposé*, s. 31 ff.

⁶³ R A P., 1809—10, III, s. 4527.

I samband med debatterna i frågan huruvida statsutskottet skulle utan konungens förmedling kunna infordra upplysningar av ämbetsmännen och verken, framhöll Mörner, att, då konungen enligt RF § 4 äger, att allena styra riket på det sätt, regeringsformen föreskriver, och då vidare ämbetsmännen enligt § 47 RF äro underkastade konungens bud och befallningar, samt då slutligen § 90 RF förbjuder ständerna att ingå uti prövning eller överläggning om ämbetsmäns förhållande, så är det konungen, som ensam äger att befalla över statens ämbetsmän: — — — »Om Konung och Ständer skulle ömsom befalla Ämbetsmän upkomme snart den oreda, som skulle alstra owerkamhet och göra Ämbetsmanna befattningen lika swår som det är swårt att tjena två Herrar.»⁶⁴

På samma sätt som Mörner ovan försvarat den styrande makten mot ständerna, på samma sätt sökte han värna utskotten. Vid diskussionerna om huruvida enskilda medlemmar av konstitutionsutskottet skulle oberoende av majoritetens mening ha rätt att delgiva plena anmärkningar mot regeringen, förfäktade han den meningen, att det enligt regeringsformen tillkommer blott utskottet såsom sådant att framföra anmärkningar mot statsråden. — — — »Skola enskilda medlemmar af Utskottet kunna genom sin anmälan verka, att Riksens Ständer kunna constituera sig till Embetsmäns åklagare? Och hwad opartiskhet skulle man kunna förwänta af Riks-Ständer?»⁶⁵

Det är, som synes, en helt annan statsuppfattning, Mörner nu gör sig till tolk för, en statsuppfattning, som är diametralt motsatt den, som finns i hans Diktamen. I st. för att söka öka ständernas makt, vilket ju skulle vara mest i överensstämmelse med teorierna i Diktamen, bemödar sig Mörner i riksdagsdebatterna tvärtom att förhindra varje maktexpansion från ständernas sida. Det går sålunda icke att få en något så när motsägelsefri bild av Mörner endast med ledning av Diktamen. En flyktig analys av denna leder lätt tankarna på villovägar. Ty på grund av vissa formella likheter mellan Sieyès och Mörner i uttryckssätt och benämningar har man på flera håll trott sig kunna draga vittgående slutsatser om Mörners stora beroende av fransmannen även i reellt avseende.

⁶⁴ R A P., 1809—10, II, s. 651.

⁶⁵ R A P., 1809—10, III, s. 4408.

Bortse vi tills vidare från att de verkliga påverkningarna äro betydligt mindre än vad som ansetts — vilket skall visas nedan⁶⁶ — så resultera sådana konklusioner endast i motsägelser. Ty Mörner skulle nämligen då under författningsriksdagen förfäktat två mot varandra stridande åsikter.

Vad som erfordras för en konsekvent bild av Mörners konstitutionella åskådning är att söka nå fram till och uppvisa det, som legat bakom hans teorier i både Diktamen och riddarhusdebatterna. Det kräves med andra ord ett svar på frågan: Huru förena ökning av representationens makt med kamp mot ständernas expansionssträvanden? Detta leder över till en undersökning av källorna till Mörners konstitutionella uppfattning.

IV.

Det har allmänt ansetts i enlighet med Brusewitz, att Mörners åsikter i det stora hela äro blott överflyttningar av utländska doktriner till svensk mark. Om Diktamen heter det sålunda, att »Mörner hämtat tankegång och metod såväl som det väsentliga af själva innehållsmaterialet till sitt betänkande från den franska revolutionens främste konstitutionstekniker, Sieyès, — — —.»⁶⁷

Som bekant utgör Sieyès' jämviktssystem på en gång en vidare utbyggnad och en kritik av Montesquieus teorier. Sieyès hade nämligen funnit, att den senares system visserligen till en början tillfredsställde nödiga krav på jämvikt, men att där fanns i det immanenta tendenser till antingen stagnation eller despotism. För att förhindra något sådant borttog Sieyès inom representationen de olika kamrarnas veto mot varandras beslut och lät i st. var och en bli herre över en viss del av lagstiftningsproceduren. En kammare fick sålunda till uppgift att blott föreslå men icke besluta lagar. Detta tillkom den andra kammaren, som dock å sin sida saknade initiativ. Kamrarna benämndes »tribunatet» och »lagstiftande kåren». Den verkställande makten, som av Sieyès tänktes icke som en motvikt till representationen utan blott som en fortsättning av

⁶⁶ Se nedan, s. 353—356.

⁶⁷ Brusewitz, a. a. s. 164.

denna, fick icke rätt till något mot den lagstiftande makten riktat veto.⁶⁸

Att Sieyès' teorier haft inflytande på Mörner är ställt utom tvivel. Det finns emellertid olikheter,⁶⁹ och så stora sådana, att det kan ifrågasättas, om icke Mörner också stått under helt annat inflytande.

Om vi därvid först jämföra de båda författarnas representationer, så gör sig skillnaden mellan Sieyès och Mörner märkbar däri, att hos den förre äro representationens båda kamrar till sin sammansättning lika och utsedda av ungefär samma befolkningslager. L.K. skiljer sig dock något från Tr. därigenom, att den är större och närmast tänkt som en intresserepresentation för jordbruk, industri och andlig odling.⁷⁰ Mörner däremot skapar i opposition mot fransmannen mellan kamrarna en betydande karaktärskillnad, grundad icke blott på olikheter i rösträtts- och valbarhetskvalifikationer och mandattider utan även på den omständigheten, att kamrarna framgå ur helt skilda befolkningslager. Medan Tr. är avsett ått representera folkmängden, för L.K. förmögenhetens och aristokratiens talan. Sieyès' L.K. motsvaras därför hos Mörner icke av dennes L.K. utan snarast av hans Tr. Mörners Tr. och Sieyès' L.K. äro ju båda tänkta som representationer för samma befolkningsgrenar. De skilja sig dock från varandra däri, att medan den senares L.K. är en intresserepresentation, kan det icke klart ut-sägas om den förres Tr.⁷¹ Någon motsvarighet till Sieyès' Tr. finnes icke hos Mörner. På samma sätt förhåller det sig med Mörners L.K. Om hänsyn blott tages till sammansättningen, kommer denna kam-mare att te sig som ny och utan motsvarighet hos Sieyès. Den skarpaste differensen mellan de båda auktorerna är dock, att Mör-

⁶⁸ G. Rexius, Några ord om andan i 1809 års grundlagsstiftning, Statsv. tidskr. 1914, s. 64—67. Jfr Brusewitz, a. a. s. 146.

⁶⁹ En del olikheter mellan Mörner och Sieyès i fråga om representationernas sammansättning har förut visats av G. Rexius, (Se Hist. tidskr. 1913, s. 93—103) som påpekar, att mot Sieyès' krav på kamrarnas lika sammansättning skapar Mörner en karaktärsskillnad emellan dem.

⁷⁰ Brusewitz, a. a. s. 146.

⁷¹ Se ovan, s. 345 n. 44. Att Sieyès tydligt åsyftar en intresserepresentation framgår därav, att han förordar verksamhetsgrenarnas representation i proportion till antalet yrkesutövare. Se Brusewitz, a. a. s. 146.

ner direkt i strid mot Sieyès' åsikter genom sin L.K. skapade ett överhus med aristokratiskt inslag.⁷²

Utöver ovannämnda skillnader finnas även andra, vilka icke tillräckligt beaktats, nämligen olikheterna mellan maktdelningssystemen. Visserligen överensstämmer Mörner med Sieyès däri, att han uppställer som princip, att de olika författningselementen skola ha olika andel i lagstiftningen, men det hela stannar vid denna deklARATION. Det reella utformandet är nämligen något helt annat, ty Mörner använder just det, som Sieyès borttog, nämligen bruket av veto. Detta är icke överallt av samma art. Först och främst föreligger ett veto av suspensiv-karaktär mellan L.K. och Tr. vid behandlingen av lagändringar. L.K. får sålunda icke som hos Sieyès ensamrätt över beslutandet utan måste inom representationen dela detta med Tr. Vid nya lagar har Tr. dock icke rätt till veto, såvida det icke är fråga om grundlagar. Vid finansfrågor föreligger en ny form av veto, nämligen ett absolut. Detta är blott av förberedande art i den meningen, att L.K. icke kan förhindra ett av Tr. fattat beslut att bli verkställt, utan blott förebygga proposition. Vad sedan angår förhållandet mellan representationen och regeringen, så föreligger här två olika suspensiva veton, d. v. s. ett vid nya lagars och ett annat vid lagändringars antagande.⁷³ Verkställande maktens andel i lagstiftningen är emellertid hos Mörner icke inskränkt till att föreslå lagar och kunna inlägga ett suspensivt veto. Den här nämligen fått en egen lagstiftningsrätt över angelägenheter av ekonomisk natur. Detta icke blott saknas hos Sieyès utan är oförenligt med den senares tes, att den verkställande makten borde vara att betrakta som enbart en fortsättning av representationen.

En sista skillnad av vikt mellan de båda auktorerna föreligger till slut däri, att Mörner skiljer beskattnings- och statsregleringsfrågor från den vanliga lagstiftningen och uppställer för dem en särskild procedur, vilken fullständigt saknar motsvarighet hos Sieyès.⁷⁴ Bortses från den ovedersägliga likheten mellan Sieyès' »jurie constitutionnaire» och Mörners Högsta Domstol i förening med Regeringsnämnden, finns det, som synes av ovanstående, föga be-

⁷² Brusewitz, a. a. s. 142. Jfr ovan, s. 346.

⁷³ Jfr ovan, s. 347—349.

⁷⁴ Jfr Andgren, a. a. s. 96.

lägg för Brusewitz' påstående om Mörners stora beroende av Sieyès. De likheter, som existera, äro nämligen av formell art. De hänföra sig till vissa överensstämmelser i uttryckssätt och ursprungsprinciper. Båda författarna tala om »lagstiftande kåren» och »tribunatet». För båda är den principen gemensam, att representationens kamrar böra ha olika andel i lagstiftningsmakten. Men därvid slutar det. I den reella utformningen är Mörners system något helt annat än Sieyès'. Bakom de gemensamma uttryckssätten och ursprungsprinciperna ligga helt andra fakta. Vad Sieyès menar med lagstiftande kåren motsvaras delvis hos Mörner av tribunatet. Mörners L.K. saknar motsvarighet hos Sieyès. På samma sätt förhåller det sig också med Mörners »accepterande» av vissa av Sieyès grundprinciper. De båda författarna bruka samma formuleringar men mena olika. Sieyès sökte lösa maktdelningsproblemet genom att borttaga kamrarnas veton och genom att beröva den verkställande makten all egentlig makt. Mörner uppställer visserligen som ledtråd Sieyès' princip, att författningselementen skola ha olika andel i lagstiftningen, men negerar den genom att ge representationens båda avdelningar en i viss mån jämbördig ställning och genom att framställa den verkställande makten som sidoordnad med den lagstiftande.

Beträffande de åsikter, som Mörner förfäktade under riksdagsdebatterna, nämligen att konung och ständer skulle stå mot andra som två motvikter, så var det just det, som Sieyès bekämpade och sökte förhindra. Det kanske bästa beviset på Mörners ringa beroende av fransmannen är emellertid, att icke någon gång under riksdagsdebatterna har han sökt ändra svensk rätt efter Sieyès, trots att detta skulle varit lätt med tanke på de stora möjligheter till olika tolkningar, som regeringsformen erbjuder i sitt ursprungliga skick. I st. för att förvandla den verkställande makten till en blott och bar fortsättning av den lagstiftande, var det Mörner, som kanske mer än någon annan sökte försvara regeringen.

Om således Sieyès icke kan ha varit källa till mer än en liten del av Mörners statsuppfattning, varifrån härstammar då den återstående delen? Vad var orsaken till att Mörner gjorde sig till tolk för två divergerande åsikter? Vid ett första ögonkast kan det tyckas som om Montesquieu trots allt stått bakom. Ty genom införandet

av vetot har Mörners system mer kommit att likna »le système des contre-poids» än »le système du concours». Vidare erinrar Mörners L. K. med sitt aristokratiska inslag mycket om det engelska överhuset. Men det föreligger också olikheter. Bortse vi från dem, som äro att hänföra till inflytande från Sieyès, finna vi, att den verkställande makten hos Mörner har en helt annan ställning än hos Montesquieu. Hos denne är ju regeringen underordnad den lagstiftande makten och handlar å dennas vägnar. I den förres statssystem har däremot den verkställande makten tilldelats en viss grad av »initiativ och spontaneitet» genom rätt till egen s. k. ekonomisk lagstiftning.⁷⁵

Detta tyder på att Mörner stått under helt annat inflytande än från Montesquieu. Men vilket?

En ledtråd få vi här, om vi observera vad syfte Mörner kan ha haft med sin Diktamen. Såsom ovan påpekats, tyder allt på att han avsåg att försvaga konungamakten.⁷⁶ Representationen skulle nämligen få ensamrätt över icke blott beskattning utan på längre sikt över även vanlig lag och grundlag. Därtill kom rätten att sitta till doms över ämbetsmännen. Brusewitz' och Andgrens påståenden, att Mörner icke avsett att försvaga konungamakten, sakna sålunda fog.⁷⁷ Maktens överlämnande till representationen betydde emellertid icke, att jämvikten och maktdelningen uppgavs. En ny sådan skapades, men av säregen art. Denna karakteriserades av en jämvikt icke mellan verkställande och lagstiftande makten utan inom representationen, som så att säga balanserade sig själv. Detta möjliggjordes genom olika säkerhetsgarantier. Den första av dessa ligger i valsysteemet, som lät den förmögna och besuttna delen av nationen få ett dominerande inflytande. Valen ägde sålunda rum efter census och en efter förmögenheten graderad skala. För valbarhet fordrades utöver rösträtt en särskilt hög census samt dessutom att vara uppförd på särskilda förslagslistor, som uppgjorts av män med viss förmögenhet. Dessutom bestod L.K. till $\frac{1}{3}$ av adelsmän. Den andra säkerhetsgarantien låg i maktfördelningen.

⁷⁵ F. Lagerroth, Lagstiftningsmakten i 1809 års RF, Statsv. tidskr. 1940, s. 214 samt s. 223—227.

⁷⁶ Se ovan, s. 341—342 och s. 349—350.

⁷⁷ Brusewitz, a. a. s. 159. Andgren, a. a. s. 92, not 2.

Tyngdpunkten förlades nämligen till den plutokratiska och aristokratiska L.K. För att emellertid denna icke skulle gå till överdrift själv, hade den vissa motvikter i å ena sidan tribunalen å andra den verkställande makten.

Från det föregående erinra vi oss, att Mörner i juni 1809 uttalade sitt fulla gillande av regeringsformens maktindelningssystem, som ju karakteriserades av en balans mellan regering och representation.⁷⁸ Det kan då förefalla egendomligt, att han 8 månader därefter framlade ett nytt system med jämvikten förlagd inom den lagstiftande makten. Detta betingades emellertid av, att det under mellantiden ägde rum rörelser, som gjorde frågan om en ny maktindelning aktuell. Såsom Brusewitz och Andgren visat, uppväxte det nämligen efter regeringsformens antagande ett, tidvis mycket starkt, reaktionärt parti under ledning av grevarna Ruuth och de la Gardie. Detta syftade till en omvälvning av det statsskick, som de konstitutionella etablerat, och trädde därför i intima relationer med den nyvalde konungen. Då denne sympatiserade med rojalisternas strävanden, sågo de liberala sig tvungna att företaga motåtgärder, som delvis riktade sig mot konungamakten.⁷⁹ En av dessa torde just vara det försök till ny maktindelning, som framkom i Mörners Diktamen. Ty genom att förlägga makten till en med starka konservativa garantier präglad representation, och genom att upprätta en väktare över konstitutionen, ha de liberala säkerligen ansett sig kunna räkna med att hindra omstörtningar. Det var således för att bevara vad man vunnit genom regeringsformen, som man i det nya maktindelningssystemet försvagade konungamakten. Till grund för Mörners teorier i Diktamen lågo icke doktrinära, spekulativa grundsatser utan politiska omständigheter.

För att nu denna teori skall vara riktig, måste den kunna ge svar på den ovan formulerade frågan: huru förena ökning av representationens makt med kamp mot ständernas expansionssträvanden? Den sannolika lösningen på detta problem är, att det finns en föreningslänk mellan de skenbart diametrala åsikterna i Mörners Diktamen och hans debattinlägg. Denna ligger däri, att båda åskådningarna syftade till ett och samma, nämligen jämviktens upprätt-

⁷⁸ Se ovan, s. 339—341.

⁷⁹ Brusewitz, a. a. s. 115—126. Jfr Andgren, a. a. s. 1—117.

hållande, om än de skilja sig i fråga om det sätt, varpå balansen skulle etableras. Att Mörner under riksdagsdiskussionerna tog konungamakten i försvar, berodde tydligen på att de konstitutionella voro tvungna att visa, att det maktdelningssystem, de upprättat genom regeringsformen, var funktionsdugligt, och icke, som rojalisterna påstodo, blott en inkörsport till frihetstidens ständervälde. För gustavianerna å sin sida gällde det att så mycket som möjligt diskreditera ständernas maktställning, sådan den upprättats i konstitutionen.⁸⁰ Typiskt för den invecklade partiställningen under författningsriksdagen är, att det var rojalisterna, som särskilt under oktoberdebatterna om förslaget till ny riksdagsordning uppträdde tillsammans med de radikala för en ökning av ständernas maktställning. Till följd härav måste de konstitutionella å sin sida försvara kungamakten för att visa det oberättigade i konungapartiets påståenden, att regeringsformen skulle urarta i demokrati och anarki. Men då man hade att befara en omvälvning från konungens sida, måste de konstitutionella i rent försvarssyfte öka representationens makt. Detta var emellertid icke liktydigt med ökad ständermakt, ty de liberala visade en utpräglad misstro mot ständerna. Det var i detta sammanhang, som Mörner byggde upp ett nytt maktdelningssystem, så beskaffat, att makten kom att läggas i händerna på sådana, som man hade föga skäl att befara omvälvningar och överdrifter av, nämligen den välsituerade och aristokratiska delen av befolkningen. För att konservera vinsterna från 1809 års regeringsform och för att ernå en garanti både mot konunga- och folkvälde syftade Mörner därför till skapandet av en mellanmakt. Detta var icke något som var specifikt för endast honom. Det finns också, i kanske ännu högre grad, hos den man, som Brusewitz anser haft mest inflytande på regeringsformen, nämligen Silverstolpe.⁸¹ I sin diktamen av den 17 februari 1810 till konstitutionsutskottets protokoll angående representationsfrågan sade denne, att det i varje stat finns två makter, som stå i stridsställning mot varandra, nämligen konungen och folket. Om den förste yttrade han: »Hans önskan bör anses vara despotism.»⁸² Folket å sin sida söker genom

⁸⁰ Jfr Andgren, a. a. s. 90.

⁸¹ Jfr Andgren, a. a. s. 93.

⁸² K. U:s mem. o. exp. 1809—10, s. 604.

sina representanter så mycket som möjligt inskränka konungens makt: Men då bägge dessa makter syfta till statens upplösning, behövs det något som sammanbinder dem: »Detta är mellanmagten, som här må kallas den aristokratiska (Öfwerhuset). Den uppfyller sitt ändamål, i den mon den af bägge är öberoende, i den mon den för sitt bestånd understödjer bägge, och bägge, hwardera för sin säkerhet, lemnar densamma sitt stöd. På detta wis uppkommer möjligen en jernwig.»⁸³ I likhet med Mörner anser Silverstolpe, att mellanmakten »borde wara sammansatt af de Samhällets medlemmar, hwilka genom förmögenhet, verklig odling och ett stadgat anseende lika litet bero af Regenten, som af andra omständigheter, men af Allmänheten njuta full aktning och förtroende. De böra wara rätteligen så kallade Magnater — — —».⁸⁴ Det mest karakteristiska hos både Mörner och Silverstolpe är sålunda icke, som Brusewitz påstår, en radikal läggning utan tvärtom en strävan efter att bevara samhällsskicket. Typiskt nog var det drag, som samtiden mest lade märke till i representationsbetänkandet icke dess radikala karaktär utan tvärtom dess konservativa, ja t. o. m. reaktionära. Grevesmöhlen fällde sålunda 1811 följande omdöme: »Det synes som hade aristokratien, för det ensidiga intressets befordran, vågat sitt yttersta för att bibehållas vid överstyret, genom den föreslagne övre kammaren.»⁸⁵ Att märka är därvid, att detta omdöme riktade sig emot konstitutionsutskottets betänkande och icke emot Mörners Diktamen, som visade betydligt starkare plutokratiska och aristokratiska tendenser.⁸⁶

⁸³ *Ibm*, s. 605.

⁸⁴ *Ibm*, s. 605.

⁸⁵ Citat ur *Andgren*, a. a. s. 97.

⁸⁶ I detta samband kan det vara skäl att påpeka vissa skillnader mellan Mörners Diktamen och utskottsbetänkandet av den 24 mars 1810. Vad då först angår representationens sammansättning, så visar det senares »undre kammare» (motsvarande Mörners Tr.) en mer demokratisk aspekt genom att graderad skala icke förekommer vid valen. (*K. U:s mem. o. exp. 1809—10*, s. 504.) En annan väsentlig skillnad är, att utskottet icke har någon tanke på en intresserepresentation utan ifrån början klart ansluter sig till den allmänna och samfällda rösträttens idé. (*Ibm*, s. 496.) Vidare synes icke Mörners tanke, att L.K. skall till $\frac{1}{3}$ bestå av adelsmän, vinna utskottets gillande. (*Ibm*, s. 512.) Det är sålunda en betydligt mer demokratisk representation, som utskottsbetänkandet framför. Det finns emellertid även andra skillnader. Maktindelningen är icke samma. Utskottet tilldelar den verkställande makten ett absolut veto vid grund-

I grund och botten råder det sålunda icke någon reell divergens mellan Mörners åsikter i hans Diktamen och i hans riksdagsinlägg. Ty båda ha sin gemensamma bas i kravet på jämvikt. Båda äro vidare utslag för strävan att bevara vad i konstitutionellt avseende vunnits genom regeringsformen. Att de sedan kommit att te sig som två mot varandra riktade jämviktssystem, berodde sannolikt på politiska omständigheter, som tvingat Mörner att utkämpa den konstitutionella försvarsstriden på två olika fronter. Hans inlägg i riksdagsdebatterna kunna närmast karakteriseras som en direkt kamp mot det gustavianska partiets obstruktions- och diskrediteringspolitik. Diktamen åter förefaller mest vara ett vittnesbörd om vad de konstitutionella hade i reserv, om statskicket icke på annat sätt kunde bevaras.

V.

Den ovan framförda hypotesen, enligt vilken Mörners statsåskådning i st. för att vila på doktrinära inflytelser till mycket stor del skulle vara att hänföra till politiska omständigheter, kan tyckas förhastad och obestyrkt. Men i själva verket synes det vara endast medelst denna, som följande problem kunna erhålla en något, så när tillfredsställande lösning:

Hur kommer det sig, att Mörner trots sitt gillande av regeringsformens maktindelning, efter 8 månader framlade ett maktdelningsförslag, stridande mot regeringsformen?

lagsfrågor, medan ju Mörner blott hade suspensivt. (Jfr Ibm, s. 514 o. 584.) En annan betydelsefull skillnad är, att utskottets »övre kammare» (motsvarande Mörners L.K.) icke har någon rätt att hindra skatteförslag från att bli upptagna av undre kammaren. (Jfr denna uppsats s. 354.) Denna ökning av undre kammarens makt neutraliseras emellertid av minskat inflytande över lagstiftningen. Ty mot den övre kammarens beslut har den icke rätt till något veto. Vidare har utskottet icke upptagit Mörners, troligen av konservativa skäl föranledda, uppdelning av lagförslagen i sådana som syfta att ändra bestående lagar och sådana som innebära nya förslag.

Till sist kommer så en viktig skillnad fram i den olika uppfattningen av ämbetsmännens roll. Utskottet accepterar nämligen icke Mörners tes, att ämbetsmännen skola vara ansvariga inför folket och av dess ombud kunna anklagas. I st. förklaras, att det icke har någon annan önskan övrig beträffande ämbetsmännens ansvarighet än att regeringsformens bestämmelser »alltid måtte bibehållas, aldrig missbrukas». (Ibm, s. 499.)

Varför uppträdde Mörner på samma gång, som han umgicks med syften att förändra regeringsformen till konungamaktens förfång, till försvar för den styrande makten under riksdagsdebatterna?

Varför visade sig Mörner, när det politiska läget blivit förändrat, fullkomligt likgiltig för sitt eget förslag till representationsreform?

Dessa frågor få ingen tillfredsställande lösning medelst den bild, som Brusewitz och hans meningsfränder givit av Mörner. Däremot är det i viss mån möjligt med den ovan framförda hypotesen. Det skall bli något klarare genom nedanstående rekonstruktion av Mörners konstitutionella åskådning.

Vi veta, att Mörner rönt visst inflytande från Sieyès.⁸⁷ Vi veta också, att han var missnöjd med förhållandena i Sverige före 1800, men att anledningen härtill synes icke vara att söka i teoretiska, doktrinära skäl. Som ett tredje faktum veta vi, att det troligen var händelserna vid Norrköpings riksdag 1800, som kommo att verka som en impuls och låta Mörner få upp ögonen för den bristande maktavvägningen mellan kung och ständer. Han blev härigenom medveten om behovet av reformer, då främst ändrad nationalrepresentation.⁸⁸ Under inflytande av dessa upplevelser och genom de möjligheter till författningsändring, som 1809 års revolution ställt i utsikt, framlade Mörner i april 1809 sina önskemål och sade: »Ingen är mer än jag öfvertygad om det närvarande regeringssättets felaktighet. Felen ligga ej blott uti den verkställande magtens allt för stora öfvervigt, uti dess genom säkerhetsacten sig tillegnade rättighet att ensam föreslå ämnen, som kunna komma under öfverläggning, uti dess rätt att efter godtycke förklara hvad som bör hemligt hållas eller ej, uti bristen på motvigt sedan ständer äro åtskilde. Men felen finnas äfven och hufvudsakligen uti nationalrepresentationens beskaffenhet, uti ståndens fördelning och sammansättning.»⁸⁹ Om nu Mörner varit den doktrinär, man velat göra honom till, skulle detta program närmast vara att betrakta som »Lesefrüchte». I själva verket kan det anses som en frukt av hans föregående upplevelser. Detta gäller särskilt konungens herra-

⁸⁷ Se ovan, s. 335 o. 352—355.

⁸⁸ Se ovan, s. 336.

⁸⁹ Mörner, Reflexioner, s. 119.

välde över initiativet⁹⁰ och över rätten att besluta vad som skall hållas hemligt.⁹¹ Båda dessa kunna hänföras till kretsen av politiska stridsfrågor vid 1800 års riksdag, som ju Mörner själv deltagit i.

Genom regeringsformen fick Mörner sedan sina krav tillgodosedda i allt utom beträffande representationens organisation. Han gav därför icke uttryck för några önskemål att förändra maktindelningen. Men när så det gustavianska partiet började växa fram, och de liberala sågo sig ställda inför hotet att förlora, vad de vunnit genom regeringsformen, företogo de helt naturligt motåtgärder. Det var under denna politiska konflikt, som Mörner skrev sin Diktamen. Den riktade sig icke blott mot konungamakten utan jämväl mot ständerna. Ståndsorganisationen syntes honom föga tjänlig som innehavare av ökade befogenheter. I st. strävade han efter att bygga upp en ny representation, så beskaffad att makten inom denna kom att ligga hos sådana, som man hade föga skäl att befara omvälvningar av. Målet för Mörner var sålunda att stabilisera regeringsformens statskick. Medlen härtill erhöi han genom en eklektisk sammanställning av olikartade, delvis oförenliga, idéer, av abstrakta principer och konkreta författningsbestämmelser. Det är här möjligt att särskilja tre olika impulser, som satt sin prägel på Mörners system i Diktamen, nämligen:

a) Inflytelser från Sieyès. De ha behandlats ovan på s. 352—355.

b) Säkerhetsanordningar. De viktigaste ha påpekats på s. 356—357.

c) Svenska författningsreminiscenser:

1. Skiljandet av beskattnings- och statsregleringsfrågor från vanliga lagstiftningsärenden. Vidare representationens ensamrätt över de förra.

2. Tilldelandet av en ekonomisk lagstiftningsrätt till den verkställande makten.

3. Bestämmelsen att representationen skulle ha en av den verkställande makten oberoende propositionsrätt.⁹²

⁹⁰ Mörner, Exposé, s. 11 o. 12.

⁹¹ Se ovan, s. 337 n. 13.

⁹² Se ovan, s. 348. Jfr Mörner, Exposé, s. 11.

4. Idéen att låta en tredjedel av lagstiftande kåren utgöras av godsägare med ärftlig representationsrätt.⁹³

För att förslaget skulle bli lättare antaget föreslog Mörner, att då elektorskorporationerna skulle uppgöra en lista på fem namn för varje ledig plats, skulle de alltid se till att minst två av kandidaterna voro bönder.⁹⁴

Representationsbetänkandet var emellertid icke de konstitutionellas enda vapen. Under riksdagsdebatterna kämpade Mörner med all makt mot försöken att ändra regeringsformen i en sådan riktning, att maktdelningssystemet skulle bli diskrediterat. De inlägg, Mörner gjorde här, buro icke till någon del prägel av att ha stått under doktrinära inflytanden; tvärtom utgjordes de av politiska argument, om än i de flesta fall klädda i grundlagstolkningens form.

Men när så den politiska ställningen förändrades, och det gustavianska partiet försvann,⁹⁵ bortföll därmed den viktigaste anledningen till omgestaltning av regeringsformens maktdelning. Karakteristiskt nog visade sig därför de forna »radikala liberalerna» förvånansvärt likgiltiga för representationsförslagets vidare öden. Hos Mörner tog sig denna indifferens t. o. m. uttryck i avoghet,⁹⁶ vilket synes erhålla sin förklaring därav att Mörner i egenskap av regeringsmedlem var ohågad för varje förändring, som kunde resultera i ett försvagande av konungamakten. Detta drag blev allt mer tydligt under de följande årtiondena, då Mörner mot ständernas krav på ökad makt och framför allt på parlamentarism hävdade regeringsformens maktdelning med konung och ständer som jämställda makter.

Som en allmän slutsats kan det sägas, att det finns föga skäl för en uppfattning av Mörners konstitutionella åskådning som utslutande ett resultat av doktrinära skrivbordsidéer. Tvärtom spelar det politiska momentet en stark, ofta fullständigt dominerande roll för gestaltningen av hans allmänna statsuppfattning. Detta gäller delvis även i sådana fall, då Mörners teorier visade en direkt överensstämmelse med vad andra förut sagt. Ty om en person accep-

⁹³ Mörner, Exposé, s. 8.

⁹⁴ Mörner, Diktamen, s. 580.

⁹⁵ Andgren, a. a. s. 118—119.

⁹⁶ Se ovan, s. 342—344.

terar en annans åsikter, behöver detta icke innebära, att det var den senare, som åstadkommit den förres idéer. Det kan lika väl betyda, att personen gjort bruk av den andres teorier, emedan de uttrycka och giva goda argument för vad han vill få fram. Exempel härpå möta vi varje dag i det politiska livet. Ett angrepp på en annan stat motiverar man icke med att öppet säga, att avsikten är att erövra den för att själv bli mäktigare. I st. tager man sin tillflykt till moraliska lärosatser, till rättfärdighetspatos samt icke minst till vetenskapliga sanningar, som man söker utnyttja till sin fördel. Att då på grund av en likhet mellan en vetenskapsmans slutsatser och en politikers argument draga en konklusion om den senares beroende av den förre, är att förblanda orsak med medel. På samma sätt förhåller det sig i viss mån med de åsikter, som Mörner gjort gällande. Det räcker icke med att jämföra hans teorier med andras. Vi måste hela tiden vara medvetna om att vad Mörner yttrat och skrivit, det har tillkommit i en given politisk situation. Denna går det icke att abstrahera ifrån, icke heller från möjligheten att Mörners deklamationer kunna vara omskrivningar för politiska önskemål. Det ligger emellertid i sakernas natur, att betydelsen av de politiska omständigheternas inverkan icke får överdrivas. Den rätta bilden av Mörner torde fastmer nås genom ett betonande av både och, av både vetenskapliga idéer och ett hänsynstagande till det politiska läget.

CENSURLAGSTIFTNINGENS GRUNDPRINCIPER

AV SEKRETERARE SUNE HOLM, STOCKHOLM

Den säkerligen mest omtalade och omtvistade bland de författningar av kris- och beredskapskaraktär, vilka tillkommit under de senaste åren och innebära eller i varje fall möjliggöra långt gående ingrepp i medborgarnas traditionella handlingsfrihet, är den vid 1941 års lagtima riksdags första session genomförda s. k. censurlagstiftningen. Dennas grundläggande bestämmelser innehållas i en i TF nyinförd 6 §, vars stadganden kompletteras genom en särskild lag med vissa bestämmelser om tryckta skrifter vid krig eller krigsfara.¹

I 6 § 1 stycket TF sägs, att »enligt stadganden i särskild av konungen och riksdagen samfällt stiftad lag må, då riket befinner sig i krig eller krigsfara, meddelas föreskrift om förhandsgranskning av tryckta skrifter och förbud mot införande i riket av sådana skrifter samt, då riket befinner sig i krig, jämväl meddelas förbud mot utgivande av periodisk skrift».

Genom denna bestämmelse avlägsnas det grundlagshinder, som eljest förelegat för de inskränkningar i tryckfriheten, varom här är fråga. Stadgandet föreskriver icke, att de extraordinära åtgärderna i vissa lägen skola tillgripas. Det lämnar endast ett bemyndigande härtill. Bestämmelsen har karaktären av en typisk fullmaktslag. Den anger den ram, inom vilken konungen och riksdagen måste hålla sig vid utformningen av den särskilda lag, som skall komplettera grundlagsstadgandet.² Ramen kan utfyllas helt eller delvis, ja, statsmakterna kunna alldeles avstå från att utnyttja fullmakten. Detta förhållande ger förklaringen till vissa bestämmelser i den särskilda

¹ Angående censurlagstiftningens bakgrund se bl. a. P. M. med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten, Statens off. utr. 1940: 5; Prop. nr 269: 1940 och nr 253: 1941; KU:s utl. nr 28: 1940 och nr 21: 1941; Kamrarnas prot. den 12 juni 1940 nr 39 och 35 samt den 18 juni 1941 nr 39.

² Här har alltså på ytterligare ett viktigt område av vår tryckfrihetsrätt detaljbestämmelserna i ämnet utbrutits ur grundlag och överförts till vanlig lag. Jfr motionen I: 213 år 1940 av Herlitz m. fl.

lagen. Sålunda rättfärdigar det bl. a. den ofta förbisedda¹ ikraftträdandebestämmelsen i lagen, enligt vilken denna först träder i kraft den dag konungen med riksdagen bestämmer.

Utgivningsförbud får enligt det förevarande grundlagsstadgandet endast riktas mot periodisk skrift, varmed numera enligt 1 § 2 mom. TF förstås tidning eller tidskrift som enligt utgivningsplanen är avsedd att under bestämd titel utgivas med minst fyra å särskilda tider utkommande nummer eller häften årligen. Preventiv censur och införsel förbud få däremot tillgripas mot tryckta skrifter över huvud taget.

I ett flertal under de senaste åren tillkomna beredskapslagar lämnas ett bemyndigande till vissa extraordinära åtgärders vidtagande icke blott vid krig eller krigsfara, vari riket befinner sig, utan även eljest under utomordentliga av krig föranledda förhållanden.² Enligt 6 § TF få emellertid de åtgärder, varom där är fråga, endast vidtagas under mera snävt begränsade förutsättningar. Utgivningsförbud får, såsom det mera långt gående ingripandet i tryckfriheten, endast meddelas, då riket befinner sig i krig, censur och införsel förbud däremot då riket befinner sig i krig eller krigsfara.³ Beträffande graden eller arten av den krigsfara, under vilken censur och införsel förbud skola få förekomma, finnes ingen begränsning stadgad i själva grundlagstexten. I den kungl. propositionen i ämnet till 1940 års lagtima riksdag hade justitieministern emellertid uttalat, att åtgärderna borde komma till användning endast, då det i ett för landet synnerligen kritiskt läge befundes oundgängligen erforderligt.⁴ Såsom förutsättning för meddelande av föreskrift om censur anges numera i 2 § i den år 1941 antagna särskilda lagen, att åtgärden »nödvändiggöres av hänsyn till rikets farliga belägen-

¹ Jfr t. ex. Håstad, Urtima och lagtima höstriksdag, Svensk Tidskrift 1941 s. 563.

² Se härom närmare Herlitz, Några iakttagelser rörande Sveriges krigstidsförfattning, Festskrift tillägnad Nils Stjernberg s. 116 ff.; Sundén, Krispolitiken och de konstitutionella fullmakterna, Förvaltningsrättslig Tidskrift 1939 s. 281 ff.; Svennegård, Översikt över beredskapslagstiftningen, Svensk Juristtidning 1941 s. 503 ff.

³ Jfr motsvarande uttryck i § 63 RF och § 30 RO samt uttrycket under krigstid eller vid krigsfara i 3 § 10 mom. 2 stycket TF, vilka samtliga lagrum erhållit sin nuvarande lydelse genom 1941 års grundlagsändringar.

⁴ Prop. nr 269: 1940 s. 18.

het».¹ Alltså meddelas icke blott i motiveringen till grundlagsbudet utan även i själva texten till den särskilda lagen en vägledning för lösande av bedömningsfrågan, när förhållandena skola anses medgiva att censur tillgripes.² Beträffande införselförbud finnes däremot ingen motsvarande bestämmelse. Härav kan e contrario slutas, att förutsättningarna för tillgripande av införselförbud icke äro lika stränga som för förordnande om censur.

De i den särskilda lagen innehållna stadgandena få enligt 6 § 2 stycket TF, när riksdagen ej är samlad, träda i tillämpning då konungen så förordnar. Sådant förordnande får dock ej meddelas utan att riksdagskallelse utgått eller riksdagen ändock skall sammanträda inom trettio dagar. Gillas icke ett meddelat förordnande av nästföljande riksdag inom trettio dagar från riksdagens början, skall det efter utgången av sagda tid upphöra att lända till efterrättelse.³ Under tid, då riksdagen är samlad, äger konungen endast med riksdagens samtycke meddela förordnande som nu sagts. Även dessa regler äro utformade i anslutning till stadgandena i ett flertal under de senaste åren antagna kristidsförfattningar.⁴ Endast den sista av de refererade bestämmelserna torde vara av praktisk betydelse under nuvarande krisförhållanden. Riksdagen lär nämligen komma att hållas permanent samlad, så länge det nu rådande exceptionella läget varar.⁵ Härtill kommer, att den särskilda lagens ikraftträdande, som är förutsättningen för ett förordnande enligt 6 § 2 stycket TF, kräver ännu ett beslut under riksdagens medverkan.⁶ Och ett sådant beslut torde icke komma att fattas annat än i omedelbart samband med att riksdagen samtycker till att denna lags materiella bestämmelser skola äga tillämpning.

¹ Bestämmelsens rätta plats hade varit i 1 § i den särskilda lagen. Logiskt sett hänför den sig nu till ett annat rättsligt plan än det, där riksdagen medverkar. Praktiskt sett torde detta förhållande emellertid sakna betydelse.

² Prop. nr 253: 1941 s. 23.

³ Jfr 1 § 2 stycket i 1940 års lag angående upplösning av vissa sammanslutningar m. m. (den s. k. upplösningslagen), enligt vilken ett av konungen intermistiskt meddelat förbud för en sammanslutning att tillsvidare fortsätta sin verksamhet skall upphävas, om riksdagen hemställer därom.

⁴ Se Herlitz, a. a. s. 116 ff.; Sundén, a. a. s. 281 ff.; Svénnegård, a. a. s. 503 ff.

⁵ Se min uppsats Riksdagens förpuppning, nedan s. 426 ff.

⁶ Angående denna bestämmelses betydelse se Herlitz, a. a. s. 117 samt min uppsats Riksdagens förpuppning, s. 429 f.

Enligt TF:s 6 § 2 stycket in fine erfordras för beslut av riksdagen, som avses i stycket, att minst tre fjärdedelar av de röstande i vardera kammaren vid votering instämt i beslutet.¹ Denna regel om kvalificerad majoritet har tillkommit i syfte att tjänstgöra som en garanti för att ingreppen i tryckfriheten icke företagas annat än då de äro oundgängligen nödvändiga.² Dess betydelse härutinnan bör icke heller underskattas.³ Bestämmelsen gäller emellertid icke för den särskilda lagens sättande i kraft och får icke extenderas att gälla även detta fall.⁴ Riksdagen kan alltså komma i det läget att behöva fatta två omedelbart på varandra följande beslut, det ena om lagens sättande i kraft med vanlig enkel majoritet och det andra om att dess materiella stadganden skola äga tillämpning med kvalificerad majoritet. Regeln om tre fjärdedelars majoritet gäller för varje beslut av sist nämnda slag, alltså såväl för ett beslut om fortsatt giltighet av ett förordnande med stöd av 6 § 2 stycket som för ett beslut om utvidgning av ingripandena från att omfatta en kategori av åtgärder till att omfatta även en annan.

Har förordnande meddelats, då riket befinner sig i krigsfara, att bestämmelserna i den särskilda lagen om censur och införsel förbud skola träda i tillämpning, förhåller det sig uppenbarligen så, att om detta tillstånd övergår i krig, vilket är förutsättningen för utgivningsförbuds meddelande, ett nytt förordnande avseende detta slags ingripande då är erforderligt för att förbud mot utgivande av periodisk skrift skall få meddelas. En naturlig konsekvens härav är, att, om landet befinner sig i krig, förordnandet åtminstone teoretiskt sett också kan begränsas till att avse enbart censur och införsel förbud. Riktigheten av denna slutsats framgår otvetydigt av utformningen av 1 § i den särskilda lagen. Där sägs nämligen, att i den ordning varom stadgas i 6 § TF får förordnas, då riket befinner sig i krig eller

¹ En liknande bestämmelse om kvalificerad majoritet har genom 1941 års grundlagsändringar införts i § 30 RO för beslut om uppskov med riksdagsmannavalet för visst fall. Jfr även regeln i § 110 RF om fem sjättedelars majoritet för att riksdagsman skall kunna ställas under tilltal eller berövas sin frihet för sina gärningar och yttranden i denna sin egenskap.

² KU:s utl. nr 28:1940 s. 9 f.

³ Rönnblom, Tryckfriheten i Sverige s. 144.

⁴ Se denna tidskrift 1941 s. 271; O. Thulin, 1941 års tryckfrihetslagstiftning s. 65.

krigsfara, att stadgandena om censur och införsel förbud skola äga tillämpning, samt, då riket befinner sig i krig, att stadgandena om utgivningsförbud skola äga tillämpning. Men då bör förnuftigtvis också koordinationen av censur och införsel förbud i censurlagstiftningen icke anses vara sakligt utan redaktionellt betingad, beroende på den gemensamma förutsättningen: krig eller krigsfara, för inskrifandena. Slutsatsen blir alltså, att under krigsfara kan förordnande meddelas att den särskilda lagens bestämmelser om censur och införsel förbud eller ettdera av dessa skola äga tillämpning samt att under krig motsvarande skall gälla om censur, införsel förbud och utgivningsförbud. De olika slagen av ingripanden äro alltså helt fristående från varandra.¹

Detta förhållande är ingalunda utan betydelse. Ty sannolikt kräver en utbredd mening inom folket, att statsmakterna sätta stopp för den utländska propagandafloed, som för närvarande översvämmar vårt land. Men man kan ha avhållit sig från att yrka på meddelande av införsel förbud — vilket knappast skulle angripa någon av vår nedärvda tryckfrihetsrätts mera fundamentala principer — i den tron, att man icke kunde göra detta, utan att samtidigt öppna slussarna för censuren. Så är emellertid ingalunda fallet. Ty om ett första beslut begränsas till ett förordnande om att stadgandena om införsel förbud skola äga tillämpning, erfordras ett nytt beslut för utvidgning av de extraordinära åtgärderna till att omfatta även censur. Det senare beslutet skall vidare fattas under fullt lika betryggande konstitutionella former som det förra, alltså med kvalificerad majoritet i riksdagen.

Censurlagstiftningen innehåller icke någon bestämmelse om att ett en gång av riksdagen lämnat samtycke till åtgärder av förevärande slag kan återkallas. Anledningen till avsaknaden av en sådan regel kan vara den, att i lagens ikraftträdandebestämmelse stadgas, att den särskilda lagen skall gälla under ett år från den dag, då den träder i kraft. Sistnämnda regel kan emellertid icke utgöra något hinder för att ett av riksdagen enligt 6 § 2 stycket TF fattat beslut

¹ Jfr P. M. med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten s. 25. Jfr även 1 § i 1939 års tjänstepliktslag, där det uttryckligen sägs, att förordnande kan meddelas om att 2—7 kap. i lagen eller ett eller flera av dem skola äga tillämpning.

göres tidsbegränsat. Den innebär nämligen intet annat eller mera än att den särskilda lagen är av provisorisk natur. Den begränsar alltså icke riksdagens handlingsfrihet. Denna förblir alldeles densamma, som om lagen utan någon tidsbegränsning trätt i kraft i och med genomförandet av 1941 års grundlagsreform. Genom att begagna sig av möjligheten att lämna ett till tiden begränsat samtycke — som sedan givetvis kan förnyas genom ett nytt beslut med kvalificerad majoritet — kan det ur politisk synpunkt betydelsefulla resultatet uppnås, att de i och för sig icke rättsligt bindande¹ uttalandena i motiveringen till riksdagens beslut faktiskt kunna komma att framstå som förpliktande direktiv för Kungl. Maj:t i fråga om de extraordinära maktbefogenheternas handhavande. För ju kortare tid samtycket gives desto mera tvingas Kungl. Maj:t att rätta sig efter riksdagens uttalade önskemål. Ett handlande i strid härmed medför bl. a. en betydande risk för att den erforderliga kvalificerade majoriteten icke kan erhållas, därest frågan om fortsatt tillämpning av den särskilda lagens stadganden skulle behöva föreläggas riksdagen.

Om och i vad mån riksdagen kan gå ett steg längre och i själva klämman till sitt beslut uppställa rättsligt bindande förbehåll och villkor är en mera svårbedömlig fråga. Den kan dock för ett fall besvaras med obetingat nej. Riksdagen får icke medverka vid fattande av beslut om inskridanden mot konkret individuellt angivna skrifter. Den särskilda lagen bygger nämligen klart på förutsättningen att riksdagen icke deltagit i sådana beslut.² Härtill kommer att ett sådant förfaringsätt skulle stå i strid med en av den svenska konstitutionella rättens grundläggande regler. Det undantag från denna princip, som innehålles i 1940 års provisoriska upplösningslag, enligt vilken beslut om upplösning av viss sammanslutning skall fattas av konung och riksdag samfällt,³ bör ej åberopas som förebild och får ej leda till efterföljd.

¹ För frågan huru ringa betydelse riksdagens uttalanden understundom tillerkännas av regeringen se KU:s mem. nr 12:1941 s. 2 f. samt finansministerns uttalande i andra kammaren den 21 maj 1941, prot. nr 31, s. 22 ff. Jfr motionen I:2 år 1940 av Herlitz samt KU:s utl. nr 21:1940.

² Se 4 och 9 §§ i lagen. Enligt den förra paragrafen skall tryckfrihetskommittén, såsom riksdagens organ för tryckfrihetens vård, höras före stadgande om individuell censur eller beslut om utgivningsförbud.

³ Angående anledningen härtill se Prop. nr 260:1940 s. 11, 14, 17.

För så vitt ett beslut av riksdagen håller sig på det abstrakt generella planet ligger emellertid spørsmålet något annorlunda till. Den särskilda lagen lägger visserligen, såsom i det följande närmare skall uppvisas, det diskretionära bedömandet av frågan, huru ett med stöd av 6 § 2 stycket TF meddelat förordnande skall begagnas, i konungens hand och icke i konungens och riksdagens händer. Men konung och riksdag samfällt hava full frihet att bestämma den särskilda lagens innehåll inom de i 6 § 1 stycket TF uppdragna gränserna och kunna sålunda giva lagen ett huru uttunnat innehåll som helst, alltså bland annat just det innehåll, som motsvarar den fullmakt riksdagen för tillfället är beredd lämna Kungl. Maj:t. Ett beslut av riksdagen enligt 6 § 2 mom. TF fattas också under former som äro lika eller till och med mera betryggande än de under vilka den särskilda lagen antages eller ändras, nämligen i förra fallet med kvalificerad majoritet och i senare fallet med enkel majoritet. Riksdagen har dessutom otvivelaktigt frihet att bifalla eller att avslå ett förslag till beslut om att den särskilda lagens stadganden skola äga tillämpning. Det förefaller därför vara en överdriven formalism att vilja förvägra den att fatta ett beslut, som ligger någon stans emellan dessa båda ytterligheter, allra helst som lagstiftarnas grundtankar vid censurlagstiftningens utformning voro, att tryckfriheten i görligaste mån borde bevaras även under utomordentliga förhållanden.¹

Sedan förordnande med stöd av 6 § 2 stycket TF meddelats om att vederbörande stadganden i den särskilda lagen skola träda i tillämpning, tillkommer det enligt denna konungen, utan riksdagens vidare medverkan, att meddela stadgande om censur i fråga om tryckta skrifter (2 §), att meddela förbud mot att i riket införas sådana skrifter (8 §) och (eller) att förbjuda utgivandet av periodisk skrift (3 §). Införsel förbud kan även interimistiskt meddelas av justitieministern.²

Stadgande om censur får enligt 2 § i lagen endast meddelas för att förebygga att i tryckt skrift offentliggöras meddelanden, vilka äro ägnade att undergräva krigslydnaden, försvåra militära företag eller eljest försämra krigsmaktens ställning eller försvaga rikets försvarskraft eller att störa rikets fredliga förhållande till främmande

¹ KU:s utl. nr 28: 1940 s. 9, nr 8: 1941 s. 4 f. och nr 21: 1941 s. 12 f.

² Jfr 3 § 9 mom. 1 stycket TF.

makt, eller vilka åsyfta att förbereda statsskickets omstörtande med våldsamma medel eller med hjälp av främmande makt eller äro ägnade att allvarligt störa ordningen inom landet.¹ Censuren får vidare endast tillgripas »i den omfattning som prövas erforderlig» för ernående av nämnda syftemål. De citerade orden göra att censuren kan differentieras till såväl art som omfattning,² ja, att så i regel måste ske. Differentieringen kan genomföras så, att censurbeslutet endast avser vissa slag av skrifter eller viss eller vissa bestämt uppräknade skrifter eller vissa delar av dessa.³ I 4 § i den särskilda lagen talas också uttryckligen om censurering av »viss skrift».⁴ Beslut om sådan konkret individuell censur får med hänsyn till åtgärdens betydelse endast fattas sedan yttrande inhämtats av riksdagens tryckfrihetskommitté (4 §). Differentieringen kan också genomföras så, att censuren uteslutande eller i varje fall beträffande vissa skrifter endast tillgripes till skydd för några av de intressen, som avses i 2 § t. ex. för hemlighållande av militära anstalter.⁵

Censuren skall handhavas av statens granskningsmyndighet, bestående av granskningschef och sju sakkunniga utsedda av konungen. Tre av de sakkunniga skola utses bland personer med erfarenhet av redaktionellt tidningsmannaarbete, föreslagna av de tidningsmannaanorganisationer som konungen bestämmer. Förslag härom skall för att vinna avseende upptaga minst dubbelt så många personer som de, vilka skola med ledning av förslaget förordnas till sakkunniga. Av de övriga sakkunniga skall en vara militär befattningshavare och utses efter förslag av överbefälhavaren över rikets försvarskrafter samt en hava erfarenhet rörande utrikespolitiska förhållanden (5 §). Granskningsmyndigheten skall för granskningen tillsätta särskilda granskningsmän. På dessas omdöme och takt

¹ Angående den närmare innebörden härav se Prop. nr 253:1941 s. 23 f. Jfr 1 §§ i 1940 års transportförbudsförordning och i upplösningslagen.

² KU:s utl. nr 21:1941 s. 13; Thulin, a. a. s. 61.

³ P. M. med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten s. 28; Rönnblom, a. a. s. 145; Thulin, a. a. s. 61.

⁴ Jfr även 9 §.

⁵ KU:s utl. nr 21:1941 s. 13; Thulin, a. a. s. 61.

⁶ Även K. Petersson, *Pressen och tryckfriheten* s. 57 och Tingsten, *Tryckfriheten i fara*, *Tiden* 1940 s. 324 medge, att censur kan vara påkallad till skydd för militära anordningar.

kommer det i huvudsak att bero, om censuren skall komma att kännas som en tvångströja, vilken berövar pressen dess rörelsefrihet, eller ej. Granskningsmans åtgärd skall på begäran av den som beröres därav omedelbart underställas granskningsmyndighetens prövning; klagan över granskningsmyndighetens beslut kan anföras hos konungen i statsrådet (7 §). Granskningsmyndigheten bör vid fullgörande av sina åligganden samarbeta med statens informationsstyrelse (6 §). De närmare bestämmelserna angående granskningsmyndighetens och granskningsmännens verksamhet skola meddelas i administrativa författningar (7 §), vilkas innehåll kunna komma att växla efter det aktuella läget.

Införsel förbud får meddelas, då det erfordras för att hindra spridande här i riket av meddelanden av sådan beskaffenhet som censurföreskrifterna avse att förebygga.¹ Även här kan ett beslut i ämnet vara av abstrakt generellt eller av konkret individuellt innehåll. Det kan sålunda t. ex. avse skrifter över huvud taget som inkomma till riket eller skrifter som införas från visst land eller viss utländsk (periodisk) skrift. Förbudet är endast tänkt att omfatta skrifter avsedda för spridning men ej ett enstaka exemplar som införas för en beställares räkning.²

Då de av konungen fattade verkställighetsbesluten om censur och införsel förbud kunna vara abstrakt generella, kunna alltså två författningar av allmänt innehåll rörande dessa slags ingripanden komma att utfärdas samtidigt, den ena om att den särskilda lagens stadganden skola äga tillämpning, den andra om att t. ex. alla skrifter av visst slag skola underkastas censur och att inga utifrån kommande skrifter av samma slag få införas i riket.

Utgivningsförbud måste alltid avse viss konkret periodisk skrift. Det får meddelas beträffande dylik skrift, om i densamma tidigare offentliggjorts meddelande av sådan beskaffenhet som censurföreskrifterna avse att förebygga, under förutsättningen att justitieministern tilldelat skriftens utgivare varning och att även därefter i densamma förekommit meddelande av nyss nämnda beskaffenhet (3 §). Däremot stadgas icke som villkor för förbudet, att skriften förklarats brottslig av jury eller att indragning godkänts av tryck-

¹ Tryckfrihetskommittén behöver ej höras före beslut om införsel förbud.

² P. M. med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten s. 28.

frihetskommittén.¹ Åtgärden får vidare tillgripas om genom uppenbar tredska eller grov försummelse av skriftens utgivare föreskrifter som meddelats rörande förhandsgranskning av skriften icke iakttagits. I detta fall förutsättes icke i lagen att varning meddelats eller att åsidosättande av givna föreskrifter rörande granskningen upprepats. Utgivningsförbud får liksom censur, som avser viss skrift, i intet fall meddelas utan att yttrande inhämtats från tryckfrihetskommittén (4 §).

Stadgande angående censur samt beslut angående införsel eller utgivningsförbud gäller även skrift, som uppenbarligen är avsedd att ersätta skrift, vilken drabbats av åtgärden (9 §).² Denna bestämmelse träffar icke blott en skrift, som börjat utgivas efter åtgärdens beslutande, utan även en skrift, vilken tidigare funnits och som efter förbudets meddelande sprides för att ersätta den förbjudna.³

Frågan om att sätta censurlagstiftningens mekanism i funktion kan tänkas bliva uppförd på dagordningen i samband med det numera, efter uttalandena i riksdagen under remissdebatten den 23 oktober 1941 från såväl regeringsbanken som från partiledarna i kamrarna, politiskt aktuella spörsmålet om förbud för s. k. statsfientliga sammanslutningar.

Enligt upplösningslagen är upplöst sammanslutnings egendom förverkad till kronan, så vitt ej annorlunda beslutats (2 §). Den som, efter det sammanslutning förklarats upplöst, fortsätter eller främjar fortsättningen av sammanslutningens verksamhet, skall vidare enligt lagen straffas (3 §). Konfiskationsbestämmelsen får anses tillämplig även å boktryckeri, förlag eller tidningsföretag, som äges av upplöst sammanslutning. Emellertid torde de sammanslutningar, varom i detta sammanhang kan bli tal, i regel icke äga företag av nyss nämnda beskaffenhet. Straffbestämmelsen i upplösningslagen är däremot icke tillämplig på den, som fortsätter eller främjar fortsättningen av sammanslutningens verksamhet, när gärningen förövas genom tryckt skrift.⁴ Brottskatalogen i 3 § TF är nämligen exklusiv

¹ Jfr 1 § transportförbudsförordningen.

² Jfr 3 § transportförbudsförordningen.

³ Prop. nr 269:1940 s. 20.

⁴ 1:a LU:s utl. nr 52:1940 s. 19 f.

straffrättslig norm i fråga om tryckfrihetsförbrytelser i egentlig mening.¹ Och någon motsvarande bestämmelse finnes icke där. Här föreligger alltså en, dock icke oförutsedd, lucka i lagstiftningen.²

Denna lucka fylls endast delvis genom den år 1940 under rysk-finska vinterkrigets sista skede genom samfällt beslut av konung och riksdag tillkomna transportförbuds-förordning — om vars grundlagsenlighet meningarna äro delade³ — vilken kompletteras genom en på administrativ väg⁴ utfärdad kungörelse av den 8 mars 1940 om förbud mot att å allmän plats uppsätta löpsedlar m. m. rörande transportförbudna skrifter.⁵ Dessa båda helt vid sidan av TF:s bestämmelse liggande författningar utgöra, huru besvärande de än må kännas för den tidningspress de träffa, endast ofullkomliga medel, då det gäller att inskrida mot de ytterlighetsriktningars pressalster, som de närmast torde vara riktade mot. Ett av Kungl. Maj:t i syfte att såvitt möjligt undvika obligatorisk censur tillskapat organ för självdisciplin inom pressen, pressnämnden, som, om anledning därtill föreligger, kan tilldela tidningsutgivare varning,⁶ vilken efter nämndens prövning kan publiceras eller konfidentiellt delgivas,⁷ torde ej heller komma att få nämnvärd betydelse för discipli-

¹ § 86 RF och § 1 mom. 1 stycke 2 TF.

² Jfr Betänkande med förslag angående åtgärder mot statsfientlig verksamhet, Statens off. utr. 1935: 8, s. 16 ff., 272 f., enligt vilket full överensstämmelse skulle vunnits mellan bestämmelserna i TF och i upplösningslagen. Där föreslogs nämligen vissa ändringar i TF av innebörd, att ett beslut om upplösning av en statsfientlig sammanslutning även skulle kunna omfatta förbud mot utgivande eller spridning av periodisk skrift som utgivits av sammanslutningen eller för dess räkning samt av annan skrift som avsåge att främja fortsättningen av sammanslutningens verksamhet.

³ Se å ena sidan Prop. nr 57: 1940 s. 8 f. å andra sidan Herlitz, a. a. s. 123 och Undén, Hur tryckfriheten har begränsats, Vi, nr 39, 1941, s. 7.

⁴ Jfr P. M. med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten, s. 19 f.

⁵ Angående kungörelsens tillämpning se Svensk Juristtidning 1941, Rättsfall s. 18 f. samt J. O:s ämbetsberättelse 1941 s. 124 ff.

⁶ Av vad natur denna varning är, kan icke här närmare dryftas. Framhållas må blott att man icke kan uppfatta den som ett straff analogt med varningen inom disciplinstraffrätten utan att komma i kollision med vår tryckfrihetsrätt. Jfr JO:s och MO:s s. k. erinringspraxis.

⁷ Se Prop. nr 253: 1941 s. 25 f. samt Statsrådsprotokollet över utrikesdepartementsärenden den 12 sept. 1941.

nering av den press som företräder de ytterlighetsriktningar, vilka kunna tänkas bli föremål för ett upplösningsbeslut.¹

Det har med hänsyn till det anförda också redan sagts i den offentliga diskussionen, att ett upplösningsbeslut, för att syftemålet därmed skall nås, måste åtföljas av sådana inskridanden mot den press, som företräder den eller de upplösta sammanslutningarna, vilka endast äro möjliga med stöd av censurlagstiftningen.² Denna medger emellertid icke tillgripande av utgivningsförbud annat än då riket befinner sig i krig. Endast censur kan därför — jämte införsel förbud — för närvarande ifrågakomma och detta till och med blott under förutsättning, att åtgärden kan anses nödvändig med hänsyn till rikets farliga belägenhet. Om så för närvarande är fallet, är en bedömningsfråga, beroende på uppfattningen om det aktuella utrikespolitiska läget, vilket snabbt nog kan undergå förändring. Skulle emellertid i samband med ett eventuellt upplösningsbeslut förhållandena anses kräva, att den särskilda lagen med vissa bestämmelser om tryckta skrifter vid krig eller krigsfara sättes i kraft, och anses medgiva, att förordnande meddelas om att denna lags materiella bestämmelser om censur skola äga tillämpning,³ böra dock vid riksdagens samtycke till denna senare åtgärd alla de förbehåll uppställas, som över huvud taget äro möjliga.

Om denna undersökning angående censurlagstiftningens grundprinciper kan ha bidragit till att anvisa härför framkomliga vägar, har den förvisso fyllt en uppgift i tryckfrihetens tjänst. Tryckfriheten är, såsom redan 1809 års konstitutionsutskott framhöll, en av grundpelarna i vår författning. Inskränkningar däri böra därför icke få förekomma annat än om och i den mån så befinnes oundgängligen nödvändigt.

12. 11. 1941.

¹ P. M. med förslag till vissa åtgärder mot missbruk av tryckfriheten s. 16.

² Se t. ex. Socialdemokratens ledare den 23 oktober 1941. Jfr även Betänkande med förslag angående åtgärder mot statsfientlig verksamhet, s. 272 f.

³ De i texten gjorda uttalandena böra icke uppfattas som ett ställningstagande till frågan om den politiska klokskapen av den ena eller andra av de där berörda åtgärderna.

FRUKTSAMHET UTOM ÄKTENSKAPET OCH UNDER ÄKTENSKAPETS FÖRSTA MÅNADER

EN STATISTISK ORIENTERING

AV DOCENT HERMAN WOLD, STOCKHOLM.

§ 1. Statistik angående legitimeringsförhållandena i Sverige.

För 25 år sedan utförde Statistiska centralbyrån en specialundersökning av barn utom äktenskapet.¹ Dess första del, som bygger på befolkningsstatistikens löpande primärmaterial, ger en allmän statistisk översikt av de utomäktenskapliga barnen och deras mödrar. Andra delen är en detaljutredning angående de oäkta barnens ställning och levnadsförhållanden. Primärmaterial till andra delen avser huvudsakligen de år 1889 utom äktenskapet levande födda barnen. Studiet av denna årskull belyser de stora skillnader i moraliskt och socialt avseende, som förefinnas inom gruppen av oäkta börder, och det framhålles, att de utomäktenskapliga förbindelserna gruppera sig med flytande övergångar mellan de ytterlighetsfall, som representeras av å ena sidan »okända fäders» erotiska utsvävningar, å andra sidan fasta, till äktenskap ledande förbindelser. Den kanske viktigaste av de i utredningen behandlade frågorna gäller de oäkta barnens legitimering genom föräldrarnas giftermål. Den undersökta årskullen omfattar 13271 utomäktenskapliga barn. Härav kunde c:a 75 % följas i kyrkböckerna till år 1910, resp. tills barnen avlidit eller genom föräldrarnas giftermål upphört att vara utomäktenskapliga. Tredje delen av ifrågavarande undersökning behandlar rättsfall angående barnuppfostringsbidrag.

Fastän på angivet sätt ofullständig, är nyssnämnda utredning av särskilt intresse därigenom; att den framlägger Sveriges enda

¹ *Utom äktenskapet födda barn, I—III*, Statistiska Meddelanden, Serie A, Bd 1 (1914—17). Anges i det följande med resp. I, II, III.

egentliga legitimeringsstatistik.¹ Från sammanställningarna må anföras, att av 1889 års oäkta barn blevo för landsbygdens vidkommande 24,14 % legitimerade genom föräldrarnas giftermål; för städerna erhöles legitimeringsfrekvensen 21,37 % (II, sid. 15). Med andra ord voro de oäkta börderne på landsbygden något oftare »föräktenskapliga», i städerna däremot något oftare »utomäktenskapliga». Vidare må nämnas, att legitimeringsfrekvensen befanns uppvisa karakteristiska regionala variationer, nämligen en viss grad av samvariation med den oäkta fruktsamheten (II, sid. 16).

Trolovades barn äro enligt svensk lag till stor del likställda med barn till med varandra gifta föräldrar. Ur statistisk synpunkt är att märka, att Statistiska centralbyrån sedan år 1911 registrerat ogift moder såsom trolovad blott om fadern låtit anteckna sig i födelseboken. Tidigare anlades icke denna namnkontroll, varför antalet trolovade mödrar då torde ha blivit något för högt angivet.

Legitimeringsundersökningen redovisar en särskild bearbetning av den del av materialet, som avser trolovade mödrar (II, kap. 9). Här kunde en väsentligt högre legitimeringsprocent än de ovan nämnda konstateras, nämligen 84,4 %. Gruppen bestod av 1171 mödrar, och ej mindre än 838 av dessa ingingo äktenskap med barnafadern inom ett år efter barnets födelse. På grund av materialets ringa omfattning kunde inga slutsatser dragas angående de regionala variationerna hos trolovningsbarnens legitimeringsfrekvens.

Enligt 1910 års kyrkobokföringsförordning antecknas i födelseboken vigseldatum för de gifta mödrarna. På grundval av dessa uppgifter redovisas sedan år 1911 i statistiken över befolkningsrörelsen de gifta barnafödernornas fördelning med avseende på den tid, som förflutit mellan vigseln och nedkomsten. Denna statistik har i legitimeringsundersökningen lagts till grund för vissa

¹ Såsom framhållits av prof. C.-E. Quensel, ger 1936 års partiella folkräkning genom uppgifterna om antalet föräktenskapliga barn inom de bestående äktenskapen möjlighet att beräkna legitimeringsfrekvensen för en följd av år. Sådana kalkyler framläggas av fil. lic. H. Hyrenius i »Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer», Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen, XXVIII. I detta värdefulla arbete, som utkom sedan föreliggande uppsats inlämnats för sättning, redovisas jämväl länsvis beräknade legitimeringsfrekvenser, grundade på vissa icke publicerade tabeller från 1930 års folkräkning.

sammanställningar angående inom äktenskapet födda barn, som avlats före äktenskapet (I, kap. 9). Det framhålles även, att uppgifterna rörande dessa barn, vilka så att säga legitimerades före födelsen, äro av intresse för belysande av folkseden av föräktenskapligt samlag mellan fästfolk. Det är undersökningen avser, 1911, ägde för c:a 73 % av antalet barnaföderskor under första äktenskapsåret nedkomsten rum inom 9 månader efter vigseln; den exakta siffran var 73,81 % för landsbygden, 72,51 % för städerna. Frekvenstalet befanns förete en viss regional variation och syntes för landsbygden uppvisa samvariation med den utomäktenskapliga fruktsamheten (I, sid. 76). Vidare redovisas en sammanställning med hela antalet stiftade äktenskap, avseende dels landsbygden, dels städerna (I, sid. 77). Av de kvinnor, som år 1911 ingingo äktenskap, fingo resp. 42,23 % och 36,23 % barn inom 9 månader efter vigseln. Vad beträffar senare år, ha för de här berörda relativtalen totalsiffror avseende landsbygden och städerna redovisats i den officiella befolkningsstatistiken (Befolkningsrörelsen, fr. o. m. år 1911).

§ 2. *Översikt av föreliggande undersökning.*

Statistiska centralbyråns ovannämnda specialundersökning är visserligen Sveriges enda egentliga legitimeringsstatistik, men vi ha sett, att den löpande befolkningsstatistikens uppgifter angående fruktsamheten under äktenskapets första månader är ägnad att belysa vissa sidor av legitimeringssedvänjorna. Föreliggande undersökning redovisar ett något längre gående försök att utnyttja den löpande befolkningsstatistiken för ett studium av legitimeringsförhållandena.

Undersökningen tager sikte på en sida av legitimeringsförhållandena, som veterligen icke tidigare behandlats i den statistiska litteraturen. Grundtanken är att beräkna och studera en legitimeringskvot, som hänför sig till de barnaföderskor, för vilka konceptionen skett utom äktenskapet, och som anger det relativa antalet mödrar, vilkas barn legitimerats före födelsen. En sådan legitimeringskvot kan erhållas genom att ställa antalet gifta mödrar, vilkas barn fötts under de första månaderna efter vigseln, i relation till samman-

lagda antalet av dessa barnaföderskor och de utomäktenskapliga mödrarna.¹

På grundval av publicerad officiell statistik kan den på antytt sätt definierade legitimeringskvoten beräknas årsvis 1911—20 och 1924—37, för varje län samt med uppdelning på städer och landsbygd. Det visar sig, att legitimeringskvoten till en början låg lägre i städerna än på landsbygden, samt att skillnaden senare utjämnats samtidigt som kvotens genomsnittsnivå stigit till c:a 50 %. Regionalt sett företer legitimeringskvoten betydande variationer av systematisk karaktär, särskilt vad landsbygden beträffar. Störst är kvoten i sydvästra och södra Sverige norr om Skåne; på landsbygden i detta område bli 60 å 65 % av de utomäktenskapligt avlade barnen legitimerade före födelsen. De lägsta kvoterna hålla sig kring 30 % och uppvisas av Jämtlands och Gävleborgs län.

Undersökningen inriktar sig vidare på frågan, om legitimeringskvotens variationer kunna sättas i samband med variationer hos andra demografiska förhållanden. Härvid är det särskilt två faktorer, som erbjuda sig som jämförelseobjekt, och som i det följande betraktas. Å ena sidan ligger det nära till hands att sammanställa legitimeringskvoten med relativa antalet trolvningsbarn bland de utomäktenskapligt avlade barnen, då det ju i rättsligt avseende blott är en gradskillnad mellan trolvningsbarn och äktenskapsbarn. En sådan sammanställning är av intresse även därför, att de regionala olikheterna hos trolvningsfrekvensen veterligen icke blivit närmare undersökta tidigare (jfr dock I, sid. 48). Med tanke på att 1911 års legitimeringsundersökning kunnat påvisa en samvariation mellan legitimeringsfrekvens och oäkta fruktsamhet, är det å andra sidan av intresse att jämföra legitimeringskvoten med något lämpligt mått på den utomäktenskapliga fruktsamheten.

När jämförelser av antytt slag genomföras, i detta fall länsvis, stöter man på vissa svårigheter av metodologisk natur. De för varje län sammanparade talen utgöras nämligen av kvoter, där täljaren eller nämnaren i den ena är ett absolut frekvenstal, som helt eller

¹ Detta sätt att definiera en legitimeringskvot har delgivits mig av professor H. Cramér, till vilken jag riktar ett varmt tack för detta uppslag till föreliggande undersökning. Med tacksamhet tillkännagives även, att amanuens S.-G. Lindblom genomläst uppsatsen i manuskript.

delvis uppträder i täljaren eller nämnaren hos den andra, och denna omständighet medför, att kvoterna kunna uppvisa sam- eller motvariation, även om de undersökta fenomenen i realiteten äro oberoende av varandra. Det kan med andra ord inträffa, att kvoterna visa en korrelation, som blott skenbart hänför sig till de demografiska faktorer, för vilka kvoterna äro mätetal. En närmare analys ger vid handen, att denna skenbara korrelation formellt sett är av samma slag som den välkända skenbara korrelation, som kan framkomma vid korrelering av indexserier. Det visar sig även, att den i föreliggande undersökning uppträdande skenbara korrelationen i vissa fall är högst betydande.

Den skenbara korrelationen gör det nödvändigt att vara ytterst försiktig, när det gäller att bedöma legitimeringskvotens variationer i förhållande till andra demografiska faktorer. För varje sammanställning måste man undersöka, i vilken mån den resulterande sam- eller motvariationen kan uppfattas som skenbar. Detta kan summariskt göras med hjälp av korrelationskalkyl, i det man jämför den på vanligt sätt beräknade korrelationskoefficienten med en uppskattningsvis beräknad koefficient för den skenbara korrelationen.

Den följande framställningen inledes genom § 3 med en samlad presentation av de relativtal, som betraktas i undersökningen. I § 4 lämnas en redogörelse för behandlingen av den ovannämnda skenbara korrelationen. Legitimeringskvoten studeras i § 5 med avseende på dess regionala variationer, och i § 6 följer en analog översikt av trolovningskvoten, dvs. relativa antalet trolovade bland de barnaföderskor, för vilka konceptionen skett utom äktenskapet. Resultaten sammanställas i § 7, varvid visas, att det på landsbygden råder motvariation mellan legitimerings- och trolovningskvoterna. I § 8 studeras totala legitimeringskvoten, dvs. summan av legitimerings- och trolovningskvoterna; det framgår, att summakvoten både regionalt och i tiden visar större regelbundenhet än komponentkvoterna. I § 9 anställs en regional jämförelse mellan legitimeringskvoten och den oäkta fruktsamheten, varvid en utpräglad motvariation påvisas mellan landsbygdskvoterna. På samma sätt korreleras slutligen i § 10 trolovningskvoten med den oäkta fruktsamheten, vilket för landsbygdens vidkommande resulterar i en avsevärd samvariation.

De framkommande resultaten tillåta en naturlig tolkning ur demografisk synpunkt. De ansluta sig också på ett osökt sätt till tidigare gjorda rön angående legitimeringsfrekvens och därmed sammanhängande förhållanden. Den i § 10 funna samvariationen mellan den oäkta fruktsamheten och trolovningskvoten står sålunda i överensstämmelse med den i 1911 års legitimeringsundersökning påvisade samvariationen mellan den oäkta fruktsamheten och frekvensen av legitimeringar efter födelsen. Dessa iakttagelser få en intressant komplettering genom den i § 7 konstaterade motvariationen mellan trolovningskvoten och frekvensen av legitimeringar före födelsen. Motvariationen innebär tydligen, att de regionala olikheterna i legitimeringssedvänjorna i viss mån kunna återföras på en skillnad i tidpunkten för legitimeringen: De efter utomäktenskaplig konception fullbordade havandeskapen bliva i de trakter, där den oäkta fruktsamheten är låg, oftare legitimerade genom giftermål innan barnet födes, men i dessa trakter är legitimering efter födelsen relativt sällsynt; omvänt gäller, att där den oäkta fruktsamheten är hög, är det mindre vanligt, att ifrågavarande havandeskap legitimeras före barnets födelse, under det att legitimering efter födelsen förekommer relativt ofta. Gör man ingen skillnad mellan legitimering före och efter födelsen, komma sålunda legitimeringsfrekvensens regionala variationer att bli mindre än om man betraktar de två legitimeringsvarianterna var för sig. Det är från sistnämnda synpunkt, legitimerings- och trolovningskvoterna studeras i § 8. Härvid är att märka, att trolovningskvoten blott approximativt och ofullständigt anger frekvensen av legitimeringar efter födelsen. Därest man förfogade över egentlig legitimeringsstatistik, skulle det därför mycket väl kunna visa sig, att legitimering före och efter födelsen komplettera varandra i ännu högre grad än vad som framgår av trolovningskvoten.

Trolovningskvoten studeras i § 10 i två varianter. De trolovade barnaföderskorna ställas i första fallet i relation till gruppen av barnaföderskor, för vilka konceptionen ägt rum utanför äktenskapet, oavsett om nedkomsten skett inom äktenskap eller ej, i andra fallet i relation till delgruppen av helt utomäktenskapliga havandeskap. I förra fallet visar trolovningskvoten betydligt högre grad av systematisk variation i förhållande till de betraktade relativ-

talen, dvs. dels den utomäktenskapliga fruktsamheten, dels legitimeringskvoten. Med andra ord, av de två trolovningskvoterna är det förra varianten, som förmår ge den mest uttömmande förklaringen till den regionala variationen i antalet trolovade barnaföderskor, och som därför ur demografisk synpunkt framstår som mest relevant.

I detta sammanhang erinras om, att de demografiska elementen förete andra samband än de här berörda. En översikt av sådana relationer, vilka studerats i synnerhet av G. Sundbärg, S. Wicksell och C.-E. Quensel, har givits i ett av befolkningskommissionens betänkanden.¹ Vi anföra ur denna översikt, att det dels råder motvariation mellan den inomäktenskapliga och den utomäktenskapliga fruktsamheten ävensom mellan den inomäktenskapliga fruktsamheten och giftermålsfrekvensen, dels råder samvariation mellan den utomäktenskapliga fruktsamheten och giftermålsfrekvensen. Vidare gäller, att sambanden äro mer utpräglade för landsbygden än för städerna. I tolkningen av dessa samband har framställts den förmodan (*loc. cit.*, sid. 100 och 102), att den utomäktenskapliga fruktsamheten åtminstone på landsbygden i stor utsträckning är föräktenskaplig, en förmodan, som står i full överensstämmelse med de i föreliggande undersökning framlagda resultaten.

Slutligen må framhållas, att föreliggande undersökning i flera avseenden framstår som summarisk. Sålunda har behandlingen begränsats till rent demografiska element under bortseende från ekonomiska, etisk-religiösa, socialpsykologiska och andra faktorer med inflytande på legitimeringssedvänjorna. Såsom redan antytts, erbjuder 1911 års legitimeringsundersökning mycket av intresse för studiet av sistnämnda faktorer (se t. ex. I, kap. 4).² Vidare har undersökningen begränsats så till vida, som primärmaterialet möjliggör en mer detaljerad bearbetning, nämligen dels med avseende på barnaföderskornas ålder, dels med avseende på tiden mellan vigseln och nedkomsten, såsom 0—3 månader, 3—6 månader etc.

För övrigt har undersökningen måst bli summarisk både därför, att de behandlade företeelserna äro sammanvävda på ett kompli-

¹ Statens off. utredn. 1938: 24, *Betänkande med vissa demografiska utredningar avgivet av befolkningskommissionen*, sid. 96—103. Stockholm (1938).

² Se även det förutnämnda arbetet av H. Hyrenius.

cerat sätt och därför, att det till förfogande stående statistiska materialet är ofullständigt. Vi ha redan sett, att det är åtskilliga demografiska element, som äro inbördes korrelerade. En detaljerad statistisk analys av orsakssammanhangen skulle därför erfordra multipel korrelationsanalys. En sådan komplettering stöter emellertid på dubbla svårigheter. Å ena sidan skulle härför erfordras en generalisering till 3 och flera variabler av den i § 4 angivna metoden för behandling av skenbar korrelation, vilket ur tillämpningssynpunkt tvivelsutan skulle te sig vanskligt. Å andra sidan innebär det som bekant särskilt stora svårigheter att genomföra en multipel korrelationsanalys, när såsom i förevarande fall flera par av de demografiska elementen äro starkt korrelerade.

Vad beträffar primärmaterialets ofullständighet, har föreliggande undersökning genomförts länsvis, emedan den officiella statistiken icke redovisar någon noggrannare regional indelning av de tabeller, som ange de gifta barnaföderskornas fördelning med avseende på tiden mellan vigseln och nedkomsten. Härvid är att märka, att befolkningskommissionens ovannämnda översikt visar, att olika häradar i samma län ofta förete betydande demografiska olikheter. Dock säger det sig självt, att länsiffrorna äga självständig betydelse som genomsnittsvärden, samt att de äro mindre beroende på slumpen än häradssiffrorna. Vid en mer detaljerad analys vore det i första rummet av intresse att indela materialet efter agglomerationsgraden, således att studera landsbygdens tätortskommuner och den egentliga landsbygden var för sig.¹

Det bearbetade materialet är slutligen ofullständigt även så till vida, som de demografiska förhållandena i flera avseenden undandraga sig möjligheten av statistisk belysning. Sålunda må anföras, att två olika fall kunna tänkas i fråga om orsakssammanhanget vid legitimering av ett efter utomäktenskapligt samlag inträdande havandeskap (jfr I, sid. 75—76); i ena fallet är havandeskapet föräktenskapligt i den meningen, att överenskommelse om äktenskap eller trolovning träffats innan konceptionen ägde rum, i andra fallet är havandeskapet det primära och överenskommelsen om legitimering en följd därav. Mer eller mindre oåtkomliga ur statistisk synpunkt äro även sådana faktorer som bruket av preventivmedel, förekomsten

¹ Jfr t. ex. Sveriges off. stat., *Särskilda folkräkningen 1935/36*, I, sid. 9*.

av icke legaliserade förbindelser av varaktig karaktär, förekomsten av fosterfördrivning, prostitution m. m., faktorer som spela stor roll och som äro ägnade att försvåra alla jämförelser.

§ 3. *De undersökta relativtalen.*

Detta avsnitt sammanställer och kommenterar definitionerna av de relativtal, som betraktas i det följande. De absoluta frekvenstal, som införas, tänkas genomgående hänföra sig till ett bestämt område och ett bestämt tidsavsnitt.

Legitimeringskvoten definieras genom uttrycket

$$(1) \quad \frac{L}{L + U}$$

där L är antalet barnaföderskor med barn i äktenskap, för vilka nedkomsten ägt rum inom 9 månader efter vigseln, och U är antalet utomäktenskapliga barnaföderskor.

Legitimeringskvoten anger approximativt, hur stor del av de efter utomäktenskaplig konception fullbordade havandeskapen, som legitimeras före födelsen genom föräldrarnas giftermål. Approximationen består i första rummet däri, att graviditetstiden fixerats till 9 månader (jfr I, sid. 73—74). Det härigenom uppkommande felet kan dock i detta sammanhang lämnas utan avseende, ty antalet nedkomster under 9:e månaden efter vigseln är genomgående lågt och vållar ingen förskjutning i de jämförelser, det här blir fråga om. Det må nämnas, att uppgift om tiden mellan äktenskapets ingående och nedkomsten saknas för en ringa del, högst 3 ‰, av barnaföderskorna. En annan felkälla av underordnad betydelse betingas därav, att den officiella statistiken sedan tillkomsten av 1917 års lag om barn utom äktenskap torde underskatta antalet gifta mödrar till utomäktenskapliga barn.¹ — För övrigt må framhållas, att legitimeringskvoten som sig bör hänföra sig till antalet barnaföderskor, icke antalet födda barn. Flerbörderna äro emellertid icke många och approximativt anger legitimeringskvoten därför jämväl, hur stor del av de utomäktenskapligt avlade barnen, som legitimeras före födelsen.

¹ Se Sveriges off. stat., *Befolkningsrörelsen*, t. ex. åren 1911—20, sid. 55; 1930, sid. 17* och 1937, sid. 17*.

Trolovningskvoten definieras enligt två olika alternativ. Den ena varianten anges av uttrycket

$$(2) \quad \frac{T}{L + U}$$

där L och U ha samma betydelse som i kvoten (1), och T är antalet trolovade barnaföderskor. När vi i det följande utan närmare bestämmning använda benämningen trolovningskvot, är det kvoten (2), som avses.

Den andra varianten av trolovningskvoten lyder

$$(3) \quad \frac{T}{U}$$

där beteckningarna T och U äro de samma som förut.

Trolovningskvoten enligt varianten (2) anger relativa antalet trolovade barnaföderskor inom den förut betraktade gruppen av mödrar, vilkas barn avlats utom äktenskapet. Trolovningskvoten (3) ställer de trolovade barnaföderna i relation till de mödrar, vilkas barn fötts utom äktenskapet. Den förra kvoten är uppenbarligen mindre än den senare. För övrigt är att märka, att de på tal om legitimeringskvoten angivna felkällorna framträda även vid beräkning av trolovningskvoten.

Totala legitimeringskvoten är summan av legitimeringskvoten (1) och trolovningskvoten (2), således

$$(4) \quad \frac{L + T}{L + U}$$

Oäkta fruktsamhetstalet, vilket skall betecknas f_u , erhålles som bekant genom formeln

$$(5) \quad f_u = \frac{U}{N}$$

där U som förut är antalet utomäktenskapliga barnaföderskor, och N är antalet observationsår för ogifta kvinnor i konceptiva åldrar, varvid med antalet observationsår förstås summan av det för varje år av den betraktade tidsperioden beräknade medelantalet. I överensstämmelse med praxis i svensk befolkningsstatistik låta vi bastalet N omfatta åldrarna 20—45 år (se I, sid. 5).

Enär befolkningens ålderssammansättning i de enskilda länen icke fastställes årligen utan endast vid folkräkningstillfällena, har bastalet N beräknats approximativt. Detta har skett på följande enkla sätt, som torde vara tillräckligt noggrant för ändamålet. Såväl för landsbygden som för städerna har för varje län antalet observationsår för ogifta kvinnor i åldrarna 20—45 år beräknats med ledning av folkräkningsuppgifterna och med hjälp av lineär interpolation. Detta antal har därefter korrigerats medelst en multiplikativ faktor, erhållen på grundval av antagandet, att felet i den lineära interpolationen är lika stort för åldersklasserna 20—45 år som för samtliga åldersklasser. Korrektionsfaktorn har beräknats för landsbygd och städer var för sig, varvid den noggrannare beräkningen av antalet observationsår för samtliga åldersklasser har skett på grundval av de årliga folkmängdsuppgifterna.

De ogiftas fruktsamhetstal definieras som

$$(6) \quad \frac{O}{N}$$

där O är antalet ogifta barnaföderskor, och N betyder samma som i (5). Antalet utomäktenskapliga barnaföderskor avviker endast obetydligt från antalet ogifta barnaföderskor. Relativtalen (5) och (6) äro därför praktiskt taget lika.

Med T ha vi betecknat antalet trolovade bland de utomäktenskapliga barnaföderskorna. De övriga beteckna vi med R och skriva således

$$(7) \quad R = U - T$$

De med L , T , R , $L + U$ etc. betecknade grupperna av barnaföderskor få vi anledning att betrakta i förhållande till det förut införda bastalet N . De därvid resulterande relativtalen skola betecknas i analogi med (5), t. ex.

$$(8) \quad f_l = \frac{L}{N}$$

$$(9) \quad f_{l+u} = \frac{L + U}{N}$$

Enligt det föregående är täljaren $L + U$ i kvoten (9) ett approximativt uttryck för antalet barnaföderskor, för vilka konceptionen

skett utom eller före äktenskapet. Relativtalet (9) skall därför kallas *utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet*. Denna benämning skall även användas för kvoten

$$(10) \quad \frac{L + O}{N}$$

enär, såsom redan framhållits, talen U och O äro i det närmaste lika.

Vi övergå nu till att ge några elementära kommentarer till de införda relativtalen.

Enligt formel (5) kan \dot{U} skrivas som matematiska produkten av två faktorer,

$$(11) \quad U = N \cdot f_u$$

där N är antalet observationsår för ogifta kvinnor i konceptiva åldrar, och f_u är det motsvarande relativa frekvenstalet för den utomäktenskapliga fruktsamheten. Variationerna hos talet U från distrikt till distrikt eller från tidsperiod till tidsperiod kunna enligt detta betraktelsesätt återföras dels på den statistiska populationens varierande storlek, dels på variationerna hos det relativa frekvenstalet f_u .

Samma betraktelsesätt kan tillämpas på det med L betecknade antalet havandeskap, som fullbordats i äktenskap efter utomäktenskaplig konception, i det vi enligt (8) skriva

$$(12) \quad L = N \cdot f_l$$

Bastalet N betingas som förut av distriktens olika storlek och tidsavsnittens olika längd, under det att frekvenstalet f_l framträder renodlat från sådana faktorer.

Det för det följande väsentliga är, att bastalet N är detsamma i formlerna (11) och (12). Insätts de härigenom givna uttrycken för L och U i legitimeringskvoten (1), och beaktas relationen (7), följer

$$(13) \quad \frac{L}{L + U} = \frac{f_l}{f_l + f_u} = \frac{f_l}{f_l + f_t + f_r}$$

Samma tankegång kan tillämpas på kvoterna (2)—(4). Här anföres endast omformningen av trolovningskvoten (2),

$$(14) \quad \frac{T}{L + U} = \frac{f_t}{f_l + f_u} = \frac{f_t}{f_l + f_t + f_r}$$

Allmänt gäller, att kvoter av typen (1)—(4) kunna skrivas som kvoter mellan motsvarande relativa frekvenstal.

De omformade kvoterna (1)—(4) innehålla endast relativtal av typen f_u , icke bastalet N . Detta innebär, att kvoternas variationer i tid och rum äro i viss mån oberoende av den statistiska populationens varierande storlek, dvs. oberoende av antalet ogifta kvinnor i åldrarna 20—45 år. Härvid är att märka, att man har en viss frihet att modifiera bastalet N och därmed relativtalen av typen f_u . Man kan sålunda välja andra åldersgränser än 20 och 45 år. Man kan också reducera de i bastalet N ingående åldersklasserna med hänsyn till fruktsamhetens variation med åldern; frekvenstalen f befrias därmed från det störande inflytande, som härrör från förskjutningar i ålderssammansättningen inom gruppen av ogifta kvinnor. Analogt kan man reducera bastalet med hänsyn till andra inhomogeniteter och därigenom i olika avseenden renodla frekvenstalen f och därmed även relativtalen (1)—(4).

Vi framhålla slutligen, att formlerna (11)—(14) kunna ges en allännare tolkning, något som är av principiell betydelse för det följande. Vi kunna nämligen helt allmänt betrakta relationerna (11) och (12) som en uppspjälkning av U och L i två faktorer, av vilka den första, säg N^* , är gemensam och motsvarar sammanfattningen av alla de omständigheter, som medföra parallella variationer hos frekvenstalen U och L , dvs. hos antalet utomäktenskapliga barnaföderskor och antalet barnaföderskor, vilkas barn legitimerats före födelsen. Storheterna f_i och f_u bibehålla vid detta betraktelsesätt sin karaktär av relativtal, ehuru erhållna med hjälp av ett generellare bastal N^* . Den gemensamma faktorn försvinner vid bildandet av legitimeringskvoten (13), och de parallella variationerna hos U och L komma således icke till uttryck i denna kvot. Motsvarande gäller i fråga om trolvningskvoten (14). Ett belysande exempel på det berörda förhållandet lämnas av fruktsamhetens variationer regionalt och i tiden. Dessa tendera att ge parallella förskjutningar hos U , L och T . Den gemensamma fruktsamhetsfaktorn kan tänkas inbegripen i N^* , närmare bestämt i form av ett ändamålsenligt fruktsamhetsmått. I första approximationen böra således legitimerings- och trolvningskvoterna vara oberoende av fruktsamhetens variationer.

§ 4. Skenbar korrelation mellan de undersökta relativtalen.

Vi ha sett, att relativtal av typen (1)—(4) i fråga om sina variationer i tid och rum kunna uppfattas som i viss mån oberoende av den statistiska populationens storlek och av dess eventuella inhomogeniteter. Ett sådant relativtal kan därför med fördel användas för jämförelser regionalt och mellan olika tidsavsnitt. Kvoter av detta slag ha emellertid den nackdelen, att de kunna uppvisa s. k. skenbar korrelation. Sammanställas variationerna hos ett sådant relativtal med motsvarande variationer hos ett annat, t. ex. länsvis, såsom vi i det följande skola göra, kan det nämligen uppträda en sam- eller motvariation, som icke är uttryck för något egentligt orsakssammanhang, utan endast betingas av de två relativtalens konstruktionssätt. I detta avseende äro kvoterna (1)—(4) analoga med en allmän klass av indextal, och samma gäller beträffande kvoter av typen (5)—(6) och (8)—(10). Vi övergå nu till att undersöka dessa kvoters skenbara korrelation med hjälp av en generell teori för sådana indextal.

Till en början citeras följande allmänna teorem:¹

Låt x_1, x_2, x_3, x_4 beteckna 4 statistiska variabler med medelvärdena m_1, m_2, m_3, m_4 och medelfelen $\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \sigma_4$. Låt vidare r_{ij} representera korrelationskoefficienten för variabelparet x_i, x_j , och låt ρ beteckna koefficienten för korrelationen mellan indextalen

$$(15) \quad \frac{x_1}{x_3}, \frac{x_2}{x_4}$$

Under dessa förutsättningar råder den approximativa relationen

$$(16) \quad \rho \approx \frac{\frac{\sigma_1 \cdot \sigma_2}{m_1 m_2} r_{12} - \frac{\sigma_1 \cdot \sigma_4}{m_1 m_4} r_{14} - \frac{\sigma_2 \cdot \sigma_3}{m_2 m_3} r_{23} + \frac{\sigma_3 \cdot \sigma_4}{m_3 m_4} r_{34}}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{m_1^2} + \frac{\sigma_3^2}{m_3^2} - 2 \frac{\sigma_1 \cdot \sigma_3}{m_1 m_3} r_{13}} \sqrt{\frac{\sigma_2^2}{m_2^2} + \frac{\sigma_4^2}{m_4^2} - 2 \frac{\sigma_2 \cdot \sigma_4}{m_2 m_4} r_{24}}}$$

I fråga om beviset skall endast anföras, att indextalen (15) utvecklas i potenser av $(x_i - m_i)/m_i$, varefter medelvärdena av 3:e och högre potenser försummas.

De betraktade fallen av skenbar korrelation behandlas i det följande var för sig.

¹ Se W. P. Elderton: *Frequency curves and correlation*, 3:e uppl., sid. 163. London (1938).

Legitimeringskvoten (1) och trolovningskvoten (2). Kvoterna omformas enligt (13) och (14). Härvid skola vi uppfatta relativtalen f i enlighet med den i slutet av § 3 angivna generaliseringen, i det vi låta bastalet omfatta de för L , T och R gemensamma faktorerna. Som förut betecknas det generaliserade bastalet med N^* . Vore nu medelvärden, medelfel och korrelationskoefficienter för relativtalen f_l , f_t och f_r kända, skulle man tydligen genom elementära kalkyler kunna beräkna motsvarande karakteristikor för täljare och nämnare i de omformade uttrycken (13)—(14). Insättning av dessa karakteristikor i formel (16) skulle därefter ge korrelationskoefficienten för legitimerings- och trolovningskvoterna (1)—(2). Vi skola icke följa denna generella tankegång, utan betrakta endast det fall, då relativtalen f_l , f_t och f_r äro inbördes okorrelerade. Som vi skola se, kommer det även i detta fall att i allmänhet råda korrelation mellan legitimerings- och trolovningskvoterna, vilken korrelation alltså är att uppfatta som skenbar.

Vi införa nu några allmänna beteckningar. Medelvärde och medelfel för relativtalen f betecknas med resp. m och σ samt indiceras på samma sätt som f , exempelvis m_l , m_{l+u} , m_{l+t+r} ; σ_l , σ_{l+u} , σ_{l+t+r} . Beteckningen k definieras i enlighet med formlerna

$$(17) \quad k_l = \frac{\sigma_l^2}{m_l}; \quad k_{l+u} = \frac{\sigma_l^2 + \sigma_u^2}{m_l + m_u}; \quad k_{l+t+r} = \frac{\sigma_l^2 + \sigma_t^2 + \sigma_r^2}{m_l + m_t + m_r}$$

Låt slutligen $r(a; b)$ beteckna korrelationskoefficienten för variabelparet a , b .

Såsom ovan antytts, göra vi antagandena

$$(18) \quad r(f_l; f_l) = r(f_l; f_r) = r(f_t; f_r) = 0$$

Under beaktande härav ger en elementär kalkyl

$$(19) \quad r(f_l; f_l + f_t + f_r) = \frac{\sigma_l}{\sqrt{\sigma_l^2 + \sigma_t^2 + \sigma_r^2}}$$

Analogt följer

$$(20) \quad r(f_t; f_l + f_t + f_r) = \frac{\sigma_t}{\sqrt{\sigma_l^2 + \sigma_t^2 + \sigma_r^2}}$$

Vidare är

$$(21) \quad r(f_l + f_t + f_r; f_l + f_t + f_r) = 1$$

Det är dessa korrelationskoefficienter, som erfordras för vår tillämpning av formel (16) på kvoterna (13)—(14). Insättning i (16) ger efter någon reduktion

$$(22) \quad r\left(\frac{L}{L+U}; \frac{T}{L+U}\right) \cong -\frac{k_l + k_t - k_{l+t+r}}{a_1 \cdot a_2}$$

där

$$(23) \quad a_1 = +\sqrt{k_{l+t+r} + \frac{m_l + m_r - m_t}{m_l} \cdot k_l}$$

och

$$(24) \quad a_2 = +\sqrt{k_{l+t+r} + \frac{m_l + m_r - m_t}{m_t} \cdot k_t}$$

Den erhållna formeln (22) uttrycker koefficienten för den skenbara korrelationen mellan (1) och (2) med hjälp av medelvärdena och medelfelen hos relativtalen f_l , f_t och f_r . Enligt den generella definition av talen f , som ligger till grund för vår analys, förfoga vi emellertid i praktiken icke över dessa relativtal själva, men väl över kvoterna

$$(25) \quad \frac{f_l}{f_l + f_t + f_r}; \quad \frac{f_t}{f_l + f_t + f_r}; \quad \frac{f_r}{f_l + f_t + f_r}$$

samt överhuvud taget alla kvoter av typen f_a/f_b . I denna situation kan man fortsätta analysen enligt olika metoder. Vi skola här begagna ett summariskt förfarande, i det vi göra följande approximationer,

$$(26) \quad m_l : m_t : m_r \cong M_l : M_t : M_r; \quad \sigma_l : \sigma_t : \sigma_r \cong \Sigma_l : \Sigma_t : \Sigma_r$$

där M_l , M_t och M_r beteckna medelvärdena av kvoterna (25), under det att Σ_l , Σ_t och Σ_r äro motsvarande medelfel. Tack vare det faktum, att koefficienten (22) är homogen i medelvärdena m och medelfelen σ , kan man med användande av approximationerna (26) uttrycka (22) med hjälp av storheterna M och Σ . Införes beteckningen K i analogi med (17), finner man på så sätt

$$(27) \quad r\left(\frac{L}{L+U}; \frac{T}{L+U}\right) \cong -\frac{K_l + K_t - K_{l+t+r}}{A_1 \cdot A_2}$$

där

$$(28) \quad A_1 = +\sqrt{K_{l+t+r} + \frac{M_t + M_r - M_l}{M_l} \cdot K_l}$$

och

$$(29) \quad A_2 = + \sqrt{K_{l+t+r} + \frac{M_l + M_r - M_t}{M_t} \cdot K_t}$$

Den erhållna koefficienten för den skenbara korrelationen är ofta betydande. Ett enkelt exempel lämnas av det fall, då relativtalen f_l , f_t , f_r ha lika medelvärden och lika medelfel, således

$$(30) \quad m_l = m_t = m_r; \quad \sigma_l = \sigma_t = \sigma_r$$

I detta fall reduceras (27) till

$$(31) \quad r \cong -\frac{1}{2}$$

Legitimeringskvoten (1) och trolvningskvoten (3). Detta fall är helt analogt med det föregående. Ur antagandena (18) följer

$$(32) \quad r(f_t + f_r; f_l + f_t + f_r) = \sqrt{\sigma_l^2 + \sigma_r^2} : \sqrt{\sigma_l^2 + \sigma_t^2 + \sigma_r^2}$$

och

$$(33) \quad r(f_t; f_t + f_r) = \sigma_t : \sqrt{\sigma_t^2 + \sigma_r^2}$$

Insätts i formel (16) dessa uttryck tillsammans med (19) och (20), erhålles en med (22) analog formel, som efter införande av approximationerna (26) ger den sökta relationen

$$(34) \quad r\left(\frac{L}{L+U}; \frac{T}{U}\right) \cong \frac{K_{t+r} - K_t}{A_1 \cdot A_3} \cdot \sqrt{M_t + M_r}$$

där vid sidan av förut införda beteckningar

$$(35) \quad A_3 = + \sqrt{K_{t+r} + \frac{M_r - M_t}{M_t} \cdot K_t}$$

Tillämpas formel (34) på det schematiska specialfallet (30), erhålles

$$(36) \quad r \cong 0$$

Trolvningskvoten (2) och oäkta fruktsamhetstalet (5). Som förut omformas trolvningskvoten enligt formel (14) och med hjälp av bastalet N^* . Det därvid uppträdande relativtalet f_u begagnas för omformning av fruktsamhetstalet (5) på följande sätt,

$$(37) \quad U/N = f_u/q$$

där vi använt beteckningen

$$(38) \quad q \cong N/N^*$$

I fortsatt analogi med det föregående skola vi betrakta den skenbara korrelation, som råder mellan kvoterna (14) och (37), när de däri uppträdande frekvenstalen äro okorrelerade. Vi antaga alltså, att kvoterna f_l, f_t och f_r äro okorrelerade samt införa den nya förutsättningen, att kvoten q är okorrelerad med f_l, f_t och f_r .

Tillämpas nu formel (16), erhålles med hjälp av (20), (32) och (33) den mot (22) svarande formeln

$$(39) \quad r\left(\frac{T}{L+U}; \frac{U}{N}\right) \cong \left[\frac{k_t}{m_{t+r}} - \frac{k_{t+r}}{m_{l+t+r}}\right] \cdot \sqrt{m_{l+t+r}} \cdot a_2 \cdot \sqrt{\frac{k_{t+r}}{m_{t+r}} + \frac{\sigma_q^2}{m_q^2}}$$

där m_q betecknar medelvärdet och σ_q medelfelet för kvoten q .

Till skillnad från de förut behandlade fallen uppträder i (39) karakteristikorna m_q och σ_q . Dessa storheter äro okända. I syfte att uppskatta uttrycket (39) sätta vi

$$(40) \quad \sigma_q = 0$$

Av (39) framgår, att man genom införande av (40) kan överskatta, men säkert icke underskatta den skenbara korrelationen. I övrigt tillämpa vi som förut tillnärmelseformlerna (26).

Genom de angivna approximationerna förenklas (39) till

$$(41) \quad r\left(\frac{T}{L+U}; \frac{U}{N}\right) \cong \frac{K_t - (M_t + M_r) \cdot K_{t+r}}{A_2 \sqrt{(M_t + M_r) \cdot K_{t+r}}}$$

I det speciella fallet (30) ger formel (41)

$$(42) \quad r \cong \sqrt{3}/6 = 0,289$$

Storheterna m_q och σ_q uppträda i alla de i det följande behandlade fallen av skenbar korrelation. Härvid gäller liksom vid (41), att man genom approximationen (40) håller sig på den säkra sidan vid uppskattning av koefficienten för den skenbara korrelationen.

Trolovningskvoten (3) samt *utom- och föräktenskapliga frukt-samhetstalet* (9). Detta fall är fullständigt analogt med det föregående. Det mot (39) svarande uttrycket bildas med hjälp av koefficienterna (20), (32) och (33). Approximationerna (26) och (40) ge därefter

$$(43) \quad r\left(\frac{T}{U}; \frac{L+U}{N}\right) \cong \frac{K_t - K_{t+r}}{A_3} \cdot \sqrt{\frac{M_t + M_r}{K_{l+t+r}}}$$

Specialfallet (30) ger här $r \cong 0$.

Totala legitimeringskvoten (4) och *oäkta fruktsamhetstalet* (5). På samma sätt som i de närmast föregående fallen begagnas koefficienterna (32) samt

$$(44) \quad r(f_l + f_i; f_l + f_r) = \sigma_l^2 : \sqrt{(\sigma_l^2 + \sigma_i^2)(\sigma_l^2 + \sigma_r^2)}$$

och

$$(45) \quad r(f_l + f_i; f_l + f_i + f_r) = \sqrt{\sigma_l^2 + \sigma_i^2} : \sqrt{\sigma_l^2 + \sigma_i^2 + \sigma_r^2}$$

Medelst (26) och (40) följer efter någon räkning

$$(46) \quad r\left(\frac{L+T}{L+U}; \frac{U}{N}\right) \cong \frac{K_t \cdot M_t - (M_l + M_i)(M_l + M_r) \cdot K_{l+r}}{A_4 \cdot (M_l + M_i) \sqrt{(M_l + M_r) \cdot K_{l+r}}}$$

där

$$(47) \quad A_4 = + \sqrt{K_{l+t+r} + \frac{M_r - M_l - M_i}{M_l + M_i} \cdot K_{l+t}}$$

I specialfallet (30) finner man $r \cong -\sqrt{3}/6 = -0,289$.

Legitimeringskvoten (1) och *oäkta fruktsamhetstalet* (5). Tillämpas samma metod som förut, finner man med hjälp av koefficienterna (19) och (32) samt approximationerna (26) och (40)

$$(48) \quad r\left(\frac{L}{L+U}; \frac{U}{N}\right) \cong -\frac{1}{A_1} \cdot \sqrt{(M_l + M_r) K_{l+r}}$$

vilken formel i specialfallet (30) ger $r \cong -\sqrt{3}/3 = -0,577$.

De korrelerade kvoterna äro i detta fall av enklare struktur än i det föregående, ty för bildande av kvoterna erfordras kännedom om blott 2 grupper av barnaföderskor mot tidigare 3; de erforderliga frekvenstalen äro L och U . På grund härav skulle man i princip kunna tänka sig en alternativ beräkning av den skenbara korrelationen, närmare bestämt genom att man bildade ett mot (18)—(26) svarande formelsystem med hjälp endast av de två relativtalen f_l och f_u . Beträffande ett sådant förfaringssätt är emellertid att märka, att den med (26) analoga approximationen blir väsentligt sämre.

Den anförda synpunkten äger även tillämpning på alla de fall av skenbar korrelation, som återstå att behandla. Det må nämnas, att fullständiga beräkningar genomförts jämväl enligt den antydda

alternativa metoden. Som allmänt omdöme kan anföras, att de två metoderna i regel givit någorlunda överensstämmande koefficienter för den skenbara korrelationen. I de fall, då större avvikelser framkommit, synas de mest plausibla resultaten lämnas av den ovan i detalj redovisade, på approximationerna (26) baserade metoden, vilken metod ju leder till ett enhetligt system för den skenbara korrelationen.

De resterande fyra koefficienterna, som bildas med hjälp av resp. (19), (45), (20) och (33), äro analoga med (48), varför ytterligare kommentarer äro överflödiga. I specialfallet (30) ge samtliga koefficienter $r \cong 0$.

Legitimeringskvoten (1) samt utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (9):

$$(49) \quad r \left(\frac{L}{L+U}; \frac{L+U}{N} \right) = (K_l - K_{l+t+r}) : A_1 \cdot \sqrt{K_{l+t+r}}$$

Totala legitimeringskvoten (4) samt utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (9):

$$(50) \quad r \left(\frac{L+T}{L+U}; \frac{L+U}{N} \right) = (K_{l+t} - K_{l+t+r}) : A_4 \cdot \sqrt{K_{l+t+r}}$$

Trolovningskvoten (2) samt utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (9):

$$(51) \quad r \left(\frac{T}{L+U}; \frac{L+U}{N} \right) = (K_t - K_{t+r}) : A_2 \cdot \sqrt{K_{t+r}}$$

Trolovningskvoten (3) och oäkta fruktsamhetstalet (5):

$$(52) \quad r \left(\frac{T}{U}; \frac{U}{N} \right) = (K_t - K_{t+r}) : A_3 \cdot \sqrt{K_{t+r}}$$

§ 5. Legitimeringskvoten och dess variationer.

Enligt föregående översikt avser denna undersökning de barnaföderskor, för vilka konceptionen skett utom äktenskapet. Det ur den officiella statistiken beräknade antalet av dessa mödrar har i uttrycket (1) betecknats med $U+L$. I tab. 1 redovisas dessa barnaföderskor i absoluta tal. Statistiken omfattar åren 1911—20 och 1924—37 (åren 1921—23 slopade centralbyrån av kostnadsskäl in-

TABELL 1.

Sammanlagda antalet gifta barnaföderskor, för vilka nedkomsten skett inom 9 månader efter vigseln, och utomäktenskapliga barnaföderskor; landsbygd och städer länsvis åren 1911—20, 1924—30 och 1931—37.

Område	Landsbygd			Städer		
	1911-20	1924-30	1931-37	1911-20	1924-30	1931-37
Stockholms stad	—	—	—	31 434	15 492	14 065
Stockholms län	11 711	6 785	5 810	1 522	1 243	1 155
Uppsala l.	6 103	3 697	3 152	2 270	1 167	1 077
Södermanlands l.	7 191	3 973	3 316	3 036	1 694	1 544
Östergötlands l.	10 687	6 318	5 507	5 937	3 973	3 463
Jönköpings l.	6 209	3 622	3 592	3 002	1 884	2 047
Kronobergs l.	5 540	3 931	3 467	407	277	285
Kalmar l.	7 967	5 340	5 082	2 024	1 385	1 533
Gotlands l.	2 300	1 578	1 760	591	380	394
Blekinge l.	5 434	3 648	3 558	2 142	1 426	1 479
Kristianstads l.	11 186	7 504	7 019	1 301	918	901
Malmöhus l.	13 725	9 223	7 749	15 166	8 724	8 081
Hallands l.	4 858	2 973	2 630	1 593	1 101	1 327
Göteb. och Bohus l.	9 187	4 380	3 793	15 569	9 805	8 891
Älvsborgs l.	9 329	5 647	5 518	3 516	2 983	2 927
Skaraborgs l.	8 235	5 240	4 846	2 272	1 373	1 457
Värmlands l.	12 121	8 182	7 380	2 548	1 530	1 519
Örebro l.	9 348	5 473	4 710	3 126	1 161	995
Västmanlands l.	7 497	4 092	3 613	2 923	1 454	1 458
Kopparbergs l.	14 119	7 742	7 069	1 224	915	885
Gävleborgs l.	16 479	10 579	9 399	3 808	2 274	1 761
Västernorrlands l.	16 573	11 057	10 176	2 486	1 681	1 392
Jämtlands l.	9 167	5 608	5 123	829	574	568
Västerbottens l.	7 600	6 320	6 283	421	554	732
Norrbottnens l.	9 253	6 622	6 896	967	798	772
Hela riket	221 819	139 534	127 448	110 114	64 766	60 708

delningen av de gifta barnaföderskorna efter tiden mellan vigseln och nedkomsten). Materialet har i tab. 1 uppdelats på 10-årsperioden 1911—20 samt 7-årsperioderna 1924—30, och 1931—37, vilket möjliggör en summarisk överblick av tidsvariationen. En längre gående indelning skulle lett till så små tal, att rena tillfälligheter kunnat få för stort spelrum.

Tab. 2. redovisar den enligt (1) beräknade legitimeringskvoten. Det framgår av denna tabell, att den föräktenskapliga fruktsamheten utgör en väsentlig del av den utom- och föräktenskapliga fruktsamheten. Åren 1911—20 låg legitimeringskvoten betydligt högre på landsbygden än i städerna, nämligen 45,6 % mot 34,3 %. Kvoten har senare stigit avsevärt, mest för städerna, där den åren 1931—37 kom

TABELL 2.

Legitimeringskvoten (1) och trolövningskvoten (2), angivna i %; landsbygd och städer
länsvis åren 1911—20, 1924—30 och 1931—37.

Område	Legitimeringskvot enligt (1)						Trolövningskvot enligt (2)					
	Landsbygd			Städer			Landsbygd			Städer		
	1911 —20	1924 —30	1931 —37	1911 —20	1924 —30	1931 —37	1911 —20	1924 —30	1931 —37	1911 —20	1924 —30	1931 —37
Stockholms stad	—	—	—	26,6	35,9	47,9	—	—	—	4,3	14,9	16,2
Stockholms län	42,1	46,0	50,3	37,6	44,5	53,8	8,8	14,1	15,3	9,2	19,5	20,3
Uppsala l.	41,7	44,0	44,4	34,8	36,9	46,5	10,6	13,1	14,4	7,0	24,3	23,0
Södermanlands l.	45,4	48,7	52,1	38,0	46,7	56,6	8,0	12,7	12,3	9,9	13,0	15,3
Östergötlands l.	43,8	45,9	48,7	32,6	36,9	47,2	7,6	11,2	12,3	7,1	24,1	21,7
Jönköpings l.	57,2	61,9	65,2	43,5	51,2	59,8	7,2	9,2	9,7	5,7	6,2	7,9
Kronobergs l.	58,4	56,6	62,8	40,8	45,1	58,2	6,9	11,6	11,1	6,9	13,0	12,6
Kalmar l.	52,1	55,0	59,5	46,2	51,3	54,7	7,2	9,8	9,8	6,5	17,3	17,3
Gotlands l.	49,9	47,3	53,1	39,8	40,0	49,7	4,5	9,1	10,5	2,7	5,0	24,4
Blekinge l.	42,2	45,9	49,8	48,4	51,4	56,6	7,0	10,3	9,5	7,1	12,1	8,7
Kristianstads l.	45,3	44,4	46,2	35,7	40,2	46,7	8,5	13,3	14,4	7,2	16,8	19,9
Malmöhus l.	42,1	42,6	44,4	33,2	41,0	49,8	9,4	12,6	14,7	12,7	20,9	20,9
Hallands l.	57,7	59,6	65,9	45,6	57,3	64,1	6,2	12,1	10,5	5,8	6,3	6,9
Göteb. o. Bohus l.	53,2	64,2	66,4	39,3	46,6	53,9	5,4	7,9	9,4	7,7	16,6	19,3
Älvsborgs l.	58,0	62,4	66,3	42,0	51,5	55,7	6,0	10,6	9,4	8,6	20,4	20,2
Skaraborgs l.	53,6	55,0	57,7	46,7	49,4	54,8	7,2	12,4	13,2	6,4	10,6	11,2
Värmlands l.	46,9	48,4	52,3	36,6	42,9	52,4	9,7	14,5	14,5	12,4	18,2	14,4
Örebro l.	42,4	43,9	50,6	32,9	40,4	53,4	8,5	11,7	13,2	10,9	20,9	20,2
Västmanlands l.	41,4	42,3	47,2	38,2	42,1	54,7	10,0	15,4	16,0	10,3	8,3	16,3
Kopparbergs l.	46,5	48,8	53,2	42,0	42,4	48,9	8,5	11,2	13,3	8,3	3,5	5,2
Gävleborgs l.	32,9	31,5	34,8	33,0	39,2	45,3	8,5	20,7	23,3	10,8	23,3	23,8
Västernorrlands l.	38,9	38,3	41,3	26,7	32,6	43,3	9,3	16,0	18,4	10,0	17,6	10,8
Jämtlands l.	31,8	30,0	31,6	36,2	34,1	38,2	11,0	23,9	25,8	12,5	17,4	10,9
Västerbottens l.	58,6	54,8	55,5	43,2	51,1	64,8	5,2	9,4	11,2	6,2	10,1	8,5
Norrbottnens l.	48,7	51,1	57,9	38,3	50,6	55,8	8,3	9,5	11,3	11,2	6,6	8,8
Hela riket	45,6	47,0	50,7	34,3	42,1	51,4	8,2	13,2	14,3	7,8	16,6	17,0

upp på något högre nivå än för landsbygden, nämligen 51,4% mot 50,7%. Legitimeringskvotens stegring sammanhänger med minskningen i den utomäktenskapliga fruktsamheten, något som vi senare återkomma till.

Granskar man länssiffrorna för landsbygden, visa de sig över hela linjen ha stigit tämligen jämnt från perioden 1924—30 till 1931—37. Undantagen äro Uppsala och Västerbottens län, där legitimeringskvoten höll sig nära nog konstant. Det må även nämnas, att stegringen i Kristianstads och Malmöhus län var mindre än den genomsnittliga, samt att den största höjningen mellan ifrågakvarande perioder ägde rum i Norrbottens, Örebro, Hallands och Kronobergs län.

Utvecklingen från perioden 1911—20 till 1924—30 är ej fullt så regelbunden, vilket ju är helt naturligt med tanke på att tidsförskjutningen i detta fall är större. De flesta länen uppvisade ökning, kraftigast var den i Göteborgs och Bohus län. I några län ägde en nedgång rum, särskilt i Västerbottens, Kronobergs och Gotlands län. Övriga län med minskning voro Västernorrlands, Gävleborgs, Jämtlands och Kristianstads län.

Den i stort sett rådande regelbundenheten hos landsbygdskvoternas tidsvariation ger belägg för, att de tillfälliga variationerna icke äro så stora, att de systematiska variationerna undanskymmas. Regelbundenheten medför, att länens rangordning icke uppvisar större förskjutning under de tre perioderna. De lägsta legitimeringskvoterna representera ett geografiskt sammanhängande område, bestående av Jämtlands, Gävleborgs och Västernorrlands län. Även de högsta kvoterna äro regionalt samlade, de uppträda nämligen i sydvästra Sverige, närmare bestämt i Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Hallands, Jönköpings och Kronobergs län; därjämte uppvisas åren 1911—20 en hög kvot av Västerbottens län.

Vi ha funnit, att de lokala olikheterna hos legitimeringskvoten för landsbygden visa stark tendens att kvarstå från den ena perioden till den andra. Den påvisade regelbundenheten tar sig uttryck även däri, att det råder stark korrelation mellan landsbygdskvoterna för två olika perioder. Korreleras perioderna 1911—20 och 1924—30, erhålles korrelationskoefficienten 0,94; perioderna 1924—30 och 1931—37 ha givit koefficienten 0,93. Även mellan de längre åtskilda perioderna 1911—20 och 1931—37 är samvariationen utpräglad; korrelationskoefficienten är här 0,93. En sammanställning av erhållna koefficienter redovisas i tab. 3.

Vad städerna beträffar, uppvisa samtliga länsvis beräknade legitimeringskvoter en ökning mellan perioderna 1924—30 och 1931—37. Från 1911—20 till 1924—30 minskades kvoten i ett enda län, Jämtlands, under det att den höll sig praktiskt taget oförändrad i Kopparbergs och Gotlands län. Granskar man variationerna närmare, visa de sig mer svåröverskådliga för städerna än för landsbygden. Stadskvoternas större oregelbundenhet medför, såsom tab. 3 anger, att korrelationen mellan på varandra följande perioder icke blir fullt så stark. Korreleras ena gången perioderna 1911—20 och

TABELL 3.

Koefficienter erhållna vid korrelering av angivna relativtal för städer och landsbygd samt för angivna tidsperioder.

Korrelerade relativtal	Koefficient för korrelationen mellan perioderna						Koefficient för korrelationen mellan landsb. och städer ¹ åren		
	1911—20 och 1924—30		1924—30 och 1931—37		1911—20 och 1931—37		1911—20	1924—30	1931—37
	Landsb.	Städer	Landsb.	Städer	Landsb.	Städer			
Legitimeringskvot (1)	0,94	0,84	0,98	0,88	0,93	0,67	0,64	0,77	0,79
Trolovningskvot (2)	0,70	0,38	0,96	0,67	0,70	0,02	0,65	0,36	0,12
Total legit.-kvot (3)	0,89	0,40	0,96	0,57	0,88	0,12	0,42	0,43	0,38

1924—30, andra gången perioderna 1924—30 och 1931—37, erhållas korrelationskoefficienterna 0,84 och 0,88 respektive. För perioderna 1911—20 och 1931—37 är nedgången i förhållande till landsbygden mera betydande, i det att stadskvoterna här givit korrelationskoefficienten 0,67.

I betraktande av de anförda korrelationskoefficienterna är det helt naturligt, att länens rangordning med avseende på legitimeringskvoten är mer växlande för städerna än för landsbygden. I stort sett gäller emellertid, att i de områden, där landsbygdskvoterna äro höga, även stadskvoterna äro genomsnittligen höga, och vice versa. Det råder med andra ord en viss samvariation mellan motsvarande stads- och landsbygdskvoter. Den mest utpräglade avvikelser från denna parallellitet förekommer i Blekinge län, där åren 1911—20 och 1924—30 stadskvoten var onormalt hög i förhållande till landsbygdskvoten; liknande avvikelser uppvisas åren 1911—20 av Jämtlands och Gävleborgs län. Uttryckt med hjälp av korrelationskoefficienten, framstår sambandet mellan stads- och landsbygdskvoterna som tämligen stramt; enligt tab. 3 lyda koefficienterna¹ resp. 0,64; 0,77 och 0,79 för perioderna 1911—20, 1924—30 och 1931—37.

Vi ha sett, att landsbygdens legitimeringskvoter i jämförelse med städernas dels visa större stabilitet med avseende på variationerna i tiden, dels visa större enhetlighet i fråga om regionala variationer.

¹ I dessa kalkyler har kvoten för Stockholms läns landsbygd korrelerats med en kvot, erhållen genom sammanslagning av Stockholms stad med städerna i Stockholms län.

Detta sakförhållande kan delvis förklaras av, att de slumpmässiga variationerna böra vara mindre för landsbygds- än för stadskvoterna, då ju — såsom tab. 1 visar — för de flesta län de förra hänföra sig till större statistiska kollektiv. Men slumpen är här icke ensam utslagsgivande, ty man kan även anföra argument, enligt vilka stadskvoternas större variabilitet delvis är av systematisk natur. Vi skola icke gå närmare in på hithörande frågor utan hänvisa blott till, att inflyttning och omflyttning torde avsevärt påverka städernas legitimeringssedvänjor, samt överhuvudtaget till, att det råder stora olikheter mellan landsbygdens och städernas sociala förhållanden.

§ 6. *Trolovningskvoten (2) och dess variationer.*

Tab. 2 redovisar även den enligt (2) beräknade trolovningskvoten för de tre tidsavsnitt, för vilka vi beräknat legitimeringskvoten (1). Beräkningarna bygga på de i den officiella statistiken över befolkningsrörelsen publicerade uppgifterna om antalet trolovade barnaföderskor. Såsom inledningsvis omnämndes, skedde år 1911 en omläggning av denna registrering.

I fråga om trolovningskvoten (2) erinras om, att 1911 års legitimeringsundersökning gav vid handen, att trolovade mödrar med få undantag ingingo äktenskap med barnafadern inom ett år efter barnets födelse. I brist på egentlig legitimeringsstatistik synas därför uppgifterna om antalet trolovade mödrar ge en hållpunkt för bedömmande av, i vilken utsträckning de utomäktenskapliga barnen legitimeras genom föräldrarnas giftermål. Men självfallet får man härigenom blott en grov och ofullständig bild av läget, ty å ena sidan medräknas de fall, då trolovningsbarn icke blivit legitimerade, å andra sidan medräknas icke de fall, då legitimering ägt rum, utan att föräldrarna voro trolovade vid barnets födelse. Härvid är att märka, att trolovningsbarnen under de senaste 25 åren avsevärt ökat i antal, och att den senare felkällan därför torde minskat i betydelse.

Tab. 2 visar, i överensstämmelse med nyssnämnda ökning, att trolovningskvoten stigit kraftigt under de senaste decennierna. Åren 1911—20 var genomsnittskvoten för hela riket 8,2 % för landsbygden och 7,8 % för städerna. Förskjutningen, som framför allt satte

in mellan perioderna 1911—20 och 1924—30, har varit störst för städerna, nämligen till 17,0 % för perioden 1931—37, då landsbygdskvoten var 14,3 %.

Ökningen av antalet trolovåde mödrar har berörts i de officiella berättelserna över befolkningsrörelsen, och till delvis förklaring av ökningen lämnas en allmän hänvisning till förändringar i lagstiftningen.¹ Största betydelsen torde tillkomma 1917 års lag om barn utom äktenskap, framför allt införandet av barnavårdsmannainstitutionen. Numera efterforskas noggrannare och mer systematiskt, vem som är fader till ett oäkta barn, och överhuvudtaget har utvecklingen av barnavårdsmannainstitutionen visat sig bidra till en skärpning av ansvarskänslan hos föräldrarna och till ett bättre tillgodoseende av barnets rätt.² Av intresse äro även vissa förändringar i arvslagstiftningen. Till en början erinras om, att enligt både äldre och nyare lag trolovningsbarn äger rätt till arv efter fadern, men icke efter fädernefränder, och rätt till faderns namn. Genom 1928 års lag om arv infördes den kompletteringen, att med trolovningsbarn är att jämställa barn utom äktenskap, vars fader avgivit förklaring, att barnet skall ha samma rätt till arv efter honom som barn av äktenskaplig börd. Detta gällde icke tidigare, då det i stället blev ett ofta praktiserat förfaringssätt, att barn utom äktenskap, ehuru trolovning ej förelegat, med faderns och moderns medgivande antecknades som trolovningsbarn, i syfte att barnet skulle få samma rättigheter som trolovningsbarn enligt lag.³ Sagda förhållande skulle i viss mån kunna förklara det ökade antalet trolovningsbarn, i vad angår tiden före år 1929, då lagen trädde i kraft.

Vad beträffar de regionala olikheterna, uppvisar trolovningskvoten liksom legitimeringskvoten, en regelbundnare variation på landsbygden än i städerna. Samtliga landsbygdskvoter ökade mellan 1911—20 och 1924—30. Den största stegringen ägde rum i Jämtlands, Gävleborgs och Västernorrlands län. Även mellan 1924—30 och 1931—37 var ökningen störst i dessa län. Mellan sistnämnda perio-

¹ Se t. ex. översikterna för åren 1911—20, sid. 55; 1930, sid. 17* och 1936, sid. 19*.

² Jfr t. ex. Stockholms stadsfullmäktiges handlingar 1921, Bihang N:r 88: *Barnavårdsnämndens berättelse över dess verksamhet under år 1920*.

³ Jfr E. Stenbeck: *Utomäktenskapliga barns arvsrätt i statistisk belysning*, Svensk Juristtidning 7, sid. 198 (1922).

der minskades landsbygdens trolvningskvoter i 5 län, nämligen Hallands, Kronobergs, Blekinge, Älvsborgs och Södermanlands län.

Jämnheten i landsbygdskvoternas utveckling tar sig enligt tab. 3 uttryck i en tämligen stark korrelation mellan länskvoterna för olika perioder. De två första perioderna gävo korrelationskoefficienten 0,70 och samma värde erhöles när första och sista perioden korrelerades. De två sista perioderna gävo det synnerligen höga värdet 0,96. Såsom dessa höga korrelationskoefficienter låta förmoda, ha inga större förskjutningar inträtt i länens rangordning med avseende på landsbygdens trolvningskvot. De största kvoterna uppvisas de två senaste perioderna av Jämtlands, Gävleborgs och Västernorrlands län, och även åren 1911—20 tillhörde dessa län tätgruppen. Under det att Skånes trolvningskvoter äro medelstora, uppträda de lägsta trolvningskvoterna i övriga delar av södra och västra Götaland.

Städernas trolvningskvot ökade i åtskilliga län med ej mindre än 10 % mellan perioderna 1911—20 och 1924—30, samtidigt som 3 län visade minskning, nämligen Norrbottens, Kopparbergs och Västmanlands län. Från 1924—30 till 1931—37 var förändringen i trolvningskvotens riksgenomsnitt ytterst obetydlig, och även läns-siffrornas variation var i de flesta fall tämligen ringa. Jämtlands och Västernorrlands länskvoter minskades dock avsevärt; den kraftiga ökningen för Gotland, från 5,0 % till 24,4 %, kan till stor del vara slumpartad.

Stadskvoternas mer oregelbundna variation bekräftas vid korrelering av de olika perioderna. Angränsande perioder ha enligt tab. 3 givit någorlunda höga korrelationskoefficienter, nämligen resp. 0,38 och 0,67 för de båda första och de båda sista perioderna. Tidsavsnitten 1911—20 och 1931—37 uppvisa däremot ingen samvariation mellan länskvoterna; korrelationskoefficienten är här 0,02.

I betraktande av anförda koefficienter är det blott naturligt, att man icke kan urskilja några länsgrupper, där städernas trolvningskvoter visa systematisk avvikelse från riksgenomsnittet, vare sig uppåt eller nedåt. Jämför man å andra sidan landsbygds- och stadskvoterna, finner man för perioden 1911—20 en ganska tydlig samvariation; korrelationskoefficienten är här 0,65 (se tab. 3). För detta tidsavsnitt gäller alltså beträffande trolvningskvoten, att län med hög landsbygdskvot på det hela taget uppvisa en hög stadskvot, och

omvänt. Nästa period ger en avsevärt lägre koefficient, nämligen 0,36. En närmare granskning visar här, att någon egentlig samvariation mellan landsbygd och städer icke föreligger, ty korrelationskoefficienten blir försvinnande liten redan om man bortser från Gävleborgs och Jämtlands län. Landsbygdens trolovningskvot och städernas framstå som oberoende storheter även under sista perioden, 1931—37, som givit korrelationskoefficienten 0,12. De mest utpräglade avvikelserna från genomsnittsläget uppvisas under denna period av Gävleborgs län, där både stads- och landsbygdskvoten äro höga, samt av Jämtlands och Västernorrlands län, där landsbygdskvoterna äro höga men stadskvoterna relativt låga.

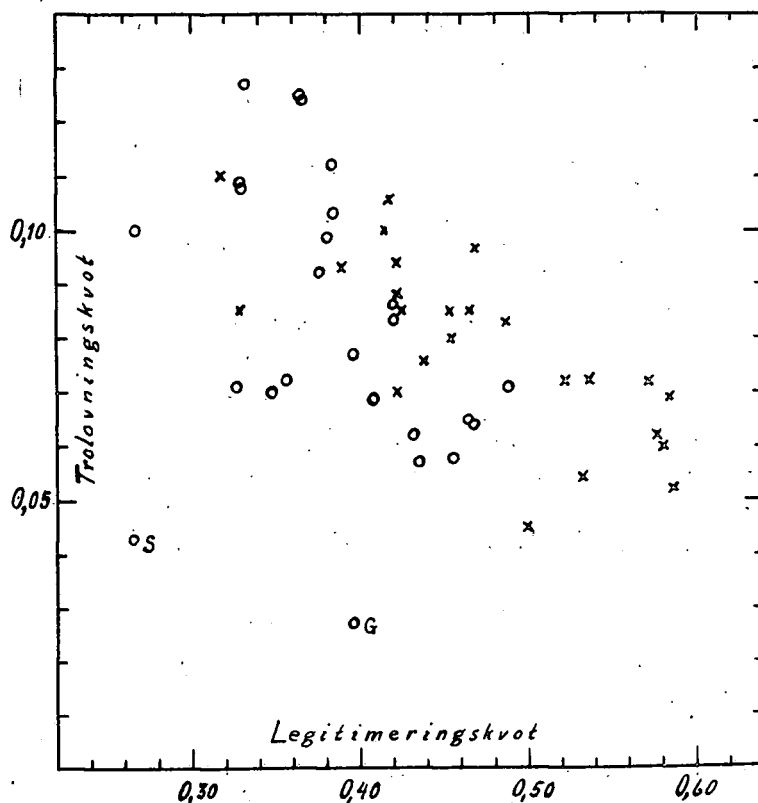
§ 7. *Jämförelse mellan legitimerings- och trolovningskvoternas regionala variationer.*

I det föregående har påvisats, att såväl legitimerings- som trolovningskvoten företer systematiska regionala variationer. Landsbygden uppvisar i bägge fallen den största regelbundenheten, under det att städernas förhållanden äro mer svåröverskådliga.

Redan en flyktig blick på tab. 2 visar, att legitimerings- och trolovningskvoterna stå i ett visst motsatsförhållande, och detta framgår även av den föregående redogörelsen för de regionala ölikheterna. Sålunda är trolovningskvoten (2) genomsnittligen låg i de län, som ha en hög legitimeringskvot, och vice versa. Tendensen framträder klarast för landsbygden, under det att stadskvoterna med sin mindre regelbundenhet visa en lägre grad av motvariation.

Enligt analysen i § 4 råder i allmänhet en viss grad av skenbar motvariation mellan legitimerings- och trolovningskvoterna. Det gäller därför att undersöka, om den vid direkt jämförelse iakttagna motvariationen är mer utpräglad än den skenbara. Innan vi gå in på hithörande frågor, skola vi genomföra den direkta jämförelsen med hjälp av spridningsdiagram. Som illustration visas å nästa sida de spridningsdiagram, som för perioden 1911—20 erhållits för dels landsbygd, dels städer.

Landsbygden ger för varje period ett spridningsdiagram, där punktsvärmen ligger väl samlad kring en rät linje. I ena riktningen representera de yttersta punkterna de län, som ha de lägsta legiti-

Spridningsdiagram för legitimeringskvoten (1) och trolovningskvoten (2);
åren 1911—20.

Landsbygd: x Städer: o

meringskvoterna och de högsta trolovningskvoterna. Hit höra, som vi redan sett, särskilt Jämtlands, Gävleborgs och Västernorrlands län. I andra riktningen motsvara de extrema punkterna sådana län, där legitimeringskvoten är hög och trolovningskvoten låg. I överensstämmelse med vad vi funno, när kvoterna undersöktes var för sig, hänför sig denna punktgrupp till sydvästra Sverige.

Städernas spridningsdiagram karakteriseras därav, att de allra flesta punkterna gruppera sig till en lineär svärm, under det att några få punkter ligga isolerade från de övriga. År 1911—20 finnas två sådana avvikelser (punkterna S och G i diagrammet). Normalt skulle för Stockholms stad (S) antingen den låga legitimeringskvoten mot-

svarats av en högre trolvningskvot än den faktiska, eller omvänt den låga trolvningskvoten motsvarats av en högre legitimeringskvot. Samma år ge även Gotlands stadskvoter en isolerad punkt i spridningsdiagrammet (G); eftersom antalet barnaföderskor här är litet, kan denna avvikelse dock vara slumpmässig. En likartad motvariation mellan städernas legitimerings- och trolvningskvoter råder under de två sista perioderna. Den största avvikelsen uppvisas åren 1924—30 av Gotlands och Kopparbergs län med deras låga trolvningskvoter. Åren 1931—37 är det Jämtlands, Kopparbergs och Västernorrlands län, som bilda undantag. I dessa län skulle för anslutning till den allmänna tendensen erfordras antingen högre trolvningskvot eller högre legitimeringskvot.

Vi skola nu studera legitimerings- och trolvningskvoternas motvariation med hjälp av den i § 4 angivna, på beräkning av korrelationskoefficienter grundade metoden. De erhållna koefficienterna redovisas i tab. 4.

För landsbygden lyda de på vanligt sätt beräknade korrelationskoefficienterna $-0,75$, $-0,80$ och $-0,87$ resp. för perioderna 1911—20, 1924—30 och 1931—37. Även den skenbara korrelationen är emellertid betydande; formel (27) ger nämligen koefficienterna $-0,23$, $-0,41$ och $-0,47$ för resp. perioder. Vi erinra om, att formel (27) avser den korrelation, som normalt bör uppträda vid kvoter av samma struktur som legitimerings- och trolvningskvoterna; närmare bestämt är formeln grundad på det hypotetiska antagandet, att de i kvoterna uppträdande frekvenstalen äro okorrelerade. Av de anförda koefficienterna framgår, att denna skenbara korrelation blott förklarar en del av den motvariation, som iakttagits hos legitimerings- och trolvningskvoterna. Med andra ord, det råder mellan dessa kvoter en verklig motvariation vid sidan av den skenbara, av kvoternas matematiska struktur betingade motvariationen.

Vid jämförelse mellan den iakttagna och den skenbara korrelationen bör man givetvis vara ytterst försiktig i sina slutsatser, och detta även om de på vanligt sätt beräknade koefficienterna såsom i förevarande fall visa en markerad avvikelse från koefficienterna för den skenbara korrelationen. Försiktighet är på sin plats i synnerhet vid jämförelser mellan de olika tidsavsnitten. Att döma av de anförda koefficienterna är spänningen mellan den iakttagna och den

skenbara motvariationen störst under den första perioden, 1911—20. Skillnaden i förhållande till de senare perioderna är emellertid ganska ringa och kan icke utan vidare anses vara statistiskt säkerställd. En minskning av motvariationen skulle emellertid stå i samklang med den allmänna utjämningen av de demografiska förhållandenas regionala olikheter.

För städerna ligga de på vanligt sätt beräknade korrelationskoefficienterna i nivå med koefficienterna för den skenbara korrelationen. Såsom tab. 4 anger, ha de tre perioderna givit värdena $-0,34$, $-0,47$ och $-0,39$ för de förra samt $-0,30$, $-0,52$ och $-0,51$ för de senare koefficienterna. Dessa beräkningar ge alltså icke belägg för någon verklig motvariation mellan städernas legitimerings- och trolvningskvoter, men ge å andra sidan ett indirekt belägg för, att landsbygdskvoternas motvariation är verklig.

Vid studiet av spridningsdiagrammen över städernas legitimerings- och trolvningskvoter funno vi en motvariation, som för de allra flesta länen syntes vara betydande, under det att enstaka distrikt bildade undantag. Det är därför av intresse att genomföra korrelationsräkningen under bortseende från de distrikt, som avvika från de övriga. Utförda beräkningar av detta slag redovisas i tab. 4. För perioden 1911—20 ha Stockholms stad och Gotland uteslutits. Det reducerade materialet ger i detta fall en tämligen markerad spänning mellan de två korrelationskoefficienterna, nämligen $-0,60$ mot $-0,33$. Med undantag för huvudstaden med dess säregna förhållanden och för Gotlands län, där kvoternas slumpmässiga variationer äro särskilt stora, uppvisa alltså städernas legitimerings- och trolvningskvoter åren 1911—20 en motvariation, som endast delvis framstår som skenbar. Denna motvariation synes senare ha försvunnit, ty för de två sista perioderna leder reduktionen av materialet (undantagen äro resp. Gotlands och Kopparbergs län samt Jämtlands, Kopparbergs och Västernorrlands län) icke till någon påtaglig spänning mellan den iakttagna och den skenbara korrelationen; koefficienterna äro $-0,62$ och $-0,91$ mot resp. $-0,55$ och $-0,74$.

Vi övergå nu till att ge en tolkning av den funna motvariationen. Först må erinras om, att de jämförda kvoterna bägge hänföra sig till antalet utomäktenskapligt avlade barn. Legitimeringskvoten (1) anger det relativa antalet barn, som så att säga legitimeras före födel-

sen. Å andra sidan ha vi sett, att trolovningskvoten (2) kan uppfattas som ett visserligen grovt och ofullständigt mått på det relativa antalet barn, som legitimeras efter födelsen. Kvoterna (1) och (2) kunna således sägas hänföra sig till två legitimeringssätt, alltså till två likartade företeelser, och i fråga om kvoternas regionala variation skulle man därför på förhand kunnat vänta sig en viss samvariation, analog med t. ex. samvariationen mellan den manliga och den kvinnliga giftermålsintensiteten. Enligt den föregående analysen vore en sådan förmodan emellertid oriktig; vi ha sett att legitimerings- och trolovningskvoterna förete en motvariation, som åtminstone för landsbygden torde vara säkerställd.

Den påvisade motvariationen innebär ingenting paradoxalt. Sakläget kan uppfattas så, att legitimering före och efter födelsen äro två alternativ, som i praktiken i viss mån komplettera varandra.¹ Man kan med andra ord säga, att de regionala olikheterna i legitimeringssedvänjorna delvis kunna återföras på en skillnad i fråga om tidpunkten för legitimeringen: I de landsbygdsområden, där legitimering före födelsen är relativt vanlig, är legitimering efter födelsen relativt ovanlig, och omvänt. Detta betraktelsesätt, som synes lämna en naturlig tolkning av den påvisade motvariationen, kan även läggas till grund för en fortsatt analys av legitimeringsförhållandena.

§ 8. *Sammanlagning av legitimerings- och trolovningskvoterna.*

Redan genom sin definition framstå legitimerings- och trolovningskvoterna som komplementära begrepp. Oavsett deras regionala motvariation är det därför naturligt att slå ihop dem och studera variationerna hos den resulterande summan. Som vi nu skola se, ger en sådan analys en intressant belysning av legitimeringsförhållandena.

För summan av legitimerings- och trolovningskvoterna ha vi i § 3 infört benämningen *totala legitimeringskvoten*. Formellt anges denna

¹ En bekräftelse härpå lämnas av tab. 9 i det förutnämnda arbetet av H. Hyrenius, där kol. 1—2 redovisa det länsvis, på grundval av 1930 års folkräkning, för landsbygdens 0—2-åriga äktenskap beräknade medelantalet av a) föräktenskapliga barn, b) före vigseln avlade barn. Trots att den totala frukt-samhetens regionala variation vore ägnad att framkalla en samvariation mellan dessa serier, finner man en negativ korrelationskoefficient, nämligen $-0,41$.

TABELL 4.

Koefficienter för korrelationen mellan angivna relativtal; landsbygd och städer åren 1911—20, 1924—30 och 1931—37. A) Beräknade på vanligt sätt; B) Beräknade enligt angiven formel för den skenbara korrelationen.

Korrelerade relativtal	Beräk- nings- sätt	Korrelationskoefficient					
		Landsbygd			Städer		
		1911-20	1924-30	1931-37	1911-20	1924-30	1931-37
Legitimeringskvoten (1) och trolovningskvoten (2)	A	— 0,75	— 0,80	— 0,87	— 0,34	— 0,47	— 0,39
	B (27)	— 0,23	— 0,41	— 0,47	— 0,30	— 0,52	— 0,51
Legitimeringskvoten (1) och trolovningskvoten (2) (Vissa distrikt ej medräkn.)	A	—	—	—	— 0,60	— 0,62	— 0,81
	B (27)	—	—	—	— 0,33	— 0,55	— 0,74
Legitimeringskvoten (1) och de ogiftas fruktsamhetstal (6)	A	— 0,94	— 0,94	— 0,93	— 0,65	— 0,62	— 0,57
	B (48)	— 0,62	— 0,62	— 0,66	— 0,55	— 0,74	— 0,84
Legitimeringskvoten (1) och utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10)	A	— 0,85	— 0,84	— 0,72	— 0,28	— 0,06	0,09
	B (49)	0,19	0,21	0,18	0,18	— 0,21	— 0,38
Totala leg.-kvoten (4) och de ogiftas fruktsamhetstal (6)	A	— 0,92	— 0,90	— 0,90	— 0,40	— 0,43	— 0,42
	B (46)	— 0,65	— 0,50	— 0,48	— 0,40	— 0,19	— 0,41
Totala leg.-kvoten (4) och utom- och föräktenskapl. fruktsamhetstalet (10)	A	— 0,84	— 0,86	— 0,77	— 0,04	— 0,12	— 0,08
	B (50)	0,08	0,18	0,17	0,21	0,14	— 0,12
Trolovningskvoten (2) och de ogiftas fruktsamhetstal (6)	A	0,70	0,72	0,76	0,58	0,19	0,13
	B (41)	— 0,07	0,26	0,34	0,26	0,54	0,48
Trolovningskvoten (2) och utom- och föräktenskapl. fruktsamhetstalet (10)	A	0,62	0,54	0,49	0,54	— 0,07	— 0,18
	B (51)	— 0,31	— 0,08	— 0,05	0,05	0,34	0,29
Trolovningskvoten (3) och de ogiftas fruktsamhetstal (6)	A	0,09	0,14	0,20	0,44	0,05	— 0,02
	B (52)	— 0,34	0,00	0,06	0,14	0,40	0,22
Trolovningskvoten (3) och utom- och föräktenskapl. fruktsamhetstalet (10)	A	0,06	— 0,04	— 0,04	0,49	— 0,06	— 0,18
	B (43)	— 0,22	0,00	0,04	0,10	0,32	0,18
Trolovningskvoten (3) och legitimeringskvoten (1)	A	— 0,10	— 0,22	— 0,33	— 0,08	— 0,23	— 0,14
	B (34)	0,21	0,00	— 0,04	— 0,07	— 0,29	— 0,18

kvot av uttrycket (4). Tab. 5 redovisar de värden å totala legitimeringskvoten, som motsvara de i tab. 2 angivna legitimerings- och trolovningskvoterna.

En jämförelse mellan tab. 2 och 5 ger genast vid handen, att

totala legitimeringskvotens variationer i stort sett äro jämnare och regelbundnare än legitimerings- och trolovningskvoternas. Detta gäller såväl de regionala variationerna som förändringarna från period till period.

Låt oss först betrakta variationerna i tiden. De tre periodernas genomsnittssiffror för landsbygden äro resp. 53,8 %, 60,3 % och 65,0 %. Hänför man dessa värden till mitten av respektive perioder, finner man att ökningen per år är nära nog konstant, nämligen 0,57 % mellan första och andra, samt 0,67 % mellan andra och tredje tidsavsnittet. Motsvarande årliga förskjutningar äro resp. 0,12 % och 0,53 % för legitimeringskvoten, som alltså haft en betydligt ojämnare utveckling än totala legitimeringskvoten. Samma gäller för trolovningskvoten, vars årliga ökning var resp. 0,43 % och 0,16 %.

De anförda siffrorna låta totala legitimeringskvotens regelbundna ökning framstå som resultatet av en utjämning mellan inbördes motsatta tendenser hos legitimerings- och trolovningskvoterna, i det att tillväxthastigheten har ökat hos den förra men minskat hos den senare. Det må framhållas, att motsatsförhållandet mellan komponentkvoternas utvecklingstendenser står i samklang med kvoternas förut påvisade regionala motvariation. Läget kan sammanfattas så, att legitimerings- och trolovningskvoterna förete motvariation i både tid och rum.

Ej endast för riket i dess helhet utan även för de enskilda länen visar landsbygdens totala legitimeringskvot en betydligt jämnare stegring än dess två komponenter. Exempelvis kan anföras, att i de län, där legitimeringskvoten sjönk mellan första och andra perioden, trolovningskvoten samtidigt har kraftigt stigit, vilket medfört att totala legitimeringskvoten har ökats i ungefär samma tempo som mellan de två sista perioderna. Vissa ojämnheter kunna dock skönjas. Sålunda var totala legitimeringskvotens ökning mellan perioderna 1911—20 och 1924—30 ganska ringa i Norrbottens, Örebro och Kronobergs län, men särskilt i de två förstnämnda länen desto större mellan perioderna 1924—30 och 1931—37. Å andra sidan var ökningen mellan de två första perioderna särskilt stor i Jämtlands samt Göteborgs och Bohus län.

De allmänna tendenser, som enligt ovan kunna förmärkas hos landsbygdskvoterna, göra sig även gällande hos stadskvoterna. To-

TABELL 5.

Totala legitimeringskvoten (4) och trolovningskvoten (3), angivna i %; landsbygd och städer länsvis åren 1911—20, 1924—30 och 1931—37.

Område	Total legitimeringskvot enligt (4)						Trolovningskvot enligt (3)					
	Landsbygd			Städer			Landsbygd			Städer		
	1911—20	1924—30	1931—37	1911—20	1924—30	1931—37	1911—20	1924—30	1931—37	1911—20	1924—30	1931—37
Stockholms stad	—	—	—	30,8	50,8	64,1	—	—	—	5,8	23,3	31,1
Stockholms län	50,9	60,1	65,5	46,8	64,0	74,0	15,2	26,2	30,7	14,8	35,2	43,8
Uppsala l.	52,4	57,0	58,8	41,9	61,2	69,5	18,2	23,3	26,0	10,8	38,5	43,1
Södermanlands l.	53,4	61,4	64,3	48,0	59,7	71,9	14,7	24,8	25,6	16,0	24,4	35,2
Östergötlands l.	51,5	57,2	61,1	39,8	61,0	69,0	13,6	20,8	24,1	10,6	38,2	41,2
Jönköpings l.	64,4	71,0	74,9	49,2	57,3	67,7	16,8	24,0	27,9	10,0	12,6	19,6
Kronobergs l.	65,3	68,2	73,8	47,7	58,1	70,9	16,5	26,7	29,7	11,6	23,7	30,3
Kalmar l.	59,3	64,8	69,3	52,7	68,6	72,0	15,0	21,8	24,3	12,1	35,6	38,2
Gotlands l.	54,4	56,3	63,6	42,5	45,0	74,1	9,0	17,2	22,3	4,5	8,3	48,5
Blekinge l.	49,1	56,2	59,2	55,5	63,5	65,2	12,1	19,0	18,9	13,7	24,8	19,9
Kristianstads l.	53,8	57,7	60,7	43,0	57,0	66,6	15,5	23,9	26,8	11,2	28,1	37,3
Malmöhus l.	51,5	55,2	59,2	45,8	61,9	70,6	16,2	22,0	26,5	18,9	35,5	41,5
Hallands l.	63,9	71,7	76,5	51,3	63,6	71,1	14,7	30,0	30,9	10,6	14,7	19,3
Göteb. o. Bohus l.	58,6	72,1	75,8	47,0	63,2	73,2	11,6	22,2	28,1	12,7	31,2	42,0
Älvsborgs län	63,9	73,1	75,8	50,7	71,9	75,9	14,2	28,3	27,9	14,9	42,1	45,6
Skaraborgs l.	60,8	67,4	71,0	53,1	59,9	66,0	15,5	27,6	31,3	12,1	20,9	24,8
Värmlands l.	56,6	62,9	66,8	49,1	61,1	66,8	18,3	28,1	30,5	19,6	31,9	30,2
Örebro l.	51,0	55,6	63,8	43,9	61,3	73,6	14,9	20,9	26,8	16,3	35,1	43,3
Västmanlands l.	51,4	57,8	63,2	48,5	50,3	71,0	17,0	26,8	30,3	16,7	14,3	35,9
Kopparbergs l.	55,0	60,0	66,4	50,2	45,9	54,1	15,8	21,9	28,3	14,2	6,1	10,2
Gävleborgs l.	41,4	52,2	58,1	43,8	62,5	69,1	12,6	30,2	35,8	16,1	38,3	43,5
Västernorrlands l.	48,2	54,3	59,7	36,7	50,2	54,2	15,2	25,9	31,4	13,6	26,1	19,1
Jämtlands l.	42,8	53,9	57,3	48,7	51,6	49,1	16,2	34,2	37,7	19,7	26,5	17,7
Västerbottens l.	63,8	64,2	66,8	49,4	61,2	73,2	12,7	20,8	25,2	10,9	20,7	24,0
Norrbottnens l.	57,1	60,6	69,2	49,4	57,3	64,6	16,2	19,5	26,9	18,1	13,5	19,9
Hela riket	53,8	60,3	65,0	42,1	58,7	68,5	15,1	25,0	29,0	11,9	28,7	35,0

tala legitimeringskvotens riksgenomsnitt visar för städerna en ökning, som per år uppgick till 1,44 % mellan första och andra perioderna och till 1,40 % mellan andra och tredje. De två komponenterna uppvisa icke samma regelbundna ökning, och i ytterligare likhet med landsbygdskvoterna skilja de sig från varandra i fråga om utvecklingstendensen: Siffrorna för årsökningen äro för legitimeringskvoten 0,68 % och 1,33 %, för trolovningskvoten 0,77 % och 0,06 %.

Vad de enskilda länens stadskvoter beträffar, finner man att sammanslagningen för de flesta län medför en utjämning av samma slag som för riket i dess helhet. I några län är bilden dock en annan.

TABELL 6.

Dispersionen hos de länsvis beräknade värdena å totala legitimeringskvoten (4) och dess komponenter (1)—(2), uttryckt i %; landsbygd och städer åren 1911—20, 1924—30 och 1931—37.

Relativtal	Landsbygd			Städer		
	Medelavvikelsen år			Medelavvikelsen år		
	1911—20	1924—30	1931—37	1911—20	1924—30	1931—37
Legitimeringskvot (1)	7,60	8,72	9,24	5,62	6,35	6,11
Trolovningskvot (2)	1,66	3,58	4,08	2,57	6,16	5,75
Total legitim.-kvot (4)	6,45	6,25	6,08	5,34	6,45	6,55

Sålunda må nämnas, att totala legitimeringskvoten i Kopparbergs län minskades mellan de två första perioderna, samt att den i Gotlands och Västmanlands län obetydligt ökades mellan samma perioder för att sedan stiga desto mer mellan de två sista.

Sedan vi nu betraktat utvecklingen i tiden, övergå vi till att undersöka de regionala variationerna. Helt allmänt gäller, att komponentkvoternas variationer vid sammanslagningen bli utjämnade även regionalt sett. Ett siffermässigt uttryck för utjämnningen får man genom att beräkna dispersionen hos kvoternas läns-siffror. Dessa dispersionstal eller medelavvikelser redovisas i tab. 6.

I ett tidigare avsnitt visades, att legitimeringskvoten (1) företer stora variationer från län till län. Detta bekräftas av tab. 6, som anger att den regionala dispersionen under perioden 1911—20 var 7,60 % för landsbygden. Denna spridning har senare ökat, i det att dispersionen under perioderna 1924—30 och 1931—37 var resp. 8,72 % och 9,24 %. Under det att de regionala olikheterna hos de demografiska elementen i allmänhet visa tendens att utjämnas, kan man således hos landsbygdens legitimeringskvot (1) snarare tala om en skärpning av olikheten mellan skilda distrikt. Även för städerna kan man i tabellen avläsa en ökning av legitimeringskvotens regionala dispersion, nämligen från 5,62 % år 1911—20 till 6,35 % år 1924—30. Spridningen har sedan gått något tillbaka, i det att sista perioden gav dispersionen 6,11 %.

Hos trolovningskvoten (2) visar spridningen samma tendens som hos legitimeringskvoten (1). Landsbygdskvoternas dispersion har sålunda oavbrutet ökat, nämligen från 1,66 % till 4,08 %. Även stads-

kvoternas spridning har tilltagit. Första och sista periodens dispersion är här resp. 2,57 % och 5,75 %, och liksom för kvoten (1) är det perioden 1924—30 som givit det största värdet, i detta fall 6,16 %.

Beträffande landsbygdens totala legitimeringskvot visar tab. 6, att dess dispersion är förhållandevis liten, mindre än dispersionen hos legitimeringskvoten, den ena av de komponenter varav den består. Detta i första ögonblicket kanske överraskande faktum sammanhänger just med den påvisade motvariationen mellan totala legitimeringskvotens komponenter: I de län, där legitimeringskvoten är hög, är trolovningskvoten genomsnittligen låg och vice versa; vid hopslagningen tendera därför legitimerings- och trolovningskvoterna att kompensera varandra, och summakvoten kan följaktligen mycket väl få mindre dispersion än de enskilda komponenterna.

För landsbygden gäller vidare, att totala legitimeringskvotens dispersion är stadd i avtagande, medan båda komponenterna, såsom vi redan sett, uppvisa en ökning av dispersionen. Den ovan berörda regionala utjämningen tenderar alltså att bli allt kraftigare vad landsbygden beträffar. Detta förhållande står i överensstämmelse med den förut påvisade ökningen av den på vanligt sätt beräknade korrelationskoefficienten för landsbygdens legitimerings- och trolovningskvoter.

Även för städerna är totala legitimeringskvotens dispersion tämligen liten, ehuru den för de två sista perioderna är något större än de enskilda komponenternas dispersioner. Liksom fallet varit för landsbygden, visar summakvoten en nära nog konstant spridning, men i motsats till landsbygdskvotens dispersion visar den snarast tendens att tilltaga. Sålunda var stadskvotens dispersion mindre än landsbygdskvotens år 1911—20, men något större de följande åren. Härvidlag är dock att märka, att stadskvoternas dispersion år 1931—37 till väsentlig del härrör från Jämtlands, Västernorrlands och Kopparbergs län, där kvoten är betydligt lägre än i övriga län. Bortser man från dessa län, blir dispersionen blott 3,33 %. Detta låga värde anger, att totala legitimeringskvotens regionala variation på de flesta håll är tämligen obetydlig vad städerna beträffar, åtminstone om man jämför med legitimerings- och trolovningskvoterna.

Betraktar man länens rangordning med avseende på totala legitimeringskvoten, visar den sig i stort sett sammanfalla med deras

ordningsföljd med avseende på legitimeringskvoten. Detta sammanhänger givetvis därmed, att trolovningskvoten, såsom tab. 6 anger, har mindre spridning än legitimeringskvoten, ty härav följer, att det vid sammanslagningen blir den senare komponenten, som i stort sett bestämmer länens rangordning med avseende på summakvoten. Liksom i fråga om legitimeringskvoten finner man således i regel, att sydvästra Sverige har de högsta värdena å totala legitimeringskvoten, samt att Jämtlands, Gävleborgs och Västernorrlands län ha de lägsta. Undantag finnas emellertid, och man finner även, att de äro flera än för legitimeringskvoten. Den större oregelbundenheten är fullt naturlig i betraktande av det förutberörda faktum, att totala legitimeringskvoten företer relativt små variationer från län till län, ty rent slumpmässiga variationer få därigenom större möjlighet att rubba länens typiska rangordning.

Vi ha tidigare framhållit, att totala legitimeringskvotens tidsförskjutning i vissa län avviker från den eljest förhärskande jämna utvecklingen. Sådana avvikelser orsaka en del av förskjutningarna i länens rangordning, medan andra förklaras därav, att ökningen av ifrågakvarande kvot går i olika tempo i olika län. Vad landsbygden beträffar, är det särskilt Västerbottens län, som i sistnämnda avseende skiljer sig från de övriga, i det att totala legitimeringskvoten här har hållit sig praktiskt taget konstant. Städerna uppvisa flera särdrag av detta slag än landsbygden, vilket ju även var fallet i fråga om legitimeringskvoten. Sålunda kan nämnas, att totala legitimeringskvoten varit tämligen konstant i Kopparbergs och Jämtlands län, samt att dess ökning varit ganska ringa i Blekinge län och särskilt kraftig i Stockholms stad.

De i tab. 3 redovisade korrelationskoefficienterna ge en numerisk belysning av ovan berörda förhållanden. Såsom länens tämligen stabila rangordning med avseende på totala legitimeringskvoten låter förmoda, råder stark korrelation mellan länskvoterna för angränsande perioder, särskilt vad landsbygden beträffar. Här ge de två första perioderna koefficienten 0,89, de två sista 0,96. Motsvarande värden för städerna lyda resp. 0,40 och 0,57; det senare värdet skulle emellertid stiga till 0,74 om man bortsåg från Gotlands län med dess kraftigt ökade totala legitimeringskvot. Första och sista perioderna ge för landsbygden så stor korrelationskoefficient som 0,88, men för

städerna det knappast signifikativa värdet 0,12. Vad slutligen samvariationen mellan landsbygds- och stadskvoter beträffar, är denna av tab. 3 att döma praktiskt taget konstant; koefficienterna för de tre perioderna äro nämligen resp. 0,42, 0,43 och 0,38. I spridningsdiagrammen framstår denna samvariation klarast under perioden 1911—20; liksom för legitimeringskvoten är det här blott de relativt höga stadskvoterna i Blekinge, Jämtlands och Gävleborgs län som bilda undantag från en i övrigt markerad samvariation. — Ehuru de flesta av de anförda korrelationskoefficienterna äro höga, äro de likväl något lägre än de för legitimeringskvoten erhållna och tidigare redovisade värdena. Nedgången kan betraktas som en följd av den utjämning, som visats äga rum, när legitimerings- och trolovningskvoterna sammanslås, och som medför, att de slumpmässiga variationerna bli större i förhållande till de systematiska.

§ 9. *Legitimeringskvoterna och den ökta fruktsamheten.*

Den utomäktenskapliga fruktsamheten i Sverige nådde som bekant efter en sekellång och tämligen jämn stegring en höjdpunkt under åren 1911—15, varefter en betydande nedgång ägt rum.¹ Den i §§ 5 och 8 påvisade ökningen hos legitimeringskvoterna under perioden 1911—37 innebär uppenbarligen, att den genom giftermål eller trolovning legitimerade utomäktenskapliga fruktsamheten sjunkit mindre snabbt under dessa år än den övriga utomäktenskapliga fruktsamheten.

Även regionalt sett kan man ur legitimeringskvoterna utläsa förskjutningar mellan de olika kategorierna av den utomäktenskapliga fruktsamheten. För bedömande av de regionala variationerna är det av intresse att först fastställa, hur de skulle te sig under vissa schematiska förutsättningar. Låt oss betrakta två olika fall. Antag å ena sidan, att den genom giftermål eller trolovning legitimerade utomäktenskapliga fruktsamheten varierar parallellt med den övriga utomäktenskapliga fruktsamheten, bortsett från rent slumpmässiga avvikelser. I så fall kommer legitimeringskvoternas regionala variation att helt och hållet betingas av slumpen. Följden blir, att legiti-

¹ Se t. ex. Sveriges off. stat., *Befolkningsrörelsen 1921—30*, sid. 50* samt 1937, sid. 15*.

meringskvoterna icke komma att visa någon högre grad av sam- eller motvariation i förhållande till den utomäktenskapliga fruktsamheten.

Antag å andra sidan, att de olika kategorierna av den utomäktenskapliga fruktsamheten i sina regionala variationer icke äro parallella utan i stället inbördes oberoende eller okorrelerade. Såsom analysen i § 4 visar, uppträder i detta fall en motvariation mellan legitimeringskvoten (1) och den utomäktenskapliga fruktsamheten, en motvariation som enligt förutsättning icke är uttryck för något demografiskt orsakssammanhang, utan endast betingas av den matematiska strukturen hos kvoten (1) och således är att betrakta som skenbar.

De i det följande redovisade sammanställningarna avse å ena sidan legitimeringskvoterna (1) och (4), å andra sidan två olika mått på den oäkta fruktsamheten, nämligen dels de ogiftas fruktsamhetstal (6), dels utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10). De regionala jämförelserna genomföras med hjälp av korrelationskalkyl; den skenbara korrelationen beräknas på det i § 4 angivna sättet, varvid fruktsamhetstalen (6) och (10) ersatts med respektive (5) och (9), något som icke nämnvärt kunnat inverka på resultaten, eftersom de substituerade grupperna av barnaföderskor äro i det allra närmaste lika stora. För övrigt må nämnas, att korrelationen även studerats med hjälp av spridningsdiagram. Dessa visa, att motvariationen i samtliga fall är utpräglat lineär; de små avvikelser som förekomma erfordra ingen närmare kommentar.

Tab. 7 ger en med tab. 2 och 5 analog sammanställning av dels de ogiftas fruktsamhetstal (6), dels utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10). Tabellen bekräftar den ovannämnda kraftiga nedgången i den oäkta fruktsamheten under perioden 1911—37. De regionala variationerna skola här icke göras till föremål för särskild granskning, utan vi övergå direkt till jämförelsen med legitimeringskvoterna.

Tab. 4 redovisar de koefficienter som erhållits när legitimeringskvoterna (1) och (4) korrelerats med fruktsamhetstalen (6) och (10).

Legitimeringskvoten (1) visar vad landsbygden beträffar en extrem motvariation mot de ogiftas fruktsamhetstal, i det att perioderna 1911—20, 1924—30 och 1931—37 givit korrelationskoeffi-

TABELL 7.

De ogiftas fruktsamhetstal (6) samt utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10), angivna i %; landsbygd och städer länsvis åren 1911—20, 1924—30 och 1931—37.

Område	De ogiftas fruktsamhetstal (6)						Utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (9)					
	Landsbygd			Städer			Landsbygd			Städer		
	1911 —20	1924 —30	1931 —37	1911 —20	1924 —30	1931 —37	1911 —20	1924 —30	1931 —37	1911 —20	1924 —30	1931 —37
Stockholms stad	—	—	—	3,8	2,0	1,3	—	—	—	5,2	3,1	2,5
Stockholms län	4,8	3,3	2,6	3,7	2,0	1,3	8,3	6,1	5,1	5,9	3,6	2,8
Uppsala l.	5,9	4,5	4,0	3,6	2,2	1,6	10,1	8,0	7,1	5,5	3,5	2,9
Södermanlands l.	5,2	3,6	2,9	4,3	2,3	1,6	9,4	7,1	6,1	7,0	4,3	3,6
Östergötlands l.	4,3	3,6	3,0	4,0	2,9	2,0	7,7	6,6	5,9	5,9	4,6	3,7
Jönköpings l.	2,0	1,4	1,3	3,6	1,8	1,4	4,7	3,7	3,7	6,3	3,7	3,5
Kronobergs l.	2,1	2,1	1,7	2,3	1,8	1,2	5,1	4,9	4,4	3,8	3,2	2,7
Kalmar l.	3,0	2,5	2,3	3,0	2,2	1,9	6,2	5,6	5,5	5,6	4,4	4,2
Gotlands l.	3,9	3,8	3,9	3,8	3,2	2,5	7,9	7,3	8,3	6,3	5,3	4,9
Blekinge l.	4,5	3,8	3,7	2,8	2,2	1,9	7,8	7,1	7,3	5,3	4,5	4,5
Kristianstads l.	3,8	3,6	3,3	3,2	2,6	2,1	6,9	6,5	6,2	4,9	4,3	3,9
Malmöhus l.	4,2	4,0	3,6	4,3	2,5	1,8	7,2	7,0	6,5	6,4	4,3	3,5
Hallands l.	2,4	1,9	1,5	2,5	1,5	1,3	5,6	4,7	4,5	4,5	3,6	3,6
Göteb. o. Bohus l.	3,0	1,8	1,5	3,8	2,3	1,7	6,5	4,9	4,4	6,2	4,3	3,6
Älvsborgs l.	1,9	1,4	1,3	3,5	2,3	1,7	4,5	3,8	3,8	6,0	4,8	3,9
Skaraborgs l.	2,4	2,1	1,9	2,9	2,0	1,7	5,1	4,6	4,6	5,4	3,9	3,7
Värmlands l.	3,7	3,3	2,9	3,9	2,4	1,8	7,1	6,5	6,0	6,2	4,2	3,8
Örebro l.	4,4	3,2	2,5	4,4	1,7	1,0	7,6	5,7	5,0	6,6	2,9	2,2
Västmanlands l.	6,0	4,5	3,8	5,0	2,7	2,0	10,2	7,9	7,3	8,1	4,7	4,4
Kopparbergs l.	4,9	3,3	2,7	3,7	2,4	1,8	9,1	6,4	5,7	6,4	4,1	3,6
Gävleborgs l.	7,4	6,1	5,1	4,6	3,1	2,1	11,1	8,8	7,8	6,9	5,1	3,8
Västernorrlands l.	6,2	5,6	4,8	4,4	3,3	2,2	10,2	9,0	8,2	6,1	4,9	3,8
Jämtlands l.	7,2	5,7	5,1	4,2	3,0	2,5	10,6	8,2	7,4	6,7	4,6	4,1
Västerbottens l.	2,8	3,2	3,0	2,2	2,2	1,7	6,8	6,9	6,6	3,9	4,6	4,7
Norrbottnens l.	4,8	4,0	3,3	3,9	2,4	1,8	9,4	8,1	7,9	6,3	4,8	4,2
Hela riket	4,1	3,4	2,9	3,8	2,2	1,6	7,5	6,4	5,9	5,8	3,9	3,3

cienterna $-0,94$, $-0,94$ och $-0,93$. Av tab. 4 framgår vidare, att landsbygdens koefficienter för den skenbara korrelationen äro resp. $-0,62$, $-0,62$ och $-0,66$, vilket innebär, att den iakttagna motvariationen endast delvis är skenbar. Som allmän tendens gäller alltså, att legitimeringskvoten (1) är hög i de trakter, där de ogiftas fruktsamhetstal (6) är lågt, och vice versa, samt att denna tendens är betydligt mer utpräglad än vad som betingas av att relativtalen (1) och (6) delvis äro baserade på samma absoluta frekvenstal.

Korreleras motsvarande relativtal för städerna, erhållas värdena $-0,65$, $-0,62$ och $-0,57$ för de på vanligt sätt beräknade koefficienterna, under det att den skenbara korrelationens koefficienter äro $-0,55$, $-0,74$

och $-0,84$. Enligt dessa siffror skulle den för landsbygden påvisade reella motvariationen icke gälla för städerna. För sista perioden framstår stadskvoternas iakttagna motvariation rentav som mindre än deras skenbara. Härvid är dock att märka, att uppskattningen av den skenbara korrelationen bygger på approximationen (40), som i allmänhet tenderar att ge för stora koefficienter. De för stadskvoterna erhållna resultaten kunna därför knappast sägas ge något bestämt utslag ifråga om den verkliga motvariationen. Det må liksom förut framhållas, att den överensstämmelse, som i stort sett råder mellan de ur stadskvoterna beräknade tvenne koefficientserierna, ger ett indirekt belägg för slutsatsen, att skillnaden mellan motsvarande landsbygds-koefficienter är uttryck för ett verkligt, demografiskt orsakssammanhang.

Korreleras legitimeringskvoten (1) med utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10), bli de på vanligt sätt beräknade koefficienterna för landsbygden resp. $-0,85$, $-0,84$ och $-0,72$. Den skenbara korrelationens koefficienter äro i detta fall positiva, nämligen $0,19$, $0,21$ och $0,18$. De förstnämnda koefficienterna äro som synes något lägre än de vid korrelering med de ogiftas fruktsamhetstal erhållna värdena, under det att spänningen i förhållande till den skenbara korrelationen är betydligt större, åtminstone absolut sett. Beräkningarna ge sålunda ytterligare belägg för en verklig motvariation för landsbygdens vidkommande mellan legitimeringskvoten (1) och den utomäktenskapliga fruktsamheten, och att döma av spänningen mellan den iakttagna och den skenbara korrelationen är den verkliga motvariationen större i förhållande till utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10) än i förhållande till de ogiftas fruktsamhetstal (6). — Även i fråga om stadskvoterna äro resultaten analoga med det föregående fallet. Perioden 1911—20 ger denna gång en viss spänning mellan de två korrelationskoefficienterna, nämligen $-0,28$ mot $0,18$. I den mån skillnaden är uttryck för en verklig motvariation, synes denna dock senare ha försvunnit, i det att de två sista tidsavsnittens koefficienter äro $-0,06$ och $0,09$ mot $-0,21$ och $-0,38$.

Totala legitimeringskvoten (4) ger i stora drag samma resultat som legitimeringskvoten (1). Landsbygden visar en markerad spänning mellan den iakttagna och den skenbara korrelationen, och koefficienterna avvika endast obetydligt från dem, som lämnades av

kvoten (1). Detta gäller vid jämförelse såväl med de ogiftas fruktsamhetstal (6) som med utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10). Vidare är skillnaden mellan de två korrelationskoefficienterna i det närmaste lika stor för de tre tidsavsnitten; någon utjämning av motvariationen kan således knappast utläsas ur de i tab. 4 redovisade beräkningarna. — Vad städerna beträffar, visa totala legitimeringskvoten (4) och de ogiftas fruktsamhetstal (6) tämligen nära överensstämmelse mellan den iakttagna och den skenbara korrelationen; koefficienterna äro $-0,40$, $-0,43$ och $-0,42$ mot $-0,40$, $-0,19$ och $-0,41$. Å andra sidan ger utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10) värdena $-0,04$, $-0,12$ och $-0,08$ mot $0,21$, $0,14$ och $-0,12$. I betraktande av att approximationen (40) överskattar den skenbara korrelationen, torde man icke kunna draga några bestämda slutsatser ur de på stadskvoterna baserade beräkningarna; i varje fall är det endast första periodens koefficienter, som antyda någon verklig motvariation mellan totala legitimeringskvoten och den utomäktenskapliga fruktsamheten.

En sammanfattning ger vid handen, att korrelationsanalysen i de olika fallen givit samstämmiga resultat. För landsbygden har en utpräglad motvariation mellan legitimeringskvoterna och den utomäktenskapliga fruktsamheten kunnat konstateras. Däremot uppvisa stadskvoterna ingen eller endast låggradig motvariation.

De erhållna resultaten framstå ur demografisk synpunkt som helt naturliga. I de trakter, där oäkta börder äro ovanliga, bör det givetvis råda relativt stark tendens att utomäktenskapliga konceptioner legitimeras genom giftermål innan barnet födes. Omvänt bör tendensen till sådan legitimering vara svagare i trakter med stor frekvens av utomäktenskapliga börder. Härvid är att märka, att motvariationen även bör betraktas mot bakgrund av andra demografiska faktorer. Vi återkomma i nästa par. till hithörande frågor.

§ 10. Trolovningskvoterna och den oäkta fruktsamheten.

I detta sista avsnitt lämnas först en redovisning av korrelationen mellan trolovningskvoten (2) samt fruktsamhetstalen (6) och (10), varvid analysen är fullt analog med undersökningen i § 9 av legitimeringskvoterna. För ytterligare belysning av trolovningsedvän-

jorna följer sedan en redogörelse för korrelationsanalys rörande trolovningskvoten (3). De erhållna korrelationskoefficienterna redovisas i tab. 4.

Trolovningskvoten (2) och de ogiftas fruktsamhetstal (6) ge för landsbygden vid vanlig korrelering koefficienterna 0,70, 0,72 och 0,76, där som förut de tre värdena hänföra sig till perioderna 1911—20, 1924—30 respektive 1931—37. Relativtalen (2) och (6) visa således en markerad samvariation, och då motsvarande koefficienter för den skenbara korrelationen äro -0,07, 0,26 och 0,34 torde det vara fråga om en verklig samvariation. Vidare märkes, att båda koefficientserierna visa stigande tendens. Numeriskt sett är ökningen störst för den skenbara korrelationen, och således antyda siffrorna snarast en tendens till minskning av den verkliga samvariationen. — Stadskvoterna ha för den iakttagna och den skenbara korrelationen givit koefficienterna 0,58, 0,19 och 0,13 respektive 0,26, 0,54 och 0,48. För perioden 1911—20 synes alltså en verklig samvariation ha förelegat, ehuru icke lika utpräglad som hos landsbygdskvoterna. De senare periodernas stadskvoter antyda ingen samvariation; jämförelsen försvåras här av, att den begagnade approximationen (40) är ägnad att överskatta den skenbara korrelationen.

Den funna samvariationen innebär, att landsbygdens trolovningskvot genomsnittligen är relativt stor i de län, där den utomäktenskapliga fruktsamheten är hög, samt omvänt, att trolovningskvoten i allmänhet är mindre i län med låg utomäktenskaplig fruktsamhet. Eftersom legitimering genom trolovning rättsligt sett är jämförlig med legitimering genom giftermål, står den funna samvariationen i överensstämmelse med den samvariation, som vid 1911 års legitimeringsundersökning konstaterades mellan den oäkta fruktsamheten och legitimeringsfrekvensen för utom äktenskapet födda barn (se § 1). Till förklaring av den senare samvariationen anföres i sagda undersökning följande (II, sid. 16): »I dessa trakter (där de oäkta födelserna äro fåtaliga) är folkseden av föräktenskapligt samlag icke förhärskande, de relativt fåtaliga födelserna utom äktenskapet äro oftast resultatet av lösare förbindelser, och barnen legitimeras sålunda mera sällan.» De i föreliggande undersökning erhållna resultaten synas möjliggöra en precisering av denna förklaring: Där de oäkta födelserna äro fåtaliga, blir enligt § 9 relativt många av de

utomäktenskapligt avlade barnen legitimerade redan före födelsen; de barn som födas utom äktenskapet äro därför oftare resultat av lösa förbindelser, och dessa barn legitimeras sålunda mera sällan. Preciseringsen ligger dels däri, att utbredningen av föräktenskapliga förbindelser bedömes med hänsyn till icke blott de utom äktenskapet födda utan även de inom äktenskapet födda men före vigseln avlade barnen, dels däri att denna skärpning i förening med analysen i § 9 ger starkare belägg för påståendet, att de lösa förbindelserna äro relativt vanliga i trakter med låg oäkta fruktsamhet. Den modifierade tolkningen tillåter även en naturlig omvändning: I de delar av landsbygden, där många barn födas utom äktenskapet, är det enligt § 9 relativt ovanligt, att oäkta havandeskap legitimeras genom giftermål innan barnet födes; de utom äktenskap födda barnen äro därför oftare resultat av fasta, till äktenskap ledande förbindelser, och legitimeringsfrekvensen hos dessa barn är därför relativt stor.

Trolovningskvoten (2) har även korrelerats med utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10). De på vanligt sätt beräknade koefficienterna lyda för landsbygden 0,62, 0,54 och 0,49 samt för städerna 0,54, -0,07 och -0,18. Motsvarande koefficienter för den skenbara korrelationen äro för landsbygden -0,31, -0,08 och -0,06 samt för städerna 0,05, 0,34 och 0,29. Spänningen mellan den iakttagna och den skenbara korrelationen är således ungefärligen lika stor som i föregående fall. Trolovningskvoten (2) visar med andra ord nära nog samma grad av verklig samvariation med utom- och föräktenskapliga fruktsamhetstalet (10) som med de ogiftas fruktsamhetstal (6). I bägge fallen synes samvariationen vara säkerställd i fråga om landsbygden; för städerna är det endast perioden 1911—20 som ger prov på någon verklig samvariation. Den påvisade parallelliteten är tydligen ägnad att bekräfta den tolkning, vi givit av de förut gjorda rönen.

Sista avsnittet i tab. 4 redovisar korrelationsanalys beträffande trolovningskvoten (3). Beräkningarna äro analoga med kalkylerna rörande trolovningskvoten (2). De resulterande korrelationskoefficienterna antyda en bestämd skillnad mellan kvoterna (2) och (3) i fråga om deras variation i förhållande till de betraktade relativtalen. Under det att vi för trolovningskvoten (2) funno betydande samvariation med de oäkta fruktsamhetstalen (6) och (10), visar

trolovningskvoten (3) endast en svag samvariation med sagda fruktsamhetstal. En analog skillnad framkommer vid korrelering med legitimeringskvoten (1): Kvoten (2) visade stark motvariation i förhållande till kvoten (1), men kvoterna (2) och (1) ge en betydligt svagare motvariation. Av trolovningskvoterna (2) och (3) visar således den förra en högre grad av systematisk variation i förhållande till såväl fruktsamhetstalen (6) och (10) som till legitimeringskvoten (1). Detta innebär, att den regionala variationen i antalet trolovade barnaföderskor till stor del kan återföras på variationen i relativtalen (1), (6) och (10). Närmare bestämt har man härvid att såsom i kvoten (2) ställa de trolovade barnaföderskorna i relation till antalet havandeskap, som efter utomäktenskaplig konception fullbordas inom eller utom äktenskap; däremot erhålles en mindre uttömmande förklaring, om man såsom vid kvoten (3) betraktar antalet trolovade barnaföderskor i relation till endast de helt utomäktenskapliga havandeskapen.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Förstakammar- I samband med årets landstingsmöten förrättades valens facit. under september ordinarie val till första kammaren i trenne län: Jönköpings, Bohus' och Värmlands. Till följd av den omfördelning av mandaten, som enligt grundlagen verkställdes 1941, och tack vare uppkomna ledigheter har också Stockholms stadsfullmäktige fått välja ytterligare två senatorer.

Röstsiffrorna vid förstakammarvalen äro ju på förhand kända, och utgången kan endast i gränsfall påverkas genom partikombinationer. Högern och bondeförbundet etablerade 1941 en fruktbarande valsamverkan i alla tre landstingen. I Bohuslän sökte folkpartiets landstingsmän stöd hos en kommunistisk kollega och ådrogo sig mycken smälek för detta, ehuru aktionen blev resultatlös. För övrigt förekom inget tekniskt anmärkningsvärt. Utgången blev, att högern behåller sina 35 representanter i första kammaren, bondeförbundet förlorar två och går ned till 22, folkpartiet får liksom förut 15 och socialdemokraterna öka med två till 77; den ensamme kommunistens mandat berördes icke av årets val.

Dessa små förskjutningar få emellertid stor betydelse för det politiska läget i kammaren: ett parti, det socialdemokratiska, kommer 1942 att ensamt behärska majoriteten med sina 77 medlemmar av 150. Efter upplösningen 1919, då frukterna av kommunalvalens demokratisering uttogos och följaktligen den gamla högermajoriteten försvann, har vid inget tillfälle ett sådant entydigt partiläge förekommit hos senatorerna. Läger man härtill, att socialdemokraterna sedan valen 1940 inneha majoriteten även i andra kammaren, framstå onekligen landstingssammanträdena 1941 såsom märkliga data i Sveriges parlamentariska historia. Aldrig förut ha båda kamrarna eller alla fyra stånden säkert behärskats av ett enda, fast organiserat parti. Det parlamentariska läget i Sverige kan således för första gången fullt jämföras med samma läge i England under perioder, då underhuset haft konservativ majoritet — överhuset har ju av naturliga skäl alltid stått på denna sida.

Ett valresultat sådant som det 1940 och 1941 uppnådda skulle därför ha kallats en milstolpe i det svenska statsskickets historia, om det inträffat vid en tidpunkt då frågan om majoritets- och minoritetsparlamentarism ännu var brännande, d. v. s. senast i början av 1930-talet. Sedan dess har emellertid mycket inträffat. Koalitionen bönder-arbetare visade sig åtminstone från 1936 utgöra fullgott underlag för en stark regeringsmakt trots att inget parti ensamt inne-

hade majoritetsställning. Den 1939 bildade samlingsregeringens position och politik bero väsentligen på andra faktorer än den normala, inrikespolitiska partikampen. Och den rörelse, socialdemokratien, som nu vunnit en maktställning utan tidigare motstycke, har i många avseenden antagit karaktär av ett allmänt folkligt parti, vars metoder och målsättningar icke föranleda något tillspetsat motsatsförhållande till andra demokratiska riktningar.

Det är därför förklarligt att årets senatorsval passerat utan någon större debatt om vare sig den politiska kursen, regeringssystemet eller problemen om kamrarnas sammansättning och kompetens. Det faktum, att båda kamrarna. — olikheterna i valproceduren till trots — kommit att uppvisa samma väsentliga nyhet i partibilden med blott ett enda års intervall, är dock av så pass stort tekniskt intresse att det synes förtjäna något närmare uppmärksamhet i denna tidsskrift.

Valen till de korporationer, som skola utse första kammaren, äga rum vart fjärde år på det jämna årtal, som inträffar mitt emellan två andrakammarval. Från början föreligger alltså en tvåårsintervall mellan de båda röstningar, varigenom folket övar inflytande på riksdagens sammansättning. Emellertid äro första kammarens valkorporationer indelade i åtta grupper, vilka i tur och ordning med ett års mellanrum utse sitt bestämda antal senatorer. Bland de landstingsmän samt stadsfullmäktige i vissa större städer, som valdes exempelvis 1939, få således endast hälften tillfälle att välja förstakammarledamöter innan de själva år 1942 ställas under nyval. Och endast en åttondel av dessa kommunalmän hinna på hösten 1939 utse senatorer med färskare mandat från folket än andrakammarledamöterna, förrän de senare få sina förnyade i september 1940. Härigenom blir den bild, som första kammaren ger av urväljarnas politiska fördelning, i medeltal $4\frac{1}{2}$ år äldre än motsvarande bild för andra kammarens del. Under 1942 års riksdag uppgår åldersskillnaden till 5 år. Hur det likväl blivit möjligt, att samma väsentliga förändring beträffande majoritetsläget inträffat nära nog samtidigt i båda kamrarna, belyses i någon mån av nedanstående två tabeller.

Partiernas procentuella andelar bland första kammarens urväljare och inom kammarens valkorporationer vid resp. efter valen 1930/31, 1934/35 och 1938.

Parti	1930/31		1934/35		1938	
	Urväljare	Valkorp.	Urväljare	Valkorp.	Urväljare	Valkorp.
Högern	28,4	30,2	24,2	25,6	17,8	18,1
Bondeforb.	12,5	13,7	13,3	15,4	12,6	12,7
Folkpartiet	13,5	11,5	12,5	10,6	12,2	11,0
Soc.-dem.	41,4	43,6	42,1	45,5	50,4	56,0
Soc. & Kom.	4,0	1,0	6,8	2,7	5,7	2,2

Partiernas procentuella andelar i förstakammarmandaten 1932—1942.

Parti	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942
Högern	32,7	33,3	33,3	32,0	30,7	30,0	28,7	27,3	25,3	23,3	23,3
Bondeförb.	12,7	12,0	12,0	13,3	14,7	14,7	14,7	16,0	16,0	16,0	14,7
Folkpartiet	17,3	15,3	13,3	12,7	10,7	10,7	12,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Soc.-dem.	36,7	38,7	40,7	41,3	43,3	44,0	44,7	46,0	48,0	50,0	51,3
Soc. & Kom.	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	—	0,7	0,7	0,7	0,7

Jämför man i första hand siffrorna för partiernas styrka inom valkorporationerna med motsvarande siffror för förstakammarmandaten, finner man eftersläpningen tack vare den successiva förnyelsen tydligt avspeglad. Sålunda dröjer det till omkring 1936 innan resultaten från landstings- och elektorsvalen 1930 och 1931 tydligt präglat kammarens sammansättning. På samma sätt har kammaren först omkring 1939 hunnit anpassa sig efter förändringarna i valkorporationerna från 1934/35. Sannolikheten och tendensen hittills synas då tala för, att 1943 års senatorer komma att förete ungefär samma partifördelning som de 1938 valda landstingsmännen resp. stadsfullmäktige i större städer. Vid närmare eftertanke skall man visserligen finna, att en sådan jämn och på förhand beräknelig »fasförskjutning» beror på den tysta förutsättningen, att de av kommunalvalen föranledda ändringarna i valkorporationernas sammansättning äro någorlunda små och att de icke uppvisa häftiga kastningar. Men då denna förutsättning varit väl fylld under 1920- och 1930-talen, kan man för denna period räkna med en regelbunden återspeglning av valkorporationernas partifördelning inom första kammaren efter c:a fem års förlopp.

Den långt viktigare frågan är emellertid i detta sammanhang, hur partifördelningen bland urväljarna fortplantar sig uppåt. Den övre tabellen visar, att det proportionella valsystelet har ungefär samma karakteristiska drag vid kommunala som vid andrakammarval. Det största partiet, socialdemokraternas, blir avsevärt överrepresenterat, de små ytterlighetspartierna starkt underrepresenterade. Högern och bondeförbundet få fullt utbyte för sina röster eller något däröver, beroende på att dessa två partier ha sina väljarskaror ganska väl samlade geografiskt sett, medan folkpartiet med sina många små röstetal på alla platser når mindre gynnsamma resultat. Nu har socialdemokratien befunnit sig på jämn frammarsch under de två sista decenniernas kommunalval. Tack vare överrepresentationen för stora partier har då deras stora andel i första kammarens valkorporationer regelbundet kommit att *förebåda* den större andel bland urväljarna, som de erhållit vid påföljande val. Därför har det tagit betydligt kortare tid för socialdemokraterna att nå samma relativa styrka i första kammaren, som de hade bland väljarna vid föregående kommunala val, än de fem år, som vi nyss funnit vara normal tid för

första kammarens anpassning efter valkorporationernas partifördelning. Sålunda överskreds den socialdemokratiska procentsiffran bland urväljarna 1934, som var 42,1, redan 1936 inom kammaren med siffran 43,3.

Förklaringen till att socialdemokraterna praktiskt taget samtidigt nådde majoritet i båda kamrarna är alltså den, att den tid de förlorat på den successiva förnyelsen av första kammaren kompensats av de vinster, som ett stort parti måst göra vid dubbla valförättningar. Med andra ord: det indirekta valet har kommit att delvis upphäva den successiva förnyelsens karaktärsskiljande verkan på första kammaren jämförd med den andra.

J. L. Hartmann.

Riksdagens förpuppning. Under nu pågående krig har riksdagen varit samlad praktiskt taget hela tiden. En tyst överenskommelse härom torde få anses föreligga mellan regering och riksdag. Riksdagen har emellertid därför icke varit i permanent arbete under hela kriget. Med undantag för 1939—40 års urtima riksdag¹ hava samtliga riksdagar under kriget varit förpuppade under kortare eller längre tider — liksom var fallet med flertalet riksdagar under förra världskriget.² Dessa riksdagar hava alltså under vissa tidsrymder faktiskt varit åtskilda och endast formellt varit samlade, enär de icke avslutats i grundlagsenlig ordning omedelbart efter fullgjort arbete.

Under förra världskriget förpuppades riksdagarna främst för att det hemliga utskottet skulle kunna fungera.³ Detta upphörde nämligen liksom andra utskottet i och med riksdagens avslutning. Men anordningen med riksdagens förpuppning kunde i dåvarande labila utrikespolitiska läge också motiveras ur andra synpunkter. En sådan situation kunde nämligen lätt inträffa, att riksdagen snabbt behövde sammanträda. Ett sammankallande av en urtima riksdag var emellertid på den tiden en ganska tidsödande anordning. Enligt den då gällande lydelsen av § 51 RF kunde en urtima riksdag nämligen tidigast sammanträda efter sjunde dagen från kallelsens kungörande.

Numera är läget i viss mån ett annat. Utrikesnämnden, som ersatt det tidigare hemliga utskottet, är en permanent institution. Och en urtima riksdag kan efter de i år genomförda grundlagsändringarna kallas att sammanträda redan dagen efter kallelsen.⁴ I rådande ut-

¹ Brusewitz; Utrikesfrågors behandling i den svenska riksdagen, s: 21 uppger felaktigt, att denna riksdag var förpuppad under tiden 22 december 1939—7 januari 1940. Efter julferien, jämförliga med riksdagens sedvanliga påskferien, behandlades emellertid i kamrarna den 8 januari 1940 utskottsutlåtandet i anledning av en till riksdagen den 20 december 1939 avlämnad kungl. proposition, varefter riksdagen den 9 januari avslutades.

² Brusewitz, a. a. s. 7 ff.; Reuterskiöld, Riksdagssessioner och kammarplena efter 1866, s. 18.

³ Brusewitz, a. a. s. 7 ff.; Reuterskiöld, a. a. s. 18.

⁴ Enligt en ändring av § 51 RF, som genomfördes år 1933, kunde urtima riksdag tidigast sammanträda å andra dagen efter kallelsen.

rikespolitiska situation är förpuppningen av riksdagen ändock en praktisk anordning. Sålunda väcker det mindre uppmärksamhet och undran hos den stora massan av folket, om en formellt samlad riksdag kallas att sammanträda, än om en urtima riksdag helt plötsligt inkallas. Under nuvarande förhållanden är detta en icke obetydlig vinst av förpuppningsanordningen. Vidare finns riksdagsapparaten, däribland utskottsorganisationen, redan tillhands, då en förpuppad riksdag sammanträder till förnyat arbete, vid en urtima riksdag dock i mera begränsad omfattning än vid en lagtima. Vid en lagtima riksdag är dessutom motionsrätten vidsträcktare än vid den urtima riksdag, som eljest kommit att ersätta den.¹ Vid en urtima riksdag får nämligen enligt § 49 mom. 1 RF endast väckas motioner i ärenden, som stå »i oskiljaktigt sammanhang» med kungl. propositioner, medan vid en lagtima riksdag, den må ha varit förpuppad eller ej, enligt § 55 RO bl. a. få väckas de motioner, som »föranledas» av kungl. propositioner. Den förra regeln är enligt vad erfarenheten utvisat allt för snäv och lägger allt för mycket hämsko på riksdagens handlingsfrihet, åtminstone i nuvarande tidsläge, oaktat talmännen vid de två senaste urtima riksdagarna sökt tillämpa den på ett mindre restriktivt sätt än tidigare.² Vid en fortsatt lagtima riksdag finnes även bevarad den fristående, till tiden obegränsade motionsrätten i frågor, som omedelbart föranledas av redan fattade beslut eller andra under riksdagen inträffade händelser (§ 55 RO). Riksdagsutskotten behålla då också den initiativrätt, som tillkommer dem vid en lagtima riksdag.³

Dessa och även andra praktiska synpunkter kunna anföras till stöd för att anordningen att förpuppa en lagtima riksdag tillgripes under en farofylld tid sådan som den nuvarande. Då 1940 års lagtima riksdag detta oaktat ersattes av en urtima och först 1941 års lagtima riksdag efter förpuppning kallats till en andra arbets-session, sammanhänger detta förhållande med utformningen av arvodesbestämmelserna för riksdagsmännen före och efter årets grundlagsändringar. Arvodena vore tidigare fixerade eller maximerade — under senare år beräknade för en lagtima riksdag av etthundrafemtio dagars längd.⁴ Vår konstitutionella rätt hade icke förutsett en sådan situation, som att en riksdag kunde behöva förpuppas, och då givetvis ännu mindre ett sådant läge, att en förpuppad riksdag kunde behöva inkallas till ny arbetstermin. Det var därför 1940 års lagtima riksdag måste avlösas av en urtima, då en ny längre arbetsperiod det året kunde förutses. Det var nämligen icke rimligt, att riksdagsmännen skulle gå utan arvoden under hela denna tid. Man hade på sin höjd kunnat kräva av dem att för någon enstaka dag i och för snabbbehand-

¹ Reuterskiöld, a. a. s. 27 f.

² Se denna tidskrift 1940, s. 68.

³ Rätten att framställa enkla frågor och interpellationer är däremot lika vidsträckt vid urtima riksdag som vid lagtima. Jfr Håstad, Urtima och lagtima höstriksdag, Svensk Tidskrift, h. 8, 1941 s. 564, vars uppsats först offentliggjorts sedan förevarande översikt lämnats till sättning.

⁴ § 28 RO jämförd med 1 § i 1933 års stadga om ersättnings utgående för riksdagsmannaupdragets fullgörande.

ling av en kungl. proposition eller för mottagandet av ett viktigt meddelande i en utrikespolitisk eller annan fråga infinna sig vid riksdagen utan att komma i åtnjutande av arvoden.¹

Numera finnes emellertid ett visst konstitutionellt stöd för förpuppningsanordningen. De materiella reglerna angående riksdagsmannaarvudet hava i år helt utbrutits ur grundlagen. Dennas alltså numera rent formella bestämmelser i ämnet vila enligt uttryckligt uttalande i förarbetena på förutsättningen, att en lagtima riksdag under utomordentliga förhållanden, sådana som de nuvarande, icke skall behöva upplösas enbart för att bereda riksdagsmännen arvoden utan, sedan det ordinarie arbetet avslutats, kunna hållas formellt samlad för att i mån av behov ånyo kallas att sammanträda för behandling av sådana frågor, som regeringen på grund av tidsläget finner sig böra framlägga för riksdagen.² I den nya, i år antagna arvodesstadgan heter det därför också, att riksdagsmannaarvudet utgår under tid, då av konungen för riksdagen framlagda frågor äro beroende på dennas prövning — vid lagtima riksdag dock minst under fyra månader såframt ej riksdagen dessförinnan upplöses. Å ena sidan kan arvode sålunda numera aldrig utgå under tid, då riksdagen är förpuppad, något som tidigare väl skulle kunnat inträffa vid förpuppning av en urtima riksdag.^{3,4} Å andra sidan skall arvode alltid utgå under den eller de tider kungl. propositioner äro beroende på riksdagens prövning⁵ eller kamrarna sammanträda för mottagande av ett meddelande jämlikt § 56 RO — det i texten använda uttryckssättet avses skola täcka båda dessa fall⁶ — oavsett arbetsterminernas antal och längd. Genom arvodets principiella begränsning till sådan tid har en viss garanti, utöver den som ligger i konungens upplösningsrätt, skapats för att talmännen icke sammakalla en förpuppad riksdags kamrar till arbete i egentlig mening annat än i en situation, som motsvarar den, då en urtima riksdag eljest kunnat väntas bli inkallad av konungen.

Från att anordningen med riksdagens förpuppning tidigare helt legat vid sidan om vår konstitutionella rätt, om än ej stått i strid med densamma, är den alltså numera rättsligt reglerad. De enkla medel med vilka förpuppningsinstitutet utformats, torde emellertid mera motsvara traditionerna inom anglosaxiskt än inom svenskt statsliv. Den för svenskt kynne kanske något främmande, knapphändiga re-

¹ Riksdagsmännen kunde härvid tänkas komma i åtnjutande av fribiljetter på järnvägarna. Se Brusewitz, a. a. s. 10 för ett tänkt liknande fall under förra världskriget.

² K. U:s memorial nr 13 år 1940 och nr 5 år 1941. Se även denna tidskrift 1940 s. 317 och 1941 s. 271 f.

³ Se Brusewitz, a. a. s. 8.

⁴ Medlemmarna av utrikesnämnden erhålla enligt 5 § i arvodesstadgan samma ersättning för inställelse vid nämndens sammanträden mellan riksdagarna och då riksdagen är förpuppad. Jfr H å s t a d, a. a. s. 565.

⁵ En kungl. proposition bör först anses slutbehandlad i och med att riksdagsskrivelsen i ämnet justerats i kamrarna, detta för såvitt ett svar över huvudet skall avgivas vid den riksdag då frågan anhängiggjorts.

⁶ Se denna tidskrift 1941 s. 272.

gleringen har också framkallat kritik, ehuru den endast är avsedd att tagas i bruk under utomordentliga förhållanden.

Det har sagts i den offentliga diskussionen, att de allmänna konsekvenserna av förpuppningsinstitutets införlivande med vår konstitutionella rätt på sätt som skett knappast förutsetts av lagstiftarna.¹ Påståendet är icke riktigt. Fördelarna av den väg som valts hava efter noggrann prövning befunnits större än de smärre olägenheter denna reform, liksom för övrigt nästan varje annan, i vissa fall möjligen kan leda till. Såsom en sådan olägenhet har angivits, att någon riksdagsman, som skulle ha önskat avsäga sig sitt mandat, icke kunnat göra detta, då avsägelsen under pågående riksdag enligt § 29 RO skall godkännas av vederbörande kammare. Men sedan 1940 års lagtima riksdag förpuppats, sammanträdde andra kammaren en gång — inför nästan tomma bänkar — för att hos konungen göra anmälan om den ledighet som uppstått inom kammaren i anledning av en ledamots frånfälle.² Ett motsvarande förfaringsätt kunde mycket väl ha begagnats även år 1941, om ett verkligt behov därav förelegat. Det har vidare sagts, att militieombudsmannens avgång från ämbetet under tid, då 1941 års lagtima riksdag varit förpuppad, skulle haft vissa ogynnsamma konsekvenser för ombudsmannaämbetets vidkommande. Det är visserligen sant att de valmän, som tidigare under året utsett riksdagens ombudsmän, icke kunde sammanträda till en ny valförrättning, ty de äro enligt § 68 RO endast »för tillfället nämnda».³ Men ombudsmannens ställföreträdare övertog omedelbart ämbetet i kraft av § 98 RF. Och avsaknaden under några månader av en ställföreträdare för den nye ombudsmannen torde få betraktas som en skäligen ringa olägenhet.⁴

Som den tyngst vägande erinringen mot förpuppningsanordningen torde ha betraktats påpekandet, att konsekvensen av denna blir, att konungen under tid, då riksdagen är förpuppad, saknar vissa betydelsefulla fullmakter, som han äger mellan riksdagarna. Härvid syftas framförallt på fullmakten för konungen, att, då riksdagen ej är samlad och fara är i dröjsmål, interimistiskt förbjuda en statsfientlig sammanslutning att fortsätta sin verksamhet.⁵ Men om en lag principiellt kräver samfällt beslut av konung och riksdag för ett ingrepp i medborgerlig frihet, och om konungen på egen hand endast äger en provisorisk beslutanderätt på området, när riksdagen icke är samlad, överensstämmer det med lagstiftarnas intentioner, att det förfaringsättet såvitt möjligt följes, att båda statsmakterna samfällt besluta i frågan redan från början. Riksdagen står då också på

¹ Se t. ex. Håstad, a. a. s. 563, 565.

² Andra kammarens prot. den 13 juli 1940 nr 44.

³ Melander, Svenska riksdagens justitieombudsman, s. 106.

⁴ I förarbetena till de år 1941 antagna nya grundlagsbestämmelserna angående riksdagens ombudsmän har t. o. m. förutsatts, att befattningen som ställföreträdare i vissa fall bör stå obesatt under kortare tid. Se Statens off. utr. 1939: 7 sid. 106.

⁵ Lagen den 14 juni 1940 (nr 503) angående upplösning av vissa sammanslutningar m. m. 1 §.

ett helt annat sätt fri vid sitt ställningstagande än om den sättes i efterhand. Det torde vara just därför, som lagen med vissa bestämmelser om tryckta skrifter vid krig eller krigsfara (den s. k. censurlagen), i trots av formuleringen av 6 § 2 stycket TF, icke träder i kraft förrän efter ännu ett beslut av konung och riksdag, ett förhållande som ofta förbisetts.¹

Riksdagens förpuppning är alltså icke endast en praktisk arbetsanordning i rådande tidsläge utan utgör också en garanti för att vissa betydelsefulla medborgerliga fri- och rättigheter icke trädas förnär utan att båda statsmakterna anse ett ingripande vara av nöden.

10. 10. 1941.

Sune Holm.

Vår nuvarande krisförvaltning. En krigs- och kristid, som den vi nu genomleva, kräver ingrepp från myndigheternas sida i folkhushållningen och på andra områden av helt annat slag, än man eljest är van vid. Det blir under rådande förhållanden oundgängligt, att staten genom sina egna organ tar ledningen, även om vissa uppgifter naturligtvis både kunna och böra anförtros åt redan existerande enskilda organisationer, vilka då i högre grad än vanligt ställas under det allmännas överinseende och bringas att samverka med de offentliga myndigheterna. Eftersom det är uteslutet att inom den ordinarie administrationens ram lösa de många och stora problem, som uppstå för myndigheterna under en kristid, är det nödvändigt att skapa nya samhällsliga organ. Så skedde under den kristid, som inträdde under förra världskriget. Så har också skett nu, och detta ifyskapande inom förvaltningen under den nuvarande krisen har redan erhållit en betydande omfattning.

När vår nuvarande krisförvaltning under hösten 1939 skapades, kunde man bygga på ganska omfattande utredningar och förarbeten, som gjorts inom rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap. Sålunda hade där utarbetats t. ex. en plan för en krisförvaltningsorganisation, förslag till olika beredskapsförfattningar; statistiska förberedelsearbeten hade utförts, och förslag till regleringsingripanden uppgjorts. Man hade därjämte erfarenheterna från vår krisförvaltning under förra världskriget att falla tillbaka på. Dessutom bör måhända också särskilt betonas den omständigheten, att krigs- och krisläget på hösten 1939 för Sveriges vidkommande var av sådan art, att man fick någorlunda god tid på sig att utan någon nämnvärd press av läget eller hetsande brådska skapa en organisation, avsedd att fylla de krav, som skulle ställas på den under den kris, som man med visshet kunde räkna med att även vårt land skulle få allt starkare kännning av, ju längre krigstillståndet skulle fortvara.

En av de allvarligaste brister, som man vid en kritisk återblick på vår krisförvaltning under förra världskriget ansett sig kunna konsta-

¹ Se denna tidskrift 1941, s. 271. Jfr t. ex. Håstad, a. a. s. 563.

tera, gäller vissa detaljer i den rent organisatoriska uppbyggnaden. Det torde knappast heller kunna bestridas, att krisadministrationen under åren 1914—19 i ganska stor utsträckning saknade enhetlighet. Det visade sig bl. a. däri att vissa organ ibland sinsemellan kommo att konkurrera om samma uppgifter och att den lokala krisförvaltningen först efter hand och i regel något sent kom att på ett mera ändamålsenligt sätt inordnas i ett enhetligt krisförvaltningssystem. Det är naturligtvis ännu för tidigt att avgiva något omdöme om vår nuvarande extraordinära administrationsapparat i jämförelse med förra världskrigets. Så mycket kanske man ändå skulle våga uttala, att vår krisförvaltning denna gång i varje fall byggts upp efter på förhand väl genomtänkta planer och inom en ram, som samordnat eller möjligen rättare sidoordnat olika organ med speciella arbetsuppgifter under en enhetlig ledning.

I oktober månad 1939, endast några veckor efter stormaktskrigets utbrott, skapades ett nytt departement, folkhushållningsdepartementet, med särskild uppgift att stå i spetsen för de viktigaste delarna av krisförvaltningen. Detta departement byggdes emellertid icke ut med något större antal tjänstemän; dess personalstyrka är alltjämt tämligen liten. Departementet har en statssekreterare, f. d. byrådirektören i lantbruksstyrelsen och kanslichefen i statens jordbruksnämnd Nils Malmfors, vidare en expeditionschef, O. E. Sahlin, samt två byråchefer, två förste kanslisekreterare, en andre kanslisekreterare, en registrator och två amanuenser. Därtill komma två föredragande för särskilda ärenden, nämligen handelsrådet G. M. E. Böös och docent E. Lundberg. Orsaken till departementets relativt obetydliga utbyggnad är den ställning till Kungl. Maj:t, som tilldelats de nya särskilda organen, vilka i regel kallas kommissioner eller nämnder.

Till den centrala krisförvaltningen torde böra räknas följande stora centrala organ med mycket omfattande arbetsuppgifter, nämligen statens arbetsmarknadscommission, statens livsmedelscommission, statens industrikommission och statens bränslekommission. Därtill komma: statens informationsstyrelse, statens ammunitionsnämnd, försvarsväsendets verkstadsnämnd, statens utrymningskommission, statens handelskommission, statens krigsförsäkringsnämnd, statens trafikkommission, statens priskontrollnämnd samt följande med krisen sammanhörande organ: rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap, statens reservförrådsnämnd, riksvärderingsnämnden, konjunkturinstitutet, kreditnämnden, statens krisrevision, valutakontoret, fartygsuttagningskommissionen, statens sockernämnd, medicinalstyrelsens materielnämnd, statens linnämnd, statens uppfinnarnämnd, hemvärnsrådet, elektrifieringsberedningen, centrala krigskonjunkturskattenämnden, krigskonjunkturskatterådet, centrala omsättningsskattenämnden, försvarsväsendets rullföringsnämnd, statens biltrafiknämnd och statens krigsskadenämnd.

I denna långa rad av centrala krismyndigheter finnas emellertid sådana, som kunna sägas vara av mera permanent eller halvperma-

nent slag, t. ex. sockernämnden. Det är eljest självklart, att de flesta av de arbetsuppgifter, som anförtrots dessa organ, höra samman med de egentliga krisproblemens lösning. Emellertid må det observeras, att dessa organ i vissa fall övertagit en verksamhet, som tidigare omhänderhåfts av andra statliga organ. Så har t. ex. varit fallet, när livsmedelskommissionen i sig upptagit jordbruksnämnden. Likaledes har den gamla arbetslöshetskommissionen uppgått i den nuvarande arbetsmarknadskommissionen. Det må även observeras, att krisförhållandena i vissa avseenden åstadkommit en ny fördelning av mera ordinarie arbetsuppgifter inom statsförvaltningen, varigenom krisförvaltningen fått övertaga vissa grupper av ärenden, som i vanliga fall handläggas av ordinarie centrala förvaltningsmyndigheter.

Av de ovan uppräknade centrala krisorganen äro de största och viktigaste underordnade folkhushållningsdepartementet; arbetsmarknadskommissionen sorterar dock under socialdepartementet.

Ett förhållande, värt alldeles särskild uppmärksamhet, är givetvis de centrala krisorganens ställning till Kungl. Maj:t. I jämförelse med våra ordinarie administrationsformer stå den centrala krisförvaltningens olika organ ofta i ett anmärkningsvärt intimt förhållande till Kungl. Maj:t, som i betydande avseenden skiljer sig från den ställning de ordinarie centrala ämbetsverken, icke minst de affärsdrivande verken, intaga till Kungl. Maj:t.

I huvudsak kan man säga, att kommunikationen mellan de ordinarie centrala ämbetsverken och regeringen försiggår i ganska strängt reglerade former utan att dock från Kungl. Maj:ts sida något *omedelbart* inflytande i detaljfrågor eller ens viktigare frågor i regel kan anses utövas. Man torde sålunda kunna föreställa sig, att ett sådant fall kunde förekomma — även om det skulle höra till sällsyntheterna — att en departementschef till chefen för ett centralt ämbetsverk, en generaldirektör eller överdirektör, genom underhandsmeddelande låter tillkännagiva, att vissa åtgärder från verkets sida ur statsrådets synpunkt skulle vara önskvärda, men utan annan påföljd än att meddelandet går direkt från verkschefens hand i papperskorgen. Krisförvaltningens nämnder och kommissioner däremot stå i ett helt annat förhållande till Kungl. Maj:t. Detta framgår redan av de instruktioner, som utfärdats för dessa organ, vilka i många fall i detta avseende äro likalydande och där det bl. a. föreskrives: »Det åligger . . . kommissionen att, enligt bestämmande av Kungl. Maj:t eller chefen för folkhushållningsdepartementet, besörja föredragning inför vederbörande statsråd av sådana till kommissionens handläggning hörande ärenden, som bragts till Kungl. Maj:ts eller departementschefens prövning». Här förekommer sålunda en föredragning, till vilken direkt motstycke i allmänhet saknas inom den övriga centrala förvaltningen. Beträffande de stora kommissionerna torde gälla, att alla viktiga ärenden därifrån utan undantag föredragas i statsrådsberedningen, vanligen i liten beredning men, när det gäller mycket viktiga ärenden, i allmän beredning. Det ligger i sakens natur, att

föredragningarna därvid verkställas av vederbörande kommissions eller nämnds chef eller på hans uppdrag av chefstjänsteman.

Utöver dessa föredragningar äger i regel en mycket livlig kommunikation rum mellan vederbörande kommission eller nämnd och departementet. Detta sker givetvis ofta per telefon och torde i allmänhet röra samtliga de nya åtgärder av vikt, som vidtagits inom krisförvaltningen. Förbindelserna äro i många avseenden så livliga, att man till och med skulle kunna säga, att vissa av kommissionerna och nämnderna ibland kunna göra intryck av att vara direkt knutna till departementet.

Emellertid bör det samtidigt konstateras, att kommissionerna och nämnderna i många fall lämnas en anmärkningsvärt stor frihet. De få i regel befogenhet att i överensstämmelse med vissa mera allmänt principiellt utformade regeringsdirektiv på egen hand fatta beslut av utomordentlig räckvidd. Dessa fullmakter utövas så att i varje fall departementschefen hålles helt orienterad; i vissa fall, då tvekan råder om sättet för fullmaktens användning eller olika uppfattningar gjort sig gällande mellan departementschefen och kommissionen, ger Kungl. Maj:t direktiv även i fall, då fullmakt i allmänhet gäller, t. ex. beträffande viktigare exporttillstånd, som bedömts även ur annan än försörjningssynpunkt. Denna arbetsform betingas i första hand av kommissions- och nämndärendenas särregna natur. Det är i dessa sammanhang många gånger nödvändigt att fatta beslut av mycket genomgripande art efter endast kort förberedelse. Ett stort ärende kan bli aktuellt den ena dagen, och det kan vara nödvändigt att fatta beslut dagen efter. Under sådana omständigheter är det uppenbart, att berörda myndigheter äro nödsakade att finna snabba och kanske icke alldeles vanliga vägar för ärendenas handläggning.

I detta sammanhang bör även erinras om att våra nuvarande kommissioner och nämnder genom sin sammansättning och genom den mycket betydande sakkunskap och den administrativa erfarenhet, som förenats i våra krisorgan, uppnått en mycket stark ställning och äro väl rustade att handhava de många gånger utomordentliga befogenheter de erhålla. Även om det sålunda är riktigt, att alla mycket viktiga åtgärder i sista hand alltid beslutas av regeringen, ligger det i sakens natur, att det för regeringen och vederbörande departement måste stöta på oöverstigliga svårigheter att helt behärska och i detalj dirigera underlydande kommissioners och nämnders verksamhet, vilket givetvis heller inte varit meningen.

En omständighet ifråga om de centrala krisorganens uppbyggnad, som är förtjänt av särskild uppmärksamhet och som på ett väsentligt sätt bidragit till att stärka deras ställning, är den starka anknytning, som åstadkommits mellan kommissionerna och nämnderna å ena sidan och våra stora närings- och arbetsorganisationer å den andra. Redan i instruktionerna återfinnes i ungefär likalydande ordalag en föreskrift av i stort sett följande innehåll: »Kommissionen bör samarbeta med näringslivets organisationer på de områden, vilka

beröras av kommissionens verksamhet, och bör, i den mån så lämpligen kan ske, utnyttja dessa organisationer för genomförandet av kommissionen åvilande uppgifter.» Någon motsvarighet härtill ingick icke i direktiven för förra världskrigets kommissioner. Det fanns då heller ingen motsvarighet till vår tids organisationsväsen, som har blivit av den största betydelse för hela vår nutida krisförvaltning. Genom den anknytning, som i verkligheten ägt rum till arbets- och näringsorganisationerna, kan krisförvaltningen i viss mån sägas ha fått en speciell karaktär, som garanterat den tillgång till stor sakkunskap och allmänt värdefullt stöd från en rad av näringslivets mycket betydande sammanslutningar.

Den korporativa representation, varom här talas, har i en del fall tagit sig uttryck i att närings- och arbetsorganisationernas representanter placerats direkt i kommissionerna och sålunda blivit medlemmar av de beslutande församlingarna. För att nämna några exempel är lantbruksförbundets förre ordförande, lantbrukaren R. Johansson, medlem av livsmedelskommissionen i likhet med en av kooperationens ledande män, konsumdirektören i Örebro C. F. Cederlund. Landsorganisationens förste ordförande August Lindberg är medlem av bränslekommissionen och dess andre ordförande Gunnar Andersson av industrikommissionen. Fackföreningsrörelsen är likaledes representerad i arbetsmarknadskommissionen och grossistförbundet i handelskommissionen.

I andra fall ha sådana representanter beretts plats i det konsultativa organ av anmärkningsvärd karaktär och sammansättning, som under namn av råd ställts till flera nämnders och kommissioners förfogande. Råden utses av Kungl. Maj:t och skola enligt instruktioner representera vissa i varje särskilt fall närmare angivna grupper; produktionsgrenar etc. Råden få icke deltaga i kommissionernas beslut, men rådsledamot kan få mot fattat beslut avvikande mening antecknad till protokollet. För att nämna några exempel på rådens sammansättning kan anföras, att livsmedelskommissionens råd bl. a. innesluter representanter för R.L.F., Svenska mejeriernas riksförening, Sveriges köpmannaförbund, Kooperativa förbundet, Sveriges husmodersföreningars riksförbund etc. I arbetsmarknadskommissionens råd sitta flera fackförbundsordförande och ombudsmän samt representanter för arbetsgivare. I industrikommissionens råd återfinns man Kooperativa förbundets chef Albin Johansson tillsammans med cellulosaföreningens direktör Hèrnod och ett antal fackförbundsordförande. En liknande bild möter vid en granskning av sammansättningen av t. ex. bränslekommissionens och trafikkommissionens råd.

Det vill synas som om olika centrala organ i något olika omfattning velat utnyttja sina råd. Vad livsmedelskommissionen beträffar, kan emellertid konstateras, att dess råd samlas in pleno i genomsnitt en gång varje månad och att dessutom olika delar av rådet dessemellan kunna sammanträda. Efter allt att döma torde livsmedelskom-

missionen vara det organ, som flitigast och mest konsekvent utnyttjar sitt råd.

I det skärpta krisläge, i vilket det pågående storkriget försatt även vårt land, har krisförvaltningen växt till en stor och vittfamnande organisation med väldiga arbetsuppgifter. Rent organisatoriskt kan den nu anses skickad att möta även de starkare påfrestningar, som en fortsatt krigföring måste medföra även för ett neutralt land i Sveriges läge. Men skulle vi indragas i kriget, är det självklart, att vad som här kallats krisförvaltning skulle kräva en i olika avseenden mer eller mindre genomgripande omorganisation.

Arne Björnberg.

Statens livsmedelskommission samt Statens livsmedelskommission in-
den lokala krisförvaltningen. rättades genom beslut av Kungl. Maj:t den 27 oktober 1939 och efterträdde därvid folkförsörjningsnämnden, som tillsatts redan den 26 augusti samma år. Enligt sin instruktion skall livsmedelskommissionen »under Kungl. Maj:t handhava ledningen av den under rådande utomordentliga förhållanden erforderliga regleringen av dels försörjningen med livsmedel, fodermedel och gödningsämnen, dels ock livsmedels- och fodermedelsindustrierna ävensom handhava de övriga uppgifter, som av Kungl. Maj:t till kommissionen överlämnas».

Kommissionen skall vidare enligt instruktionen »med uppmärksamhet följa den allmänna utvecklingen på de områden, som äro föremål för dess verksamhet såväl inom landet som, så långt möjligt, i utlandet, samt vidtaga och hos Kungl. Maj:t föreslå de åtgärder, som kommissionen därutinnan finner påkallade. Kommissionen skall tillhandagå verk och myndigheter med av dem äskade upplysningar och i övrigt lämna dem det biträde, som för deras verksamhet erfordras och av kommissionen kan lämnas. Kommissionen skall tillika giva råd och anvisningar beträffande allmän och enskild hjälperksamhet på förenämnda områden samt rörande den enskilda hushållningen i syfte att främja utnyttjandet på bästa sätt av förefintliga tillgångar».

Från en under hösten 1939 ganska blygsam organisation har livsmedelskommissionen efterhand växt upp till ett stort ämbetsverk med i november 1941 en personal på något mer än 300 personer. Denna utgöres emellertid till övervägande del av kvinnlig biträdespersonal (statistik- och kontrollbiträden samt skrivpersonal). Kommissionens lokaler äro belägna i ett f. d. hyreshus på Östermalm, Artillerigatan 42, men sedan där befintliga utrymmen visat sig otillräckliga, ha några sektioner och byråer måst flytta ut på andra håll. Sålunda har kommissionen f. n. lokaler på sju olika ställen i Stockholm.

Livsmedelskommissionen i egentlig mening, d. v. s. den beslutande församlingen, består av en ordförande och chef samt fyra ledamöter. Plenarsammanträden hållas tisdagar och fredagar. Ordförande är

landshövding Bo Hammarskjöld, som är en av den svenska statsförvaltningens förgrundsmän och som under ett antal år varit ordförande i statens jordbruksnämnd, ett organ som uppgått i livsmedelskommissionen. Kommissionens ledamöter äro i november 1941 — efter några ombyten — lantbrukaren Reimer Johansson, föreståndaren för lantbruksskolan i Bollerup direktör T. Å. Hovgard, direktören för Konsum i Örebro C. F. Cederlund och ledamoten av riksdagens andra kammare fru Olivia Nordgren. Kommissionen arbetar på fyra huvudavdelningar, nämligen en produktionsavdelning, en varuomsättningsavdelning, en konsumtionsavdelning och en allmän avdelning. Vidare finnas en fristående sektion, juridiska sektionen, samt ett gemensamt sekretariat. De olika avdelningarnas uppgifter torde framgå av deras namn med undantag för allmänna avdelningen, som bl. a. handlägger ärenden rörande kristidsstyrelserna, statistiska frågor, upplysnings- och utredningsärenden etc. Avdelningarna ha efter behov uppdelats på sektioner. För att nämna något exempel är varuomsättningsavdelningen uppdelad på fem sådana sektioner, nämligen en för spannmål och fodermedel, en för matfett, en för slaktvaror, en för diverse livsmedel och en för administrativa ärenden. Till denna avdelning hör också en fristående byrå för uppbörds- och licensärenden, vilken i viss utsträckning handlägger sådana frågor, som tidigare tillkommo statens jordbruksnämnd.

I det råd, vilket såsom konsultativt organ är ställt till livsmedelskommissionens förfogande, skola enligt instruktionen ingå representanter för jordbruk och annan livsmedelsproduktion, handel och varuförmedling samt husmödrar. Rådet, vars medlemmar äro utnämnda av Kungl. Maj:t och består av 25 personer, sammanträder på kallelse från kommissionen med en viss regelbundenhet — genomsnittligt en gång i månaden — för att diskutera viktigare frågor. Bland rådsmedlemmarna märkas ett antal framstående jordbrukare, ett par hushållningssällskapssekreterare, föreståndaren för Statens institut för folkhälsan, inspektrisen för lantbruksskolorna, husmodern vid Karolinska sjukhuset i Stockholm, representanter för Sveriges lantbruksförbund, R. L. F., Svenska mejeriernas riksförening, Sveriges slakteriförbund, Sveriges köpmannaförbund, Kooperativa förbundet, Sveriges husmodersföreningars riksförbund etc.

Vid rekryteringen till såväl chefsposterna som mera underordnade tjänstemannabefattningar inom kommissionen har man strävat efter att å ena sidan anställa personer med administrativ erfarenhet och å andra sidan samla en så stark expertis som möjligt rörande de olika frågor, som ligga inom kommissionens verksamhetsområde. Det är redan nämnt, att en av den svenska förvaltningens främsta män såsom ordförande leder kommissionens arbete. På olika poster, där juridisk kompetens kräves, ha placerats hovrättsassessorer och andra erfarna jurister. Hovrättsjuristernas antal är f. n. fyra. Chef för kommissionens juridiska sektion är sekreteraren i 1938 års jordbruksutredning hovrättsassessor Olof Söderström. Som chef för sektionen för kristidsstyrelserna fun-

gerar länsassessorn i Växjö Robert Magnusson. Chef för produktionsavdelningen är föreståndaren för Sveriges utsädesförening i Svalöv professor Åke Åkerman. I spetsen för sektionen för spannmål och fodermedel står f. d. kanslichefen i statens jordbruksnämnd Erik Carlsson. Chef för sektionen för matfett är direktören i Svenska mejeriernas riksförening Helge Gräslund, och chef för sektionen för slaktvaror är disponenten för Halmstads slakteriförening Arthur Börjesson. Ledningen av arbetet på konsumtionsavdelningen, som handlägger ransoneringsärenden, handhaves av mantalsintendenten i Överståthållarämbetet i Stockholm, förutvarande avdelningschefen i Stockholmsystemet Gustaf Kollberg, som genom sin tidigare sysselsättning har vunnit stor erfarenhet ifråga om blanketter, kortsystem och ransoneringar. Ytterligare expertis har kommissionen fått till sitt förfogande genom att på de olika sektionerna och avdelningarna anställa personer, som tidigare verkat inom de olika branscher, som respektive sektioners och avdelningars verksamhet omfattar. Sålunda ha anställts personer med erfarenhet från t. ex. slakteribranschen, restaurangrörelsen, skolköksundervisningen, margarinindustrien samt dessutom naturligtvis ett antal agronomer — närmare bestämt 19 stycken — med praktisk jordbrukserfarenhet.

Den lokala krisförvaltningen är — i den mån den utgöres av kristidsstyrelser och kristidsnämnder — underordnad livsmedelskommissionen, även om den i viss utsträckning mottar direktiv från andra centrala krisorgan, i första hand bränslekommissionen. Landet är uppdelat i 32 kristidsstyrelseområden med var sin kristidsstyrelse; därtill kommer Stockholm, som endast har en kristidsnämnd, direkt underställd livsmedelskommissionen. Kristidsstyrelseområdena sammanfalla i flertalet fall med länen. Några län äro emellertid uppdelade i två kristidsstyrelseområden, nämligen Malmöhus, Kalmar, Östergötlands, Göteborgs- och Bohus, Skaraborgs, Älvsborgs, Väster-norrlands och Västerbottens län. Under kristidsstyrelserna sortera omkring 1.700 kristidsnämnder. Därigenom att s. k. kommunala kristidsförbund bildats, ha i stora delar av landet två eller flera mindre kommuner sammanslagits till enheter i krisförvaltningsavseende. Sålunda finnas hösten 1941 omkring 450 kristidsförbund omfattande cirka 1.300 kommuner; ungefär 1.200 kommuner bilda egna kristidsnämndsområden.

Till kristidsnämndsordförande ha i regel utsetts personer med tidigare erfarenheter från kommunalförvaltningen; icke sällan har uppdraget anförtrotts åt kommunalnämndsordförande, till yrket ofta jordbrukare eller t. ex. folkskollärare, präster, kommunalkamrerare, tjänstemän, fjärdingsmän och hantverkare. Genom denna rekrytering har det lyckats myndigheterna att på dessa mycket krävande poster utnyttja ett stort antal i kommunala värv väl förfarna personer, vilka genom sin personliga kapacitet skänkt åt den lokala krisförvaltningen en betydande styrka och en utomordentlig användbarhet.

Arne Björnberg.

»Självförvaltningssamhälle» Den uppdelning av de kommunala och »självförvaltningsdistrikt». förvaltningsuppgifterna på *självförvaltning* och *egenförvaltning*, vilken ursprungligen gjorts av Reuterskiöld och sedermera godtagits och ytterligare utförts av Sundberg i första kapitlet av hans Kommunalrätt,¹ gör en distinktion mellan sådan kommunalförvaltning, vilken innebär fullgörandet av särskilda, av staten anförtrodda uppgifter (självförvaltning) och handläggning av sådana kommunens angelägenheter, vilka härledas av dess egenskap av ekonomisk sammanslutning och icke bero av dess tvångskaraktär (egenförvaltning). Därutöver talar emellertid Sundberg om »sådan lokal självförvaltning, vilken icke samtidigt är kommunal».² Denna typ av självförvaltning föreligger, där kostnaderna för själva förvaltningsverksamheten bestridas av staten och icke av kommunen. Som exempel nämnas överförmyndariet, taxeringsväsendet, folkpensioneringsväsendet, skogseldsläckningsväsendet m. fl. Indelningen i förvaltningsdistrikt sammanfaller här ofta ehuru icke alltid med den kommunala indelningen. Detta är emellertid icke det väsentliga: »Det som skiljer självförvaltningsdistriktet från självförvaltningssamhället, är alltså, att distriktets organ aldrig har vad som alltid tillhör den kommunala självförvaltningen: en kommunal ekonomisk förvaltning. Distriktsorganets verksamhet kan förty icke bli föremål för kommunal revision, och organet står utanför den kommunala förvaltningen.» Ett utslag av regeringsrätten, varigenom förklarats att kommunens revisorer äga taga del av pensionsnämndens protokoll (RÅ 1935 ref. 42), är sålunda enligt Sundbergs mening oriktigt.

Någon bestämning av vilka självförvaltningsuppgifter, som skola kunna kallas kommunala, lämnas icke av Sundberg; det vore också ett orimligt anspråk. Däremot finnes en definition på kommunbegreppet, grundad på ett uttalande av 1859 års kommunalkommitterade: »Kommunen är ett tvunget, territoriellt subjekt, utrustat med rättskapacitet, dels handhavande sina egna angelägenheter, dels och självständigt besörjande statliga förvaltningsuppgifter och därigenom faktiskt utgörande ett lokalt statligt förvaltningsorgan.» Här talas alltså icke om den *ekonomiska* förvaltningen såsom något för allt kommunalt konstitutivt. Tvärtom betecknas i annat sammanhang egenförvaltningen till skillnad från självförvaltningen såsom »ekonomisk förvaltning». Uppenbart är, att såväl kommunens egna angelägenheter som de av staten anförtrodda till stor del äro av ekonomisk natur. Denna sida av saken är likväl icke den enda. Byggandet och skötseln av kommunala fastigheter är till stor del en ekonomisk fråga, men andra synpunkter kunna spela in, t. ex. önskan att höja den allmänna bostadsstandarden i hygieniskt avseende. När det gäller sådant som kommunen ålagts att taga hand om, t. ex. hälsovård, fattigvård, skolväsen, spela andra synpunkter än de ekonomiska

¹ H. S u n d b e r g, Kommunalrätt, sid. 33 f.

² Ibid., sid. 41 f.

ej sällan en huvudroll. I vissa fall kan kommunen även ha att taga ställning till betydelsefulla frågor utan att någon kommunal utgift eller inkomst är i fråga: genom yttranden över remitterade ärenden, vare sig de gälla en ansökan att få sälja pilsnerdricka eller ett kommittébetänkande, genom användning av sin petitionsrätt. Även organ med i viss mån förvaltande uppgifter kunna för sådana ändamål tillsättas, utan att medelsförvaltning eller revision behöver komma i fråga — t. ex. regionplanekommitté. Att det här är fråga om kommunala angelägenheter, har icke bestritts.

Vad som avses måste således vara att själva *förvaltningskostnaderna* (till skillnad från de materiella kostnaderna) bäras av kommunen i det ena fallet, av staten i det andra. Samtidigt erkännes emellertid, att kommunen kan ha att utbetala ekonomisk ersättning åt ordförande eller ledamöter i självförvaltningsorganet. Vidare betalar ju kommunen i fråga om folkpensionerna väl inga förvaltningskostnader, men däremot en ej ringa del av själva pensionsbeloppet. Detta ingår icke till pensionsnämnden utan till pensionsstyrelsen, men dess storlek är likväl i väsentlig mån beroende på nämndernas utredningar och beslut.

Det förtjänar att framhållas, att denna distinktion mellan kommunal och lokal självförvaltning icke har någon hemul i själva lagstiftningsterminologien. I lagen om förmynderskap, 3 kap. 2 § heter det: »I stad, där rådstuvurätt finnes, väljes en överförmyndare. I kommun, som lyder under häradsrätt, väljes likaledes en överförmyndare såframt icke — — — flera kommuner blivit sammanförda — — —». Taxeringsförordningen 4 § säger bl. a.: »När skäl därtill äro, må länsstyrelsen uppdelade kommun i två eller flera taxeringsdistrikt eller förena två eller flera kommuner å landet till ett distrikt.» Folkpensioneringslagens 19 § har mera detaljerade föreskrifter: »Varje socken å landet samt varje stad ävensom varje köping, som utgör egen kommun, bildar ett pensionsdistrikt. Hava två eller flera socknar på landet gemensam kommunalförvaltning, skola de samfällt utgöra ett pensionsdistrikt. Där på grund av kommuns vidsträckthet eller — — — så prövas lämpligt, må kommunen fördelas — — —. Likaså må — — — två eller flera kommuner sammanslås. Beslut om sådan fördelning eller sammanslagning ävensom om upphävande eller förändring därav fattas å landet av kommunalstämma och i stad av stadsfullmäktige — — —.» Och slutligen användas liknande ordalag i 5 § av lagen om skogseldsläckning: »Varje kommun å landet, som ej är köping, skall utgöra en brandrote; dock äger länsstyrelsen efter framställning medgiva — — — att två eller flera kommuner må förenas till en brandrote. Länsstyrelsen äger ock efter vederbörandes hörande besluta, att kommun som i första stycket sägs skall utgöra mer än en brandrote — — —.» (Alla kurs. här.) Till jämförelse må anföras 5 § av fattigvårdslagen, som uppenbarligen stått som förebild för lagen om folkpensionering på denna punkt: »Varje socken på landet samt varje stad eller köping, som har egen kommunalförvaltning, utgör

ett fattigvårdssamhälle, som har att för sig ordna sin fattigvård. Hava två eller flera socknar å landet gemensam kommunalförvaltning, skola de anses såsom ett fattigvårdssamhälle.» Den materiella skillnaden i uppgifternas art är även ej sällan ganska ringa; så fattar ju t. ex. pensionsnämnden beslut om folkpension men fattigvårdsstyrelsen om kommunalt pensionstillskott utan fattigvårdskaraktär. Vidare äger kommunen enligt 11 § folkpensioneringslagen förskottera folkpension av kommunala medel, och böter för förfallolös frånvaro från pensionsnämndssammanträde utgå till kommunens kassa (24 §). Anmärkas bör också, att pensionsnämndens ordförande och vice ordförande enligt 26 § »äro med avseende å rätt till gottgörelse i anledning av sitt uppdrag likställda med vald ledamot av kommunal nämnd, som utsetts till ordförande».

I vad gäller folkpensioneringen får en kritik mot Sundbergs uppfattning¹ ökad styrka såväl genom 1935 års förut nämnda regeringsrättsutslag som genom vad som anfördes i samband med pensionsreformen. Förhållandet i 1935 års mål var följande. Den tidigare gällande pensionsförsäkringslagen innehöll en särskild bestämmelse (§ 23), varigenom kommunen bemyndigades lämna traktamenten och reseersättningar till pensionsnämndens valda ledamöter. I en kommun hade revisorerna begärt att få taga del av pensionsnämndens protokoll. Detta vägrades, och vid besvär häröver förklarade K.B., att som »pensionsnämnds verksamhet icke vore föremål för kommunal revision», hade nämndens ordförande vid sin vägran förfarit riktigt. Revisorerna besvarade sig och anförde, att det inginge i deras skyldigheter att tillse, att de valda förtroendemännen på tillfredsställande sätt skötte sitt uppdrag, samt att pensionsnämndens protokoll kunde innehålla upplysningar av betydelse i fråga om traktamenten och reseersättningar. Regeringsrätten godkände revisorernas anspråk, ehuru någon åtgärd icke föranleddes, då ansvarsfrihet redan beviljats.

Någon egentlig revision av pensionsnämndens verksamhet med beviljande av ansvarsfrihet årligen o. s. v. kommer väl oftast icke i fråga. Denna kan ju endast avse förvaltning av kommunala medel, och i regel har ju nämnden icke några sådana sig anförtrodda. Ej heller kunna kommunens revisorer föreslå någon åtgärd i anledning av nämndens beslut rörande pensionsansökningar — dessa beslut

¹ Dess praktiska olägenheter ha nyligen på ett kuriöst sätt uppenbarats. I den stora författningshandbok, som professor Sundberg författat på Stockholms Stads uppdrag (Kommunal Författningshandbok, upptagande författningar rörande kommunalstyrelsen ... till och med 1940 års utgång, Stockholm 1941, XIV + 1189 sid.) och som enligt förordet avser att vara en motsvarighet till Skarstedts lagedition, ha nämligen de författningar utelämnats, vilka endast beröra »självförvaltningsdistriktet». Sålunda saknas ej blott taxeringsförfattningarna utan även folkpensioneringslagen. Alldeles oavsett hållbarheten av den här kritiserade distinktionen är det uppenbart, att detta innebär en allvarlig minskning av arbetets värde för den praktiskt verksamme kommunalmannen, som ju knappast kan väntas skilja särdeles noga mellan »självförvaltningsdistrikt» och »självförvaltningssamhälle» och i varje fall mycket ofta har förtroendeuppdrag inom båda.

kunna ju besvärsvägen underställas pensionsstyrelsens prövning, och någon därmed konkurrerande granskning kommer självfallet ej i fråga. Däremot kunna pensionsnämndens protokoll eventuellt lämna upplysningar av betydelse i fråga om drätselkammarens respektive kommunalnämndens medelsförvaltning. Endast dessa protokoll kunna nämligen visa, huruvida ersättningar av olika slag till pensionsnämndens ordförande eller ledamöter utbetalats med rätta eller ej, huruvida böter för förfallolös frånvaro skolat utgå samt vilka närmare omständigheter som ägt rum i samband med förskott å folkpension. Diskretionsskäl kunna ej anföras mot denna rätt för revisorerna: så ha dessa beträffande nykterhetsnämnden tillgång ej blott till räkenskaperna utan även till protokollen (RÅ 1926 n. S. 155). För övrigt voré pensionsnämnden på intet sätt det enda kommunala organ, vilket ej är underkastat revision: någon sådan förekommer ju aldrig beträffande utredningsorgan, och ej heller valnämnden torde vara föremål för regelbunden revision.

1935 års regeringsrättsutslag grundade sig på den då ännu gällande äldre pensionslagen. Vid reformen samma år ströks bestämmelsen i 23 § om rätt för kommunen att utge rese- och traktamentsersättningar. Denna ansågs nämligen vara ersatt genom kommunallagarnas allmänna bestämmelse i detta avseende. Härom anförde kommittéerade: »Med hänsyn till innehållet i 25 § i lagen om kommunalstyrelse på landet och 29 § i lagen om kommunalstyrelse i stad torde bestämmelser i förevarande lag om gottgörelse åt ledamöter av pensionsnämnd icke vara erforderliga.»¹ Ifrågavarande § i LKL talar om »ledamot av kommunalnämnden och vald ledamot av annan kommunal styrelse, nämnd eller beredning ävensom revisor». Med Sundbergs tolkning — enligt vilken ju pensionsnämnden icke är någon kommunal nämnd — bortfaller sålunda varje möjlighet för pensionsnämndens valda ledamöter att av kommunen erhålla rese- och traktamentsersättning. Lika uppenbart är, att detta icke varit avsett, utan att man vid reformen av folkpensioneringen utgått från, att pensionsnämnderna vore att betrakta som kommunala nämnder.

»Självförvaltningsdistriktets» organ kan sålunda indirekt komma att ådraga kommunen betydande utgiftsökningar (pensionsnämnden) eller inkomstminskningar (taxeringsnämnden). Dess ställning regleras av lagstiftningen under användning av alldeles samma terminologi som den som begagnas om »självförvaltningssamhället» och dess organ. Dess område beräknas normalt sammanfalla med kommunens, ehuru undantag finnas — liksom i fråga om fattigvårdssamhälle och skoldistrikt. Dess funktionärer utses till väsentlig del av de kommunala församlingarna. Den enda skillnaden är att dess förvaltningskostnader besörjas av staten. Bärande skäl tala för att förvisa hela denna distinktion till de onödiga skrivbordskonstruktionernas område.

¹ Bet. med förslag rörande revision av den allmänna pensionsförsäkringen, SOU 1934: 18, sid. 239.

Det förtjänar framhållas, att vad här anförts icke gäller det mera grundläggande systematiska problemet om de kommunala förvaltningsuppgifternas indelning i »egenförvaltning» och »självförvaltning». En diskussion rörande innebörden och värdet av denna terminologi — vilken på sina håll börjat tillämpas av kommunerna själva — må vara erforderlig eller ej, men skall icke här företagas. Man bör emellertid ha rätt att resa det anspråket, att en systematik, vilken här rör uteslutande ur doktrinen och icke vare sig återfinnes i lagtexten eller legat till grund för lagstiftningen, användes med försiktighet och icke får gå till överdrift. I alldeles särskilt hög grad är detta fallet, när själva grunderna för den kommunala och socialvårdande organisationen befinner sig i stöpsleven, och en översystematisering därför kan medföra risk för att doktrinen skjutes helt åt sidan, när dess uppgift är allra störst. Av detta skäl är det önskvärt, att åtminstone distinktionen mellan »kommunal» och »lokal» självförvaltning, mellan »självförvaltningsamhälle» och »självförvaltningsdistrikt», snarast möjligt avföres från dagordningen.

Gunnar Heckscher.

Tidskriftsöversikt.

AV BROR GÖSTA CEDERSTRÖM.

Fackföreningsrörelsen. Organ för Landsorganisationen i Sverige. *Sthm.* Årg. 21: 1941. H. 41: 10 okt. Bonden under nationalsocialismen, s. 333—40. H. 43: 24 okt. Det fascistiska Japan.

Fakta för socialdemokratiska talare och debattörer. [Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti.] *Sthm.* 1941. No 3: sept. Riksdagen 1941. Januari—juni, s. 1—144.

Från departement och nämnder. Utg. av statens informationsstyrelse. *Sthm.* Årg. 3: 1941. No 14. *Thomasson, E.*, Den militära socialvården. Centralt rådgivnings- och upplysningsorgan inom försvarsstaben, s. 4—5. No 15. *Björnberg, A.*, Den lokala kristidsförvaltningen, s. 5—7. No 17. Utredning om en statlig sakrevision. Fortlöpande ändamålsenlighetsgranskning i stället för tillfälliga organ, s. 8. No 19. Pressnämndens uppgifter. Ur utrikesministerns anförande till statsrådsprotokollet vid ärendets föredragning, s. 13. No 19. *Skogh, S.*, Länsarbetsnämnderna och deras verksamhet, s. 9—11.

Industria. Svenska arbetsgivareföreningens tidning. *Sthm.* Årg. 37: 1941. No 20: 27 sept. *Brunius, A.*, Samhället och »filialpartierna», s. 601—03.

Vår lösen. Kristen kulturtidskrift. *Sthm.* Årg. 32: 1941. No 8: aug. En lagparagraf [R F § 16], s. 259—63.

Industriförbundets meddelanden. *Sthm.* 1941. No 5: sept. Industriella frågor vid 1941 års lagtima riksdag, s. 277—319.

Ord och bild. Illustrerad månadsskrift. Sthm. Årg. 50: 1941. H. 10: okt. *Lehmann, Johannes, Viggo Hörup*, s. 455—61.

Svensk statsförvaltning. Officiellt organ för Sveriges statstjänstemannanämnd. Årg. 4: 1941. No 3/4. Tjänstemannafrågor vid årets riksdag, s. 45—60.

Sunt förnuft. Organ för Skattebetalarnas förening. Sthm. Årg. 21: 1941. No 7: sept. Statsrevisor behöver ej vara riksdagsman, s. 209.

Sveriges landstings tidskrift. Utg. av Svenska landstingsförbundet. Sthm. Årg. 28: 1941. H. 4. Från riksdagen, s. 139—47.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Organ för Sveriges städer, köpingar och municipalsamhällen. Sthm. Årg. 33: 1941. H. 7: sept. *Nektman, W.*, Drätselkontorets ställning och arbetsuppgifter inom de större och medelstora städernas drätsel förvaltningar, s. 365—69. — *Törnqvist, S.*, De finska städernas kassa- och räkenskapsväsen, s. 372—77.

Tidskrift för den centrala statsförvaltningens tjänstemän. Sthm. 1941. No 3. Patent- och registreringsverket 50 år, s. 7.

Svensk tidskrift. Sthm. Årg. 28: 1941. H. 7. *Rodhe, E.*, Rätten, makten, rättvisan och rättfärdigheten, s. 468—79. — Riksdagen och krisen, s. 495—500. — Kring arbetet i riksdagsutskotten, s. 503—08. **H. 8.** *Pfannenstill, B.*, Sociologien — socialvetenskapernas enhet. Varför inte en sociologisk undersökning av en progressiv svensk industristad? S. 528—38. — Urtima och lagtima höstriksdag, s. 563—65.

Teknisk tidskrift. Utg. av Svenska teknologföreningen. Sthm. Årg. 71: 1941. H. 39: 27 sept. *Valsinger, A.*, Kungl. väg- och vattenbyggnadsstyrelsens 100-årsjubileum. Högtidstal, s. 397—402.

Svenska vägföreningens tidskrift. Sthm. Årg. 28: 1941. No 7: sept. 1941 års riksdagsbeslut i vägfrågor, s. 192—96.

Svensk utrikeshandel. Utg. av Sveriges allmänna exportförening. Sthm. 1941. H. 17: 23 aug. *Huss, E.*, Industrikommissionens organisation och verksamhet, s. 260—65.

Vägen. Tidskrift för kommunikationsväsendet. Sthm. Årg. 6: 1941. No 21: 16 okt. Vägväsendets förstatligande. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen yttrar sig över utredningen, s. 237—38. — *Bolinder, N.*, »Väg- och vatten» genom tiderna. Tal, s. 240—42.

Gads danske Magasin. Khvn. Aarg. 35: 1941. Okt. *Nyholm, A.*, D. G. Monrad og Junigrundloven, s. 492—507.

Historisk Tidsskrift. Udg. af Den danske historiske Forening. R. 10. Bd 5. H. 5: 1941. *Glademark, H. J. H.*, A. F. Tscherning. Nogle Betragtninger, s. 607—24. — *Nørregaard, G.*, Provisorier i Staendertiden, s. 692—701.

Nationalökonomisk Tidsskrift. Udg. af Nationalökonomisk Forening. Khvn. Bd 79: 1941. H. 2/3. *Petersen, Chr.*, Samfundsvidenskab, Etik og Politik, s. 145—63.

Dansk Udsyn. Askov. Aarg. 21: 1941. H. 5. *Skovmand, R.*, Med Lov skal Land bygges, s. 275—86.

Samtiden. Tidsskrift for litteratur og samfundsspørsmål. Oslo. Årg. 52: H. 8. *Laache, R.*, Et og annet om Norge og Sverige i de første år av unionen, s. 452—65.

Tidsskrift for rettsvitenskap. Utg. av den Stangske stiftelse i Oslo. Oslo. Årg. 54: 1941. H. 3. *Undén, Ö.*, Svensk tryckfrihetslagstiftning, s. 356—57. — *Ljungman, S.*, Svensk lagstiftning under år 1940, s. 357—60.

Foreign affairs. An American quarterly review. New York. Vol. 20: 1941/42. No 1: Oct. *Ehrmann, H. W.*, The Blum experiment and the fall of France, s. 152—64.

The Canadian journal of economics and political science. The journal of the Canadian political science association. Toronto. Vol. 7: 1941. No 1: Febr. *Macpherson, C. B.*, The ruling class [rec. av G. Moscas likabetitlade arbete. Engelsk övers. New York & Lond. 1939.], s. 95—100.

The journal of modern history. Chicago. Vol. 13: 1941. H. 2: June. *Hammen, O. J.*, German historians and the advent of the national socialist state, s. 161—88.

American journal of international law. A quarterly. Wash. D. C. Vol. 35: 1940/41. No 3: July. *Jones, J. Mervyn*, Constitutional limitations on the treaty-making power, s. 462—81.

Political science quarterly. Ed. for the Academy of political science by the faculty of political science of Columbia university. New York. Vol. 56: 1941. No 3: Sept. *Finer, H.*, The British Cabinet, the House of Commons and the war, s. 321—60.

The American historical review. Richmond/Va & New York. Vol. 46: 1940/41. No 4: July. *Wish, H.*, Altgeld and the progressive tradition, s. 813—31.

Nouvelle revue de Hongrie. Budapest. T. 65: 1941. No 2: sept. *Miskolczy, A.*, Histoire de la révolution communiste en Hongrie, s. 129—35.

Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters. Weimar. Jahrg. 4: 1941. H. 2. *Most, R.*, Der Reichsgedanke des Lupold von Bebenburg, s. 44—85.

Forschungen und Fortschritte. Berl. Jahrg. 17: 1941. No 25/26: 10. Sept. *Mayer, Th.*, Die Kräfte des staatlichen Aufbaues im deutschen Mittelalter, s. 278—81.

Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Nationalitätenproblem. Wien. Jahrg. 14: 1940/41. H. 10/11: Juli/Aug. *Hasselblatt, W.*, Die geistigen Vorläufer des Bolschewismus, seine nationalen Voraussetzungen, s. 331—38.

Deutsche Rundschau. Berl. & Lpz. Jahrg. 67: 1941. H. 12: Sept. *Pechel, R.*, Montesquieus »Cahiers», s. 95—100.

Verwaltungsarchiv. Zeitschrift für Verwaltungsrecht und Verwaltungsgerichtsbarkeit. Berl. Bd 46: 1941. H. 2. *Nass*, Über verwaltungsrechtliche und verwaltungswissenschaftliche Begriffe, s. 65—149.

Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Berl. & Münch. N. F., Bd 31: 1941. H. 3. *Heckel, I.*, Verfassungsrecht [rec. av ett flertal arbeten], s. 245—74.

Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht. Berl. Jahrg. 8: 1941. H. 15: 1. Aug. *Stuckart*, Die Staatsangehörigkeit in den eingegliederten Gebieten, s. 233—37. H. 16/17: 1. Sept. *Mallmann, W.*, Zur französischen Verfassungsreform, s. 270—72.

Zeitschrift für deutsche Geisteswissenschaft. Jena. Jahrg. 4: 1941. H. 1. *Fink, R.*, Die Staatsromane des Herzogs Anton Ulrich von Braunschweig, s. 44—61. — *Knorr, F.*, Zum Reichsgedanken des deutschen Rolandsliedes, s. 61—66.

Historische Zeitschrift. Münch. & Berl. Bd 164: 1941. H. 3: 10. Sept. *Srbik, H. v.*, Die Reichsidee und das Werden deutscher Einheit, s. 457—71. — *Wopfner, H.*, Bauerntum, Stadt und Staat [forts.], s. 472—95.

Zeitschrift für Politik. Berl. Bd 31 (1941). H. 7: Juli. *Hieronimi, M.*, Die geistig-politischen Grundlagen des »État français», s. 411—25.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Tüb. Bd 101 (1941). H. 4: Aug. *Magyary, Zoltan*, Der Staat als Verwaltungseinheit, s. 627—44.

Zeitschrift für Völkerrecht. Berl. Bd 25: 1941. H. 1. *Walz, G. A.*, Staatsvolk und Urvolk. Untersuchung über die beiden Volksbegriffe und ihre Auswirkung auf die völkerrechtliche Begriffsbildung, s. 1—44.

Zeitschrift für öffentliches Recht. Wien. Bd 21: 1941. H. 2: 20. April. *Steimle, Th.*, Über Aufgabenkreis und Rechtsstellung der Organe der Gemeindeverwaltung, s. 233—45.

Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Hrsg.: Institut für ausländisches Recht und Völkerrecht. Berl. Bd 10: 1940/41. H. 1/2: Okt. *Rabl, K. O.*, Verfassungsrecht und Verfassungsleben in der neuen Slowakei, s. 127—67. — *Korkischer, Fr.*, Die Neuregelung der Staatsangehörigkeit in den Gebieten der früheren Tschechoslowakei, s. 168—243.

L I T T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

Festskrift till professor skytteanus Axel Brusewitz utg. till 60-årsdagen den 9 juni 1941. (Skrifter utg. av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. 12.) Upps. & Sthlm 1941. 506 s. Kr. 10:—.

Redaktörerna av festskriften till prof. Brusewitz ha haft den goda idén att sammanföra de olika uppsatserna, som ingå i arbetet, allt efter ämnet i avdelningar och försett dessa med rubriker. Därigenom har det lyckats dem att åt skriften, med dess 25 olika författare, ändock i någon mån förläna prägeln av enhetligt verk. Den första avdelningen bär titeln: »Ur Sveriges politiska historia», och innehåller åtta bidrag. Med undantag av det första röra de sig inom vår nyare och nyaste historia. Med avdelningen två: »Författnings- och förvaltningsproblem i Sverige», äro vi inne i samtiden. Av de sex uppsatser som ingå i denna avdelning behandla tre nutida författnings-, en nutida förvaltningspraxis och två kommunala författnings- och förvaltningsproblem. Våra nordiska grannländers författningliv framställes i den följande avdelningen, där en studie ägnas åt vart och ett av dem och avdelningen inledes med en jämförande översikt. Åt främmande länders statskick ägnas den därpå följande avdelningen med två uppsatser. Den sista avdelningen bär den för det nuvarande läget betecknande rubriken: »Press och propaganda». Här inrymmas fyra bidrag, som från olika sidor belysa statsmakternas förhållande till det skrivna ordet — och även det talade. Festskriften avslutas med en bibliografi över prof. Brusewitz' tryckta skrifter. Den gjorda inventeringen av innehållet ger vid handen, att vi ha framför oss en verklig representation av nutida svensk statsvetenskaplig forskning i dess månggrenade intresseriktningar. En närmare granskning av de enskilda bidragen bekräftar detta första intryck.

Licentiat Linnarson anknyter med sin uppsats om prof. Hermanssons föreläsningar i frihetstida statsrätt direkt till den skytteanska traditionen. H. var nämligen skytteansk professor 1717—37. Föreläsningarna äro i och för sig ej särdeles märkliga, och det skytteanska arkivet torde gömma väsentligare ting än Hermanssons teser. Men de få onekligen intresse genom den strävan de ådaga-lägga hos författaren att uppvisa sambandet mellan det nya författningsverket och den föregående författningsutvecklingen, i främsta rummet med 1600-talets konstitutionalism.

Representationsreformen har varit en av författningshistoriens centrala frågor, svarande mot den centrala plats den intog i den

politiska debatten. Tidigare författare uppehöll sig huvudsakligen vid den idépolitiska motsättningen, under det att de sociala synpunkterna höllos mera i skymundan. Först de allra senaste framställningarna i ämnet av Fahlbeck och Andrén beteckna en nyorientering. Docenten Heckscher fullföljer denna linje i »Några drag ur representationsfrågans sociala bakgrund». Med stöd av ett statistiskt material om jordegendomens fördelning efter stånd och om fastighetsöverlåtelser under förra delen av 1800-talet samt en sammanställning av ur statskalendern hämtade uppgifter om förhållandet mellan frälse och ofrälse ämbetsmän kan han belysa adelns vikande position icke blott som jordägare utan även som ämbetsmannastånd.

De Geers Minnen räknas till de pålitligaste källorna för vår nyare historia, en mening som grundat sig mera på författarens allmänt kända samvetsgrannhet i allt sitt görande och låtande än på en verklig källkritisk undersökning av hans verk. Då De Geers brevväxling utkom 1929, företog docenten Thermænius en sådan, vars resultat publicerades i Svenska Dagbladet. I festskriften har han återupptagit ämnet. På grundval av en utomordentligt noggrann och omsorgsfull granskning kan han fastslå, att Minnenas andra del i stora partier bygger på breven till Sibbern jämte samtida minnesanteckningar från två skilda kortare perioder. De Geer har alltså ej litat på sitt sviktande minne på ålderns dar utan gått till samtida källor av egen hand, något som han förövrigt själv påpekat. Undersökningen ger också något annat vid handen. Minnena ha skattats högt för sina litterära egenskaper i stil och komposition. Thermænius kan visa, att de ställvis äro bokstavligen hopflikade av citat ur breven. Något som inte gör den litterära prestationen mindre.

Docenten Håstad har gjort ett försök att på grundval av den officiella statistiken för de båda valen 1887 och valet 1890 med hjälp av en noggrann genomgång av ortspressen fastställa den verkliga folkmeningen i tullfrågan vid de betydelsefulla höstvalen 1887. Försöket är av stort intresse, det visar hur långt man verkligen kan nå med det föreliggande materialet. Att resultaten måste kringgärdas med alla möjliga förbehåll inses bl. a. av det förhållandet, att de röstberättigades antal vid denna tid utgjorde ungefär 6 % av befolkningen. Håstad uttrycker sig också med all nödig försiktighet men anser sig kunna hävda, att vårvalet 1887 betecknade en klar seger för frihandelsvännerna, höstvalet en relativt stark framryckning för tullvännerna och att dessa före upphävandet av det beryktade Stockholmsvalet därför icke erhållit en mot sin verkliga styrka svarande representation. Huruvida insättandet av de 22 tullvännerna gjorde den mera adekvat, kan icke med bestämdhet avgöras.

Frågan i vad mån den socialdemokratiska regeringsbildaren fått fria händer beträffande personvalet i samma utsträckning som borgerliga kolleger ansetts ha brukar regelbundet dryftas vid till-

komsten av socialdemokratiska regeringar. Påståenden om en mer eller mindre långt gående bundenhet vid de olika partiinstansernas beslut ha framställts utan att kunna bevisas. Med ledning av partistyrerelsens protokoll redogör professor Tingsten i »Personvalet vid socialdemokratiska regeringsbildningar» för hur det i verkligheten tillgått vid sammansättandet av de socialdemokratiska regeringarna. Härav framgår, att inom partiet olika meningar gjort sig gällande rörande sättet för personvalet. Partistyrelsen har rådfrågats och i enstaka fall övat inflytande på tillsättningen, men i det hela har regeringsbildaren bevarat sin självständighet och bibehållit avgöranderätten. — I denna avdelning ingår även en uppsats av docenten Hessler, »Debatt kring en lönestat» — det gällde i föreliggande fall det nya nationalmuseum —, som ger en rolig interiör från tvåkammarriksdagens första period, doktor Lindgren publicerar en brevväxling mellan Danielsson och Branting och docenten Wählstrand öser ur de källor han öppnade i sin doktorsavhandling, här tar han upp ett ämne på gränsen till unionspolitiken, »Statsminister Boström och Lagerheimiska krisen».

Då det stora verket om riksdagen planerades, reserverades i delen om utskotten utrymme för prominenta ledamöter av de stora utskotten att nedskryva intryck från sitt deltagande i utskottsarbetet. Denna tanke utfördes aldrig, så vitt bekant av brist på hugade författare. Det är att beklaga, att de olika utskotten icke då inneslöto ledamöter, som i likhet med prof. Andrén ägde vilja och förmåga att samla sina intryck och erfarenheter och återge dem. »Några anteckningar angående statsutskottet och dess arbetsformer» ge icke blott en interiör från riksdagslivet; de forma sig till en rätt ingående redogörelse för den senaste utvecklingen av St.U:s arbetspraxis. Här kan endast några huvudpunkter antydvas. I början meddelas ett par tabeller belysande medlemmarnas levnads- och riksdagsålder. Bådadera äro anmärkningsvärt höga. Det skulle vara av stort intresse att göra en jämförelse med andra utskott, och undertecknad har även gjort ett par stickprov. De visa beträffande levnadsåldern ingen större skillnad för vissa andra utskott men en desto större beträffande riksdagsåldern; den är avsevärd. Också betraktas ledamotskap av St.U. av flertalet riksdagsmän som krönet på riksdagsmannabanan. — Kompetensfrågan hör tydligen till de hart när outtömliga ämnena, dels därför att kamrarnas remisspraxis ofta är svår att genomskåda, dels därför att praxis undan för undan skiftar med förändrade omständigheter. Mellan St.U. och J.U. har tydligen en ny gränsreglering i vissa avseenden ägt rum under senaste tid. Som ett kuriosum meddelar Andrén, att ett ärende handlagts av utskottet utan remissbeslut; man må hoppas, att fallet är enastående. Fördelningen av ärendena mellan utskottets avdelningar har tid efter annan omreglerats. Som en följd av budgetens ändrade uppställning och ännu mer på grund av dess ändrade innehåll har en helt ny fördelning antagits 1941. Anordningen med särskilda föredragningar torde alltid

hava tillämpats i viss utsträckning i St. U. Under senare år ha föredragningarna blivit talrika, och ett nytt moment har tillkommit därigenom att propositionerna blivit mindre upplysande på grund av den sekretess, som på viktiga områden vilar över statsangelägenheterna. Särskild föredragning får härvidlag s. a. s. komplettera propositionerna. Anmärkningsvärd är förf:s upplysning, att sådan föredragning inte alltid behöver vara knuten till väckt och hos utskottet anhängiggjord fråga. Förbudet i RO § 36:6 för statsråd att deltaga i utskott eller val av utskott har som bekant tolkats som ett förbud för dessa att överhuvud infinna sig i utskott. Emellertid framtvängde de senaste årens händelser kommunikation i någon mera direkt form. Man kringgick då svårigheten genom att vederbörande statsråd inbjöd utskott eller representanter för utskott till formlösa konferenser inför sig. Andrén nämner flera exempel på dylika konferenser. Som en avslutning räddar Andrén undan glömskan en ceremoni, som förr årligen ägde rum i St. U., nämligen den, då det gamla kreditivet brändes och det nya överlämnades till riksgäldskontorets ordförande.

Licentiaten Lindegren har tagit upp användningen av R. O. § 46. Ämnet har tidigare behandlats av flera författare, så t. ex. av Varenius, som givit en utförlig tolkning av paragrafen, och senast av Tingsten i utskottsdelen av riksdagsverket. Lindegren koncentrerar sin framställning på praxis. Vägen över Kungl. Maj:t har begagnats under hela det nya statsskickets tid. Under ståndstiden skedde detta i en viss utsträckning fram till 1840/41 års riksdag, efter vilken tid man kan märka en tydlig nedgång. Synnerligen talrika äro dessa hänvändelser icke. Emellertid finner man av utskottsutlåtandena — det är under denna tid så gott som uteslutande statsutskottet det gäller —, att utskottet på andra vägar skaffat sig upplysningar, och det kan alltså fastslås, att redan tidigt en praxis framväxte att i en eller annan form direkt från vederbörande myndigheter införskaffa uppgifter. Nedgången efter 1840/41 är sannolikt beroende på att mera direkta vägar anlåtats. Efter 1866 har utvecklingen under olika perioder skiftat. L. indelar den i tre skeden: ett till 1897, då frekvensen var synnerligen ringa och representerades endast av St. U. och Tf. U., ett övergångsskede 1898—1909, då andra utskott, främst B: g U., tillkomma, samt ett tredje från 1910, då frekvensen ökat, ehuru ej kontinuerligt och då samtliga utskott med undantag av 1:a L. U. och delvis K. U. utnyttja § 46. Gränsåret 1910 har satts med hänsyn till den stora striden vid 1909 års riksdag; att den skulle ha direkt påverkat praxis påstås emellertid icke. Den stegrade användningen av § 46 under den sista perioden är påtaglig och faller till dryg del på Tf. U. Dessa försågos med sekreterare 1909, och här finnes synbarligen ett sammanhang. Samtidigt har riksdagsarbetet oavlåtligen vuxit i omfattning, och den påvisade stegringen är därför icke så anmärkningsvärd, som vid första påseende kunde förefalla. Tidigare gällde hänvändelserna mera direkta sakuppgifter om speciella detaljer, understundom av hemlig

natur, senare ofta resultatet av utredningar under arbete. Numera vill man erhålla utredningar av vederbörande myndigheter. Det torde alltid, när § 46 använts, ha gällt skriftliga framställningar i mera utförlig form. — Författaren ställer slutligen frågan, hur den senaste utvecklingen av praxis beträffande § 46 påverkat utskottens direkta förbindelser med statsförvaltningen. Här uttrycker han sig med stor försiktighet och ganska obestämt, förebärande bristen på dokumentariska belägg. Det finns dock tydliga indicier, som kunna vägleda oss till ett säkrare omdöme. Dels tillsätts utskottens tjänstemän delvis med tanke på att skapa en naturlig och enkel kommunikation mellan utskott och ämbetsverk, dels tillkallas i alltjämt stegrad omfattning särskilda föredragande — jfr här Andréns vittnesbörd ovan — i stort sett för samma ändamål: att hålla utskotten tillhanda i så direkta former som möjligt den sakkunskap, som är tillfinnandes hos förvaltningen — och utom.

Uppskovet under innevarande riksdag med antagandet av de ändringar i tryckfrihetsförordningen, som avsågo censurfrågan, är den aktuella anknytningen i licentiaten Hartmanns uppsats om uppskov med grundlagsändringar. Han redogör för ändringen i R.F. 81 år 1818, varigenom uppskovspraxis legaliserades, och behandlar därefter de uppskov, som ägt rum eller försökts med hänsyn till huvudtyper och därbakom liggande motiv.

Departementalkommitterades betänkande 1912 utgör det sista stora försöket att åstadkomma en omreglering av förhållandet mellan Kungl. Maj:t och förvaltningen. På de centrala verken hade av gammalt i princip förvaltningsärendena ankommit, under det att departementen handlagt beredningen av regeringsärendena. De avsteg från principen, som tid efter annan gjordes, voro av relativt kort varaktighet och avvecklades så småningom. Det minst sagt negativa mottagande, som bereddes kommitténs förslag från skilda håll, föranledde, att man övergav tanken på att genomföra någon rubbning i den hävdvunna dualismen inom förvaltningen. Men samtidigt som principen ånyo fastslås gör man nya undantag, skapar nya provisorier. Det är vid dessa anomalier, om man så får uttrycka sig, som docenten Hesslén stannar i sin studie: »Departement och verk», vid fattigvårdsinspektionen inom socialdepartementet 1918, egnahemsbyrån inom jordbruksdepartementet 1919 och luftfartsinspektionen inom kommunikationsdepartementet 1923 och vid deras närmaste föregångare ett par årtionden tidigare, kontroll- och justeringsbyrån och bankbyrån inom finansdepartementet. Vid inrättandet av dessa till tiden senare departementsavdelningar har man undvikit att tala om avsteget från eljest hävdvunna förvaltningsprinciper för att sedermera vid provisoriernas avvecklande framhäva dessa så mycket kraftigare.

»Efter det demokratiska genombrottet i början av vårt århundrade har den [den kommunala självstyrelsen] vuxit till en väsentlig del av svenskt offentligt liv.» Ingen torde jäva riktigheten i detta påstående, men otvivelaktigt har kommunalförvaltningen och dess

problem icke fått det rum i den vetenskapliga diskussionen, som motsvarar dess betydelse. Särskilt värdefulla ur denna synpunkt äro de bägge kommunalrättsliga bidrag, som ingå i festskriften och som till författare ha två så auktoritativa uttolkare som borgarråden Yngve Larsson och Ivar Öman. Larsson ger i »Den kommunala självstyrelsen och dess betydelse i svenskt samhällsliv» en bild av svenskt kommunalliv sådant det levas i dag och därjämte en snabbteckning av den historiska utvecklingen. Framställningen präglas av ett ovanligt rikt innehåll i en klar och förnämlig form; stilistiskt torde hans bidrag vara samlingsens främsta. Vi referera honom bäst med hans egna ord: »Denna rundvandring i den svenska kommunalförvaltningens stora landskap har fört oss vida omkring i svensk historia. Vi ha bevistat Torgny lagmans ting och byamöten i det gamla Birka. Vi ha åhört överläggningar i sockenstämmor, allmänna rådstugor och hos stadsens äldste; vi ha suttit kring bordet med borgmästare och råd, med sexmän och kyrkvårdar, med sockennämnder och kyrkråd, med drätselkamrar och kommunalnämnder. Och vi ha gått runt i den moderna kommunalförvaltningens många sammanträdessalar och lyssnat på sakkunniga förhandlingar, säkerligen också politiska disputationer i alla de olika, mestadels mycket handfasta och praktiska ärenden, som de svenska kommunalmännen ha att bestyra.» — Det är framför allt två tendenser, som med ledning av Larssons framställning skola understrykas. Den ena är söndersprängningen av de kommunala gränserna. Under utvecklingens gång har alltflera uppgifter överflyttats från primärkommunerna på högre kommunala enheter: kommunala samfälligheter och landsting eller delvis övertagits av staten. Men de uppgifter, som kvarstå, innebära på sina håll ekonomiska bördor, som med sin tyngd hota att krossa de små och ekonomiskt mindre bärkraftiga landskommunerna. Den tanken har framkastats, att man i häradet kunde finna en ny kommunal enhet av lämplig storlek; man skulle då bygga på historisk grund.¹ Det är dock mera än tvåhundra år sedan häradet hade några egentliga självständiga förvaltningsuppgifter och det torde knappast lyckas att väcka till liv dessa avsomnade historiska traditioner. En omreglering av den kommunala indelningen torde mycket snart bli aktuell i samband med en rationalisering av socialvården. — Den andra tendensen, som präglat utvecklingen, är övergången från lekmannastyre till tjänstemannastyre. Det är i första rummet men icke uteslutande stadskommunernas problem. Under det att de beslutande organen alltjämt i princip äro sammansatta av valda förtroendemän, som äro lekmän, har den egentliga förvaltningen mer och mer kommit i händerna på de särskilt tillsatta heltidsavlönade tjänstemännen. Avvägningen av förhållandet mellan dessa olika organ är en ofta komplicerad organisatorisk fråga.

¹ Jacobsson, M., Folkvälde och ledarstyre i svensk förvaltning. Sthlm 1941. S. 13.

Det är om den borgarrådet Ömans uppsats »En storstads styrelseproblem» rör sig. 1920 års kommunalreform i Stockholm åsyftade bl. a. att skapa ett kommunalt regeringsorgan bättre ägnat att fylla sin uppgift än det gamla beredningsutskottet. Stadskollegiet blev detta nya organ. Därinom fingo emellertid borgarråden en sådan dominerande ställning, att de s. a. s. uppslukade lekmanneelementet. Vid 1940 års nyorganisation uteslötos de såsom medlemmar ur kollegiet, de äro numera blott föredragande inför detta, och kollegiet blev en ren lekmannadelegation. Samtidigt sammanfördes borgarråden i en borgarrådsberedning under ordförandeskap av finansborgarrådet. Denna skulle endast vara en beredningsinstans såsom namnet antyder och avgörandena träffas i kollegiet. Verkligheten har dock gestaltat sig annorlunda: borgarrådsberedningen har blivit det ledande organet. Det arbetar emellertid i intim kontakt med kollegiet och där fattas formellt alla besluten. Vilketdera organet som blir det ledande kommer synbarligen att bli beroende av de personliga krafter, över vilka det förfogar. Nyckelställningen inom den nuvarande organisationen innehaves av borgarråden och förf. tillbakavisar tanken på att de, såsom numera enbart tjänstemän, ej mera skulle väljas utan tillsättas i annan ordning. Det är genom borgarråden de olika grupperna inom fullmäktige nå kontakt med förvaltningen och kunna öva inflytande på denna; funnes inte den, skulle deras betydelse väsentligen reduceras. Det är genom borgarråden och deras beslut i styrelser och nämnder som staden till en god del regeras. — I diskussionen om kommunalreformen i Stockholm framfördes på ett tidigt stadium tanken på kommunal majoritetsparlamentarism såsom alternativ till det partiproportionella samarbete med schweizisk signatur, som faktiskt rådde. Enligt Ömans mening betecknar 1940 års reform ett fortgående på den senare linjen. I stort sett är detta riktigt. Men genom den nya ställning, som skapats åt finansborgarrådet och som gjort honom till en verklig »stadsminister», har man fått ett betydelsefullt inslag av det förra systemet. Det förutsättes nämligen, att han väljes av det parti som innehar majoriteten hos stadsfullmäktige.

Professor Herlitz inleder den nordiska avdelningen i festskriften med en jämförande framställning av representationer och regeringar i Nordens länder före krigets utbrott. Hans översikt är ganska elementärt hållen, den meddelar inga för en inhemsk läsare okända fakta eller synpunkter. Förklaringen härtill är, att den skrivits i ett helt annat sammanhang och för ett annat ändamål (ett amerikanskt samlingsverk). I sitt nuvarande sammanhang tjänar den emellertid på ett lyckligt sätt som introduktion till denna avdelning. De nordiska grannarna representeras som redan nämnt var och en av sitt bidrag. Docenten Lindman skildrar den svenska partibildningen i Finland, icke ur partihistorisk synpunkt utan ur idéhistorisk. Nationalitetsidén i dess olika skiftningar, under tidigare skeden åtminstone i främsta rummet språkets förhållande till denna, behandlas. — Minoritetsparlamentarismen och

dess problem hörde ännu för icke alltför många år sedan till den statsvetenskapliga och jämväl den parlamentariska diskussionens ivrigast dryftade ämnen. Att den i detta ögonblick verkar inaktuell beror icke blott på att vi leva i den nationella samlingens tecken; även om samlingsregeringen upplöstes och någon ny koalitionsregering icke skulle komma till stånd, äga vi numera ett parti i klar majoritetsställning, som kunde svara för regeringsfrågans lösning. Men gå vi till vårt södra grannland, Danmark, ligga förhållandena annorlunda till. Där skulle under de tänkta förutsättningarna problemet uppstå på nytt. Det är med ett dylikt övervägande licentiat Fridholm motiverar att han tar upp ett till synes så litet aktuellt ämne som den danska minoritetsparlamentarismen 1910—29. Den teckning han gör av denna innefattar icke en historisk framställning i egentlig mening utan koncentrerar sig på det rent tekniska verkningssättet. Vad han vill nå fram till är, hur själva mekanismen fungerat. Framställningssättet har tagit formen av ett utomordentligt grundligt teoretiskt resonemang om de möjligheter, som föreläggat i olika givna situationer och utmynnar i ett fastslående av den principiella innebörden i det avgörande, som faktiskt kommit till stånd. I sin abstrakta hållning är framställningen ingalunda alltid lättillgänglig. — I »Den norska regeringsmakten efter storkrigets utbrott 1939» fortsätter doktor Björnberg, där han nedlade pennan i sin doktorsavhandling. Frågan om bildande av samlingsregering återkom i denna vid skilda tillfällen, ehuru något fullt tillfredsställande svar icke kunde givas, varför dessa försök alltid strandade. Änå kommer den upp efter krisens inbrott, men icke heller nu lyckas man nå en lösning. Skälen kunna ha varit flera, ett är i varje fall statsministerns och regeringens avvisande hållning. Borgfreden mellan partierna och det politiska samarbetet påverkades emellertid icke av denna negativa hållning. Den 9 april har statsministern ändrat mening. Avsikten med hans avskedsansökan kan knappast ha varit någon annan än att bereda rum för en verklig samlingsregering. Med skäl kunde (då) sägas, att det nu var försent, och någon sådan kom ej heller till stånd annat än i en s. a. s. rudimentär form. I Elverum bemyndigades regeringen att komplettera sig med tre nya medlemmar, underförstått representanter för vardera av de utanförstående partierna, och i den sista konseljen på Norges jord ägde dessa statsrådsutnämningar rum. Björnberg framhäver den roll konung Haakon personligen spelat för hävdande av det parlamentariska statsskicket under denna ödesdigra kris.

Hur arbetet på den nya författningen i Frankrike framskrider, därom vet man ej mycket. Underrättelserna äro sparsamma, föga upplysande och stundom motsägelsefulla. Att en korporativ representation kommer att ingå som ett led däri torde emellertid vara ställt utom tvivel. Med utgångspunkt från detta faktum har docenten Simonsson givit en redogörelse för de anknytningar till fransk författningsutveckling och framför allt fransk författnings-

diskussion ett sådant försök kan ha; han påvisar, att man även här kan bygga på inhemska tradition. Framställningen koncentrerar sig omkring en tämligen ingående beskrivning av de båda ekonomiska råden av 1925 och 1936. Författaren betonar, att de icke spelat någon större praktisk roll, i varje fall icke politisk. Huruvida de äro tjänliga som förebild till ett korporativt system, därom kunna skilda meningar göra sig gällande. Överhuvud har Simonsen trots all försiktighet överdrivit deras specifikt »korporativa» karaktär. De voro snarare än experiment i denna riktning försök att pådriva och systematisera det arbete att sammansluta och organisera skilda intresseriktningar och grupper, som pågått i alla länder, på de flesta håll mer eller mindre spontant, men som i Frankrike, på enskilda undantag när, nått en ringare grad av utveckling.

Den konstitutionella fullmaktslagstiftningen, dess juridiska karaktär och politiska betydelse, har varit ett ämne, som under de sista decennierna diskuterats i så gott som alla länder, det har varit ett av statsvetenskapens centrala problem. Vid världskrigets utbrott 1914 gävos åt regeringarna i de länder, som blevo invecklade i eller mera direkt berörda av kriget, mer eller mindre vittgående fullmakter. De framtvungades av omständigheterna och voro ur denna synpunkt icke någon förvånande företeelse. Deras författningsmässighet var i de flesta fall tvivelaktig. Emellertid visade det sig efter återgång till normala eller åtminstone fredliga förhållanden, att anordningen med fullmakter i olika länder gång efter annan måste tillgripas för att i kritiska situationer övervinna de svårigheter den parlamentariska proceduren skapade. Användningen av detta författningsinstitut blev, i mån som det återkom, symptom på en kris i det parlamentariska systemet eller kunde i varje fall så tolkas, och avslöjade, där det oftare utnyttjades, en tendens till maktförskjutning från representationen till exekutivorganen. Talande är titeln på ett svenskt arbete i ämnet: Tingstens »Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget» från 1930. I nämnda arbete behandlas även den belgiska fullmaktslagstiftningen. Efter detta år antogos vid flera tillfällen nya fullmakter och institutet hotade en tid att bliva en normal företeelse i Belgiens författningsliv. Det blev även föremål för en mera ingående vetenskaplig analys. Ämnet förtjänade därför att ånyo upptagas till behandling och detta har licentiaten Höjer gjort i en uppsats om de belgiska fullmaktslagarnas grundlagsenlighet. Av de belgiska författare, som berört frågan, är Speyer den som bäst kommit till rätta med dess juridiska sida. Hans distinktion mellan »propres» och »residuum» gör det möjligt att godkänna en delegation av lagstiftningsmakten inom det residuära området. De belgiska fullmakterna ha emellertid vida överskridit den sålunda uppdragna gränsen och Speyer betraktar dem icke heller som författningssedliga. Även med stöd av denna teori finns det en annan sida av problemet, som man icke kommer till rätta med, nämligen förhållandet mellan den bestående lagstiftningen och de i kraft av

fullmakten utfärdade förordningarna. Upphäves den bestående lagstiftningen generellt eller blott till den del, där den ersättes av förordningar i och genom fullmakten och vilken natur ha dessa förordningar själva: äro de lagar eller blott förordningar? Dessa frågor kan icke den Speyerska teorin på ett tillfredsställande sätt besvara. Den statsrättsliga betydelsen av den belgiska fullmaktslagstiftningen, sådan den tillämpats i praktiken, karakteriserar Höjer så, att »vid sidan av eller rättare sagt mot författningens bud framvuxit en ny form av lagstiftning, som innebär att lagstiftande makten försvagar sig själv och stärker exekutiven. Denna lagstiftning innebär sålunda en förskjutning i den maktbalans, som 1831 års grundlagsfäder åstadkommit».

Den sista avdelningen i festskriften bär, som ovan sagts, titeln »Press och propaganda». Vi komma här in på ett område, som allestädes utmärkes av en stegrad verksamhet från statsmakternas sida. Den del därav, som brukar benämnas presspolitik, är dock icke en skapelse av i dag. Enligt framlidne utrikesrådet Henriksson i hans »Redogörelse för tillkomsten av press- och informationsorganet i utrikesdepartementet», daterar den sig från 1919 och är en skapelse av honom själv. Henrikssons framställning präglas av ett starkt och måhända berättigat medvetande om värdet och betydelsen av hans egna insatser; dock tarvar den någon korrigerings och komplettering för tiden före 1919. Henrikssons Redogörelse avgavs 1939. För vad som hänt efter denna tid upplyser förste sekreteraren Bratt i sin uppsats »Om statsförvaltning och press». Detta sker emellertid endast avslutningsvis och knapphändigt, tyngdpunkten i hans framställning ligger i en diskussion av problemet om statsmakternas förhållande till den offentliga opinion, som manifesterar sig hos pressen ur mera allmänna och ideologiska synpunkter, samt deras konfrontation med verkligheten i respektive staters presspolitik.

Den väg ned mot betydelselöshet som politiska opinionsbildare, vilken de gamla statstidningarna vandrade, syntes, för att bruka doktor Knut Petterssons ord, »ge vid handen, att den publicistiska verksamheten icke lämpade sig för statsdrift». Emellertid gjordes under förra hälften av 1800-talet flerstädes i Europa försök med en sådan statsjournalistik, även här i Sverige. Om denna episod, då Post- och Inrikes Tidningar bytte namn och kallades Svensk Statstidning, erinrar Knut Pettersson i en underhållande skildring: »Statsjournalistik under Karl Johans-tiden».

De tryckfrihetsinskränkande åtgärder, som statsmakterna sågo sig nödsakade att tillgripa och planera vid det nuvarande krigets utbrott, väckte som bekant en livlig debatt och blevo från skilda håll utsatta för skarp opposition. Om denna kunde sägas rikta sig mot några bestämda punkter, skulle det vara mot förslagen att införa censur samt mot förfarandet att konfiskera skrift utan rättgång. Det torde vara en utbredd villfarelse, att sistnämnda bestämmelse i TF tillkommit i närvarande stund. Så är emellertid icke

fallet, den har stått där sedan 1810. Doktor Rönblom granskar i sin uppsats detta stadgandes innebörd — det återfinnes i TF § 3:9 och i förbigående skall påpekas, att genom ett ledsamt tryckfel i titeln hänvisning göres till ett annat mom. i samma paragraf. R. hävdar, att orden »sig yppat» måste anses förutsätta en reaktion i en eller annan form från främmande makts sida för att konfiskationsförfarandet skall kunna tillgripas. Förutom lagens egna ord hänvisar han till det förhållandet, att det här gäller ett rent administrativt förfarande — beslut i konselj, ej åtals anställande — på ett område, inom vilket lagstiftaren eljes sökt så långt möjligt binda den administrativa rörelsefriheten. En praktisk konsekvens av denna tolkning är, att bestämmelsen knappast kan användas med någon effekt mot periodiska publikationer, som omedelbart efter tryckningen distribueras, alltså mot tidningar och i viss mån tidskrifter. Här hinner icke något missnöje yppa sig, innan distributionen redan ägt rum. Även om man i huvudsak kan vara med författaren om slutet ense, känner man sig knappast tillfredsställd med hans sätt att tolka TF. Han utgår från stadgandena i 3:9 och 5:13 i den äldre lydelsen som två skilda anordningar. Detta betraktelsesätt leder till svårigheter som han inte klarar ut. Följer man de anvisningar Alexanderson givit i sin framställning av den svenska tryckfrihetsprocessen beträffande tolkningen av TF, ställer sig saken annorlunda. A. framhåller¹ beträffande lagens disposition, att denna visserligen är till ytterlighet förvirrad, men att huvudtanken tydligen varit att samla de exekutiva stadgandena i § 4 och de processuella i § 5. De straffrättsliga innehållas som bekant i § 3. Härav följer för nu ifrågavarande fall att 3:9 bör läsas i sammanhang med 5:13; bestämmelserna i det förra lagrummet utföras närmare med avseende på tillvägagångssättet i det senare; båda åsyfta samma sak. Därmed förklaras den knapphändiga formuleringen av 3:9 andra punkten i sin ursprungliga lydelse; därigenom får även 1810 års tillägg av orden »utan rättegång» sin förklaring: de ditsattes för att åvägabringa full överensstämmelse mellan de båda lagrummen. Frågan är nu om 1940/41 års ändring av § 3:9 avklippt sambandet med 5:13, vilket bl. a. skulle innebära att spörsmålet om ersättning för konfiskerad skrift icke skulle kunna tas upp till behandling. Frågan torde icke utan vidare böra besvaras jakande om ock nuvarande praxis går i denna riktning.

En studie i propagandans psykologi kan man lämpligen kalla licentiaten Beckmans uppsats, som avslutar denna avdelning och festskriften. Beckman avslöjar den offentliga propagandans två ansikten: det ena som visas före makttillträdet, det revolutionära, det andra som visas efter makttillträdet, det konservativa. Författarens framställning är utan tvivel synnerligen rolig, hans formu-

¹ Alexanderson, Föreläsningar över den sv. tryckfrihetsprocessen. Upps. & Sthlm 1907, s. 11.

leringar åtskilligt tillspetsade. Men hela detta område är med undantag av de rent tekniska sidorna alltför litet utforskat för att tillåta några tvärsäkra påståenden eller att draga vittgående slutsatser. Förf. iakttagit enligt undertecknads mening ingalunda nödig återhållsamhet härvidlag. Man blir närmast förbluffad över de varningsord han uttalar om vår »konservativa» propaganda, att den eventuellt skulle kunna kasta oss ut i ett krigiskt äventyr. I jämförelse med vad som presteras runt omkring oss ter den sig dock som rent oskyldig.

De flesta av de författare, som medverkat i festskriften, ha valt aktuella ämnen. De ha inte tvekat att föra oss in i dagens problem. Därigenom har skriften fått en stark prägel av aktualitet. Den ger oss på väsentliga områden av samtidens författningssliv en synnerligen värdefull orientering.

B. G. Cederström.

BIRGER WEDBERG: *Konungens Högsta Domstol 1809—1844*. XII + 613 sid. Norstedts, Sthlm 1940. Pris häft. 12:—, inb. 18:— kronor.

Redan när boken om Högsta Domstolen 1789—1809 anmäldes i denna tidskrift (1923, sid. 167 ff.) framhölls det på en gång glädjande och överraskande i att en hög ämbetsman funnit tid att på detta sätt ägna sig åt djupgående och tidskrävande historisk forskning. Sedan dess har justitierådet Wedberg i olika sammanhang framträtt såsom en bland de främsta kännarna av det tidigare 1800-talets inre svenska historia. Hans förmåga av åskådlig och fängslande framställning, varpå ej minst denna tidskrift har att uppvisa många exempel, väcker ej längre överraskning, utan endast ett tacksamt igenkännande. Med utgångspunkt från sina fortsatta studier i Högsta Domstolens historia har han kunnat ge upplysningar av stort värde även på andra områden, och detta såväl genom sina tryckta arbeten som genom att på annat sätt handleda och bistå yngre forskare.

Det är därför med så mycket större förväntningar, som man motsett det större arbetets fortsättning. När nu detta, aderton år efter första delens publicering, förts fram till Karl Johans död, har författaren ansett sig berättigad att »ta farväl av sysslandet med Högsta Domstolens historia». Han gör det med några resignerade ord, enligt vilka hans arbete skulle ha sitt egentliga värde såsom materialsamling, under det att någon annan på grundvalen därav borde övertaga uppgiften »att skriva den allsidiga men likväl översiktliga, väl sovrade och avvägda framställning av Högsta Domstolens öden upp till våra dagar som det, då jag hösten 1919 började göra anteckningar om domstolens verksamhet och ledamöter, var min förhoppning att kunna ge».

Det 1922 utkomna arbetet hade för många sitt huvudintresse genom den belysning som kastades över den sengustavianska tidens historia i dess helhet samt över särskilda episoder däri, t. ex. Armfeltiska högmålet. I själva verket var emellertid dess betydelse vida större än så. Här gavs för första gången en övertygande och klar, på dittills outnyttjade källor grundad framställning av den kollegiala principens tillämpning inom ett bestämt område under brytningstiden före 1809. Den som läst denna framställning kunde på ett dessförinnan knappast möjligt sätt förstå, hur den svenska ämbetsmannatraditionen kunnat hållas vid liv under enväldets dagar och i vilka former den arbetade. Härvidlag var boken helt enkelt banbrytande.

För perioden 1809—1844 föreligga knappast motsvarande problem. De allmänna dragen av den förvaltningshistoriska utvecklingen äro förhållandevis bättre kända, och Högsta Domstolens roll var mindre unik under denna tid. Att å andra sidan lägga tyngdpunkten på den materiella sidan av domstolens rättsskipning och söka följa utvecklingen av de grundläggande rättsprinciperna, sådana de framträda i Högsta Domstolens domar och utslag, skulle sannolikt ha sprängt framställningens ram. Författaren har valt att i denna andra del i stort sett följa samma problem som i den första, och även dispositionen erinrar på väsentliga punkter om den där använda. Under sådana omständigheter ligger det kanske i sakens natur, att resultatet hos honom själv utlöser en viss besvikelse, men likafullt måste det i förordet använda uttrycket »materialsamling» sägas innebära en klar orättvisa. Oavsett de biografiska uppsatserna, till vilka det finns skäl att återkomma, har undersökningen av domstolens ställning och arbetsätt ej blott under de stormiga åren närmast före 1809 utan även i lugnare tider sitt givna värde och sin stora betydelse för forskningen.

Statsvetenskapsmannen fäster sig här särskilt vid de partier, där domstolens ställning till övriga statsmakter beröres. Karl XIV Johans misstro mot juristerna och särskilt de högre domarna vållade domstolen betydande svårigheter. För honom var det en styggelse, att i hans eget namn skulle utfärdas domar, på vilka han icke kunde utöva annat inflytande än det som möjliggjordes av hans två röster i domstolen, och att han sålunda vid sin sida skulle ha en kollegial »konung» med suveräna befogenheter såväl på rättsskipningens område som även vid lagförklaringar. Både beteckningen »Konungens dom» och den rösträtt i domstolen, som utsatte honom för att bli överröstad av sina egna undersåtar, voro därför föremål för hans bestämda ogillande. Likaledes sökte han vid flera tillfällen påverka justitierådets vota på ett sätt, vilket såväl samtiden som än mera nutidens ämbetsmän i vårt land måste finna mindre tillbörligt. I det bekanta målet om »Gustav den femtes skål» (Karl Johan var då ännu kronprins) lät han sålunda meddela justitieråden, att om dödsdomen enhälligt fastställdes, skulle de dömda få nåd, men om dissentierande vota förekomme, skulle döds-

straffet utmätas. Domen blev enhällig — kanske bl. a. av denna orsak. I ett mål mot krigskollegium (Baggiska målet) sökte han först få ett förhandsmeddelande om justitierådets ståndpunkt för att eventuellt kunna genomdriva en förlikning, och när detta icke lyckades sökte han draga hela saken från Kungl. Maj:t i Högsta Domstolen till Kungl. Maj:t i statsrådet, och genom påtryckning på JK, som var aktör i målet, fick han även på sätt och vis åtalet nedlagt. Över huvud begagnade han ej sällan JK som ett slags kunglig kontrollant över domstolen, något som författaren med skäl betecknar som »en smula löjligt», eftersom »uppdraget att övervaka HD:s lagtolkning städse gavs åt en av dess egna föredragande».

En annan förbindelse mellan regerings- och domaremakterna fanns till 1840 genom justitiestatsministerns dubbelställning. Att denna vållade vissa svårigheter, framgår tydligt av framställningen. Justitiestatsministern fungerade visserligen som ordförande, när han var närvarande, men hans ställning som statsrådsledamot hindrade honom från att i samma utsträckning som justitieråden deltaga i domstolens arbete. Ibland sammanfölo dennas sammanträden med statsrådsberedningens. Rosenblad fattade det dessutom som sin uppgift att i Högsta Domstolen vaka över, att inga intrång gjordes på den verkställande maktens område; det kan sägas vara ett slags nemeses, att hans slutliga avgång ur statsrådet å andra sidan delvis föranleddes av det hot, som genom opinionsnämnden kunde riktas mot honom såsom medlem av Högsta Domstolen, men icke mot någon annan av Konungens rådgivare.

På opinionsnämnden ingår författaren för övrigt icke mera allmänt, ehuru han flerstädes berör de omständigheter, som lågo bakom dess voteringar. Däremot ägnas ett avsnitt åt pressens ganska kritiska inställning mot domstolen och vissa bland dess ledamöter. Ett par särskilt uppmärksammade mål — mot »de elva premiärlöjtnanterna», mot Hindbeckska hovrättsdivisionen m. fl. utredas särskilt. För studiet av tidens historia äro dessa redogörelser av stort värde; det i samtida skrifter övliga skrivsättet med ständiga insinuationer och anspelningar på kända förhållanden gör förklaringar erforderliga, och i brist härpå kunna uttalanden i broschyrer och tidningsartiklar te sig helt obegripliga.

Arbetets systematiska del ägnas emellertid helt naturligt huvudsakligen åt andra, mera processuellt betonade problem: Högsta Domstolens kompetens, formerna för föredragning, omröstning, votering, protokoll och expedition. Även på dessa punkter kan framställningen dock göra anspråk på uppmärksamhet utanför de egentliga rättshistorikernas krets. I viktiga avseenden anslöto sig nämligen förfaringssätten i domstolar och förvaltningsorgan till varandra, och även efter 1809 får Högsta Domstolens arbetssätt därför tillerkännas vitsord såsom karakteristiskt för det kollegiala systemet i dess helhet. Någon detaljerad motivering för denna uppfattning är här varken påkallad eller möjlig att ge; emellertid skulle man kanske ha önskat, att författaren själv i större utsträck-

ning dragit paralleller åtminstone med det för honom välkända förfaringssättet i Konungens statsråd.

De sista 260 sidorna upptagas av biografier över domstolens ledamöter, skrivna med den för författaren utmärkande förmågan att under flitiga citat ur källorna bygga upp en levande bild av de handlande personerna. Som varje biografisk författare är han emellertid här beroende av materialets ojämnheter, och en viss disproportion i de olika biografierna har blivit en följd härav. Visserligen skulle man alldeles icke vilja vara utan t. ex. den fängslande och intresseväckande studien över Stråle, men å andra sidan frågar man sig, om icke möjligen dennes roll kommit att bliva väl markerad, därför att källorna här flöda så rikt — det är dock knappast riktigt att ägna honom en längre biografi än en person av så mycket större allmänt intresse som Mattias Rosenblad, och någon jämförelse med den i arbetets förra del med samma utförlighet behandlade Calonius torde han väl knappast heller uthärda. Likaså blir man något överraskad av att finna så många intressanta vota och rättsfall citerade som bidrag till de särskilda justitierådens karakteristiker, ehuru de i annat sammanhang kanske kunde ha systematiserats till en karakteristik av domstolen i dess helhet. Men detta är inga bärande invändningar; som helhet betraktade äro dessa små biografiska essayer ej blott roliga och läsvärda, utan dessutom för den framtida forskningen rörande periodens historia av största betydelse, och de ansluta sig värdigt till sina föregångare i historiken 1789—1809.

Gunnar Heckscher.

OLOF THULIN: *1941 års tryckfrihetslagstiftning. Jämte lagtexter, däribland tryckfrihetsförordningen i dess fullständiga lydelse.* Utgiven av Svenska boktryckareföreningen. Stockholm 1941.

Genom ikraftträdde grundlagsändringar har tryckfrihetsförordningen i år i betydande utsträckning reviderats. Lagstiftning om censur och utgivningsförbud har tillkommit, men även en vittgående reform av den ordinära pressrätten har skett genom de nya reglerna om utgivningsbevis och ansvarighet för tryckfrihetsbrott i TF § 1. Revisionssekreterare Olof Thulin, som inom justitiedepartementet biträtt med reformarbetet på tryckfrihetsförordningens område liksom med annan av de särskilda tidsomständigheterna föranledd lagstiftning, har för Svenska boktryckareföreningens räkning utarbetat en redogörelse för 1941 års tryckfrihetslagstiftning, vilken föreningen nu i bokform utgivit av trycket. Framställningen är av stort värde som lättillgänglig och redig handbok. Tryckfrihetsförordningen med text och vissa följdförfattningar har fogats till den och den får också betydelse genom sin i viss mån officiösa natur. Man torde vara berättigad anse, att det är den uppfattning om den nya lagstiftningens innebörd, som varit dominerande under för-

arbetena och som f. n. råder inom justitiedepartementet, som kommer till uttryck.

Någon kritisk behandling av lagstiftningen, inneslutande angripandet av problematiska rättsfrågor, inrymmes icke i skriften, knappast heller överhuvudtaget något bedömande av reformen. Dess syfte torde framförallt vara att lämna en lättfattlig redogörelse för den nya lagtexten. Härtill har lagts bland annat en praktiskt mycket nyttig framställning av formen för inlämnande av granskningsexemplar samt av den nya pressnämndens tilltänkta uppgifter. Till upplysningarna om nyheter inom pressförvaltningen hör även meddelandet, att en särskild tryckfrihetsavdelning upprättats inom justitiedepartementet, till vilken författaren hänvisar allmänheten för erhållande av »auktoritativt besked» om lagstiftningens innebörd i tveksamma fall. Det är naturligtvis värdefullt med upplysning. Men det torde dock ur konstitutionell synpunkt vara mindre lämpligt, att justitiedepartementet säges kunna lämna »auktoritativt besked» i grundlagstolkningsfrågor. Icke heller finnes säkerhet för att departementets uppfattning beständigt skall komma att delas av domstolarna. I detta hänseende kunna frågetecken sättas redan vid några uttalanden i revisionssekreterare Thulins framställning. Detta gäller t. ex. behandlingen av begreppet periodisk skrift. I TF 1:2 heter det numera: »Till periodisk skrift räknas även därtill hörande löpsedlar eller bilagor». Orden »därtill hörande» kommenteras av författaren under återopande av motiven så, att till en tidning hänföres »varje bilaga, som distribueras med tidningen genom redaktionens försorg». »Därvid göres ej undantag», säges det vidare, »för bilagor, tryckta å annat tryckeri än där tidningen framställles». Det förefaller som i praxis fall lätt kunde uppkomma, där domstol särskilt med hänsyn till ansvarighetsfrågan kunde vara starkt benägen att tolka begreppet bilaga mindre vidsträckt än författaren. Man kan också ställa sig tveksam till författarens tolkning av TF 1:17, då han säger, att, om utländsk författare avlidit, i första hand översättaren och i andra hand utgivaren bör svara för skriftens innehåll. Sedan skriften väl utgivits i översättning i Sverige, torde icke den utländske författarens död böra få leda till förändringar i fråga om den lagliga ansvarigheten för skriftens innehåll. Diskutabelt är även om det med en riktig tolkning av TF 1:2 i dess nya lydelse är förenligt att hävda, att »tryck, som endast är avsett för internt bruk inom ett företag» ej sällan torde kunna »undantagas från tryckfrihetsförordningens tillämpning». Hur författaren här tänker sig distinktionerna säger han icke. Han tillfogar emellertid, att »i tveksamma fall» förfrågan bör göras hos justitiedepartementet.

Revisionssekreterare Thulin uttalar i sin skrift till sist förhoppningen, att de av den nya ansvarighetslagstiftningen närmast berörda i sin mån söka befordra bestämmelsernas omsättande i praktiken. För detta ändamål är hans populära skrift utan tvivel av stor betydelse. Tryckfrihetsförordningen har länge varit *terra in-*

cognita för de flesta eller många bland dem som beröras av densamma. Det kan i sammanhanget erinras om, att även Svenska Tidningsutgivareföreningen publicerat en redogörelse för den nya lagstiftningen med formulär för skilda ansökningar eller anmälningar enligt densamma i syfte att underlätta de nya reglernas genomförande i praktiken. Emellertid får den goda viljan att på bästa sätt komma tillrätta med den nya lagstiftningen, så länge den gäller, icke lägga hinder i vägen för fortsatt reformarbete på tryckfrihetsrättens område, bland annat för undanröjande av brister, som otvivelaktigt vidlåda de nya i kristidens hast genomförda ansvarsreglerna och varför rättstillämpningen svårligen torde helt kunna råda bot. Särskilt gäller detta möjligheten att arrangera bulvanförhållanden i fråga om ansvarigheten för periodisk skrift, vilken genom de nya reglerna icke torde ha blivit undanröjd.

Hilding Eek.

W. WILLIAM-OLSSON: *Stockholms framtida utveckling*. Stockholm 1941. (Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning).

Värdet av prognoser över folkmängdens storlek i ett land torde vara allmänt erkänt och inses lätt av de esomoftast företagna prognoserna för skilda stater.

Ingen kan emellertid förneka att den framtida befolkningsutvecklingen i ett land alltid ter sig oviss, och vid dylika beräkningar måste man röra sig med mer eller mindre sannolika antaganden beträffande födelsefrekvens, dödlighet samt in- och utvandring. Vid de flesta prognoser för en stat förutsätter man att ut- och invandring må försummas eller att de fullständigt upphäva varandra, d. v. s. man förutsätter att området är avspärrat från yttrevärlden, ett antagande som senare tidens utveckling beträffande den utrikes omflyttningen icke jävat. Måhända det också vid sådana prognoser innebär en viss arbetslättnad att icke medtaga den utrikes omflyttningen, enär antaganden rörande framtida immigration och emigration icke kunna baseras på det egna landets utveckling utan även måste bygga på befolkningsutvecklingen i grannländerna.

Vidare kan vid en prognos för ett isolerat land hypoteserna rörande nativitet och mortalitet göras i stort sett fria från näringslivets utveckling i landet, medan däremot emigration och immigration vid fri omflyttning stater emellan bestämmas till sin storlek av näringslivets olika utveckling i det egna landet och grannländerna.

Ovissheten beträffande framförallt omflyttning gör därför prognoser över befolkningsutvecklingen i ett icke slutet område synnerligen vanskliga, och deras utförande i sådana fall förutsätter ett ingående studium av näringslivet icke endast i det område, vilket prognosen avser, utan även för omkringliggande områden.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

*FYRTIOFJÄRDE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD 23:DJJE ÅRG.)*

1941

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:

ROBERT MALMGREN

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 4 1

INNEHÅLL

UPPSATSER

	Sid.
CEDERSTRÖM, B. G., Det svenska utskottsväsendet. Några randanmärkningar till professor H. Tingstens framställning i »Sveriges riksdag»	105
FRYKHOLM, LARS, Till Esaias Tegnér's politiska åskådning	245
GRÖNLUND, OTTO, De nordiska ländernas kriminal- och fångvårdsstatistik	144
HOLM, SUNE, Censurlagstiftningens grundprinciper	365
MYRBERG, ISRAEL, Om äganderättsskyddet enligt § 16 regeringsformen	297
NILSSON, STIG W., Adolf Göran Mörners konstitutionella åskådning	333
NUMELIN, RAGNAR, Stats- och styrelseformer hos primitiva folk	47
REUTERSKIÖLD, C. A., Regeringsformens § 90	134
SUNDBERG, HALVAR G. F., Något om den korporationsrättsliga regleringen i Sverige	209
SÖRNDAL, OLOF, 1817 års förordning angående sockenstämmor och kyrkoråd ..	1
WOLD, HERMAN, Fruktksamhet utom äktenskapet och under äktenskapets första månader. En statistisk orientering	377

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

ANDERSSON, SVEN, Internationella arbetsorganisationens verksamhet under kriget	161
BJÖRNBERG, ARNE, Vår nuvarande krisförvaltning	430
— —, Statens livsmedelskommission samt den lokala krisförvaltningen	435
CASSEL, C. F., Statsvetenskapliga studentföreningen i Stockholm	79
CEDERSTRÖM, BROR GÖSTA, Tidskriftsöversikt	83, 185, 283, 442
CRONEBORG, ADOLF, Nationernas förbund under åren 1939 och 1940	64
FORSLUND, BIRGER, Socialvetenskapliga intressentföreningen i Uppsala	81
FRYKHOLM, LARS, Stockholms högskolas statsvetenskapliga förening	78
GRAFSTRÖM, SVEN, Utrikesutskottet vid 1940 och 1941 års riksdagar	275
HARTMANN, J. L., Förstakammarvalens facit	423
HECKSCHER, GUNNAR, »Självförvaltningssamhälle» och »självförvaltningsdistrikt»	438
HOLM, SUNE, Konstitutionella frågor vid 1941 års lagtima riksdag	269
— —, Riksdagens förpuppning	426
HYRENIUS, HANNES, Röstrettsålder och åldersfördelning	75
— —, Statistik över inresta utlänningar	177
PRYTZ, JAN, Statsvetenskapliga föreningen i Göteborg	77
SKOTTSBERG, BRITA, Författningsutvecklingen i Rumänien	167
STEFANSSON, K. O., Statsvetenskapliga intresseföreningen i Göteborg	79
STJERNQUIST, NILS NILSSON, Statsvetenskapliga föreningen i Lund	76
SÖRNDAL, OLOF, Vägväsendets förstatligande	278
WITTING, N.-O., Statsvetenskapliga intresseföreningen i Lund	181
WÄHLSTRAND, ARNE, Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala	78

LITTERATURGRANSKNINGAR

	Sid.
FRYKHOLM, LARS, Statskunskap. Anm. av <i>C. A. Reuterskiöld</i>	86
HABERLER, G. v., Högkonjunktur och depression. Anm. av <i>Karl-Gustav Landgren</i>	201
HELLNER, JOH., Le conflit de 1905 et les traités de Carlstad. La conférence de Carlstad d'août — septembre 1905. Anm. av <i>Axel Brusewitz</i>	288
HESSLER, CARL ARVID, Engelskt statsliv. Ett perspektiv. Anm. av <i>R. Simonsson</i>	191
HICKS, J. R., Value and Capital, An inquiry into some fundamental principles of economic theory. Anm. av <i>Helge Kristerlsson</i>	206
KASTARI, PAAVO, Eduskunnan hajoitus Suomen oikeuden mukaan (Den parla- mentariska upplösningsrätten enligt finsk lag). Anm. av <i>R. Erich</i>	291
LINDMAN, SVEN, Statsskick och förvaltning i Finland. Anm. av <i>Arne Wählstrand</i>	293
SCHULTZ, H., The Theory and Measurement of Demand. Anm. av <i>Börje Kragh</i>	205
SCHUMPETER, JOSEPH, Business cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. Anm. av <i>Erik Dahmén</i>	198
THULIN, OLOF, 1941 års tryckfrihetslagstiftning. Jämte lagtexter, däribland tryckfrihetsförordningen i dess fullständiga lydelse. Anm. av <i>Hilding Eek</i>	460
TINBERGER, J., Statistical Testing of Business-Cycle Theories. Anm. av <i>Börje Kragh</i>	203
TINGSTEN, LARS, Hågkomster. Anm. av <i>Axel Brusewitz</i>	88
WEDBERG, BIRGER, Konungens Högsta Domstol 1809—1844. Anm. av <i>Gunnar Heckscher</i>	457
WILLIAM-OLSSON, W., Stockholms framtida utveckling. Anm. av <i>Carl-Erik Quensel</i>	462
VOGT, BENJAMIN, Les négociations de Carlstad. Anm. av <i>Axel Brusewitz</i>	288
Die Rechtsprechung des Staatsgerichtshofs für das Deutsche Reich und des Reichsgerichts auf Grund Artikel 13 Absatz 2 der Weimarer Reichsverfas- sung . . . Herausgegeben von HANS-HEINRICH LAMMERS und WALTER SIMONS. Anm. av <i>Lars Frykholm</i>	93
Festskrift till professor skytteanus Axel Brusewitz utg. till 60-årsdagen den 9. juni 1941. Anm. av <i>B. G. Cederström</i>	446
Nationalekonomiska standardverk. Förord (till fem bokrecensioner) av <i>Johan Åkerman</i>	197
Genmäle till fil. lic. Frykholm. Av <i>Hugo Valentin</i>	99
Berättelse över Fahlbeckska Stiftelsens verksamhet år 1940	100

Om man än kan företaga en prognos över Sverige och med stor säkerhet förutsäga befolkningsutvecklingen 10 à 20 år framåt i tiden eller än längre, är det emellertid av ovan anförda skäl svårare att profetera beträffande befolkningsutvecklingen inom mindre områden av Sverige. Särskilt gäller ovissheten studiet av landsbygdsbefolkningens och stadsbefolkningens storlek var för sig, då omflyttningen mellan landsbygd och städer icke kan negligeras och är av sådan storleksordning att möjliga fel beträffande såväl födelsernas som dödsfallens framtida antal äro av vida mindre betydelse än den osäkerhet, som vidlåder hypoteser om den inrikes omflyttningens storlek och riktning. Och dock äro hithörande frågor om städernas och enkannerligen storstädernas utveckling av vital betydelse för det nuvarande samhällsarbetet, som måste ske icke endast för stunden utan planläggas på lång sikt. Skall man våga förutsätta, att storstäderna tillväxa en lång tid framåt med samma takt som nu eller än kraftigare, och organisera stadsförvaltning, stadsplaner m. m. efter sådana framtidsutsikter, eller skall man med hänsyn till det faktum att Sveriges totala folkmängd snart stagnerar antaga att även städernas folkmängd om något eller några årtionden likaledes stanna i tillväxt.

Det är självklart att noggranna prognoser rörande en stads framtida utveckling måste vara av enormt värde för staden och dess styrande, men utförandet av prognosen måste taga hänsyn till så många faktorer även utanför stadens egen intressesfär att utförandet därav är synnerligen vanskligt, försåvitt icke en större institution med tillräckliga ekonomiska och tekniska resurser samt erforderlig sakkunskap står bakom. Särskilt med iakttagande av det faktum, att den naturliga folkökningen för städernas vidkommande spelar en obetydlig roll jämförd med tillväxten genom inflyttningsoverskott från landsbygden och att den nedåtgående nativiteten även på landsbygden inom en mycket snar framtid måste inverka på omflyttningen, te sig sådana prognoser just nu värdefulla. För Stockholms stads vidkommande har sedan några år tillbaka arbetet med dylika prognoser pågått på Stockholms Stads Statistiska Kontor under ledning av docenten W. William-Olsson, och som första resultat föreligger nu ett arbete »Stockholms framtida utveckling», som icke endast erbjuder intresse för Stockholms stad och dess styrelse utan säkerligen för de styrande och ställande i Sveriges övriga större städer.

Det arbete, som utförts, har intresse för övriga städer, enär befolkningsutvecklingen inom ett område icke gestaltar sig oberoende av utvecklingen inom andra landsdelar, och vad som gäller Stockholm gäller delvis även övriga större städer. För att lösa den förelagda uppgiften har förf. sålunda måst studera utvecklingen inom andra områden icke endast i det förflutna utan även i framtiden, och de resultat han och hans medarbetare, aktuarien Erland v. Hofsten, kommit till bliva därför av värde för riket i dess helhet.

Det skulle föra för långt att gå in på alla de framlagda resultaten, varför endast vissa delar härav må antydvas.

I de första kapitlen beröres utvecklingen mellan landsbygd och tätorter, varvid med »landsbygd» icke menas landsbygden i administrativ bemärkelse (= samtliga landskommuner) utan den egentliga landsbygden, varvid från den administrativa landsbygden borträknats köpingar och municipalsamhällen samt de »tätorter» eller »agglomerationer», som i fråga om näringsförhållanden skilja sig från den egentliga landsbygden, men som icke äro administrativt avgränsade (t. ex. mindre järnvägssamhällen). Förf. angiver som resultat fördelningen av Sveriges befolkning mellan landsbygd och tätorter år 1960 så, att av den totala befolkningen, 6.310.000, 2.366.000 hänföres till landsbygden och 3.944.000 till tätorterna, medan siffrorna enligt 1935 års folkräkning voro 3.042.000 och 3.207.000. Landsbygden i egentlig bemärkelse skulle således under 25 år minska i folkmängd med nära 700.000 och tätorterna öka med något mer än 700.000:

Till jämförelse må nämnas att förf. uppskattar motsvarande siffror för år 1880 till 3.687.000 på den egentliga landsbygden och endast 879.000 i tätorter samt år 1900 till resp. 3.510.000 samt 1.626.000.

Den stagnation av folkmängden i Sverige, som snart inträder, förhindrar enligt förf. icke tätorternas fortsatta tillväxt under de närmaste årtiondena men förorsakar väl, att den blir betydligt mindre än tidigare och att man efter år 1960 måste förutsätta folkminskning jämväl i tätorterna. Den egentliga landsbygdsbefolkningen minskar enligt beräkningarna synnerligen kraftigt hela tiden.

Den allmänna betraktelsen över folkmängden i landsbygd och tätorter utgör emellertid inledningen till studiet av Stockholms framtida folkmängd och även över befolkningsutvecklingen i »Stor-Stockholm», d. v. s. själva Stockholm jämte förorter i angränsande kommuner. Huvudvikten av avhandlingen ligger här, och förf. analyserar ingående först och främst utvecklingen till dags dato icke enbart för hela stadens befolkning utan även folkmängden inom de skilda näringsgrenarna och yrkesgrupperna.

Med utgångspunkt från förhållandet att den totala befolkningskurvan är en summaprodukt av varje mindre befolkningsgrupps kurva analyserar William-Olsson de skilda yrkesgruppernas utveckling och försöker från den hittillsvarande tendensen, jämförd med förhållanden i andra länder, som befinna sig på ett mera framskridet stadium av urbanisering, göra om än vaga prognoser till stöd för beräkningarna om totalbefolkningens tillväxt.

Vid bedömningen av den framtida utvecklingen säger förf.: »Stockholms framtida befolkningsutveckling kommer att bli resultatet av en dragkamp om människomaterialet mellan Stockholm, de övriga städerna och tätorterna samt landsbygden. Som framgår av den i det föregående gjorda överblicken av landets näringsliv, har Stockholm i denna dragkamp en mycket stor kraft».

Som slutresultat beträffande Stor-Stockholms framtida folkmängd kommer förf. till såsom mest troligt resultat att den år 1960

är mellan 850.000 och 900.000. Eventuellt har den redan då nått sitt maximum eller när det efter ytterligare tio år. Till jämförelse må nämnas att Stor-Stockholms folkmängd år 1940 var 719.000 inv. och själva Stockholms folkmängd var 590.000.

De framräknade siffrorna böra jämföras med de förut citerade siffrorna över samtliga tätorters folkmängd. Av den förut omnämnda ökningen av tätorternas folkmängdssiffra kommer ungefär en fjärdedel på Stockholms andel. Den relativa tillväxten för Stockholm skulle ungefär bli densamma som för samtliga tätorter, vilket må vara ett viktigt observandum för dem, som begrunda övriga städers befolkningstillväxt.

Beträffande befolkningens sammansättning efter ålder och yrke bli resultaten av beräkningarna att under de 30 närmaste åren folkmängden i de högsta åldrarna (över 65 år) stiger kraftigt liksom för övrigt i hela riket och säkerligen även i övriga städer medan folkmängden i de arbetsföra åldrarna (15—65 år) håller sig mera konstant, dock med den icke oväsentliga förändringen att folkmängden i åldersklasserna 30—65 år tilltager men avtager i åldern 15—30 år. Barnantalet kan förväntas nedgå men nativitetsutvecklingen kan tendera i motsatt riktning.

Yrkesfördelningen synes gå i den riktningen att industriarbetarebefolkningen avtager relativt medan de grupper, som tillhöra administration, handel och samfärdsel, ökas. Förskjutningen i ålderssammansättningen synes innebära en minskning av gruppen husligt arbete, och hemmens arbetsproblem förvärras därigenom.

I sina kommentarer till beräkningsresultaten säger förf.: »Sannolikt kommer emellertid övergången till stagnation från den utomordentligt starka expansion, som vi hittills vant oss vid att betrakta som mer eller mindre självklar, att medföra betydande svårigheter, och det är av utomordentlig vikt att Stockholms förvaltning redan nu i tillgängliga delar anpassar stadens arbetsprogram efter dessa framtidsutsikter», ord, som icke endast ha tillämpning för Stockholms vidkommande utan för flertalet övriga större städer.

I några kommentarer med hänsyn till utvecklingen sedan krigsutbrottet 1939 påpekar förf., att orostider och krigstider väl momentant inverkat hejdande på städernas tillväxt, men att vid inträdda lugnare förhållanden förseningen i tillväxt upphämtats.

I en bilaga av aktuarie v. Hofsten, »Referat av undersökningens demografiska del», redogöres för de beräkningar över folkmängden i olika delar av landet och i olika åldrar, som företagits som en av grundvalarna och för de skilda antagandena beträffande födelsefrekvens, dödlighet och inrikes omflyttning, varpå beräkningarna vila. Då dessa emellertid senare utkomma i tryck torde det vara skäl att granska dessa hypoteser mera ingående först då. Särskilt det eller de antaganden om den inrikes omflyttningen, som ligga till grund, måste diskuteras. Ty att förutsätta, som här gjorts, att utflyttningen blir av samma relativa eller absoluta storleksordning som under åren 1931—1935 eller 1936—1938 är väl diskutabelt.

I stort sett kan man säga att utflyttningen från landsbygd till städer fram till och med år 1935 icke medfört någon minskning av de arbetsföra åldrarnas antal även inom rena jordbrukskommuner. Det har varit landsbygdens födelseöverskott (tjugo år tidigare) som gått till städerna, när de nått vuxen ålder. Men när nativitetsnedgången, som framförallt efter 1920 gjort sig gällande även på landsbygden, börjar spåras i åldersklasserna 15—25 år blir läget annorlunda. Om förr i en bondefamilj funnos fyra barn eller eventuellt flera kunde hälften lämna jordbruket och flytta till tätorterna, men om detta tal sjunker till tre eller ännu lägre blir överskottet endast en tredjedel eller än lägre. Slutresultatet blir, som förut sagts, en ökad dragkamp om landsbygdens uppväxande ungdom och tecken synas måhända redan som tyda på att landsbygden och dess ungdom sätta sig till allt mer ökat motvärn.

Även om man kan ha andra åsikter rörande omflyttningens storlek i framtiden, sedd särskilt med hänsyn till den fortgående barnbegränsningen på landsbygden och bland jordbruksbefolkningen, kan man icke ifrågasätta värdet av de framlagda undersökningarna och beräkningarna, vilka äro av den art och betydelse att de böra mera allmänt observeras.

Carl-Erik Quensel.

Till red. insända skrifter.

- Finsk Kommunaltidskrift.* 1941. Nr 5. Hfors 1941.
Finsk Tidskrift. T. CXXX. H. 1—3. Åbo 1941.
Förvaltningsrättslig Tidskrift. Årg. 4. H. 4. Sthlm 1941.
Helsingfors stads statistik. V. Stadsens räkenskaper och bokslut 1939. Hfors 1941.
Historisk Tidskrift. 1941. H. 3. Sthlm 1941.
Industria. Årg. XXXVII. Nr 19—24. Sthlm 1941.
Institut International d'Agriculture, Rome. Revue internationale d'Agriculture. 1941. Nr 9. Rome 1941.
International labour review. Vol. XLIV. Nr 1—3. Montreal 1941.
Kommersiella Meddelanden. Årg. 28. Nr 9—10. Sthlm 1941.
Kommunaltidningen. 1941. Nr 10—11. Hfors 1941.
Meddelanden från Skattebetalarnas Förening. Nr 74. Sthlm 1941.
Mercator. Årg. XXXVI. Nr 35—46. Hfors 1941.
Nationalekonomisk Tidskrift. 1941. H. 4. Kbhvn 1941.
Nordisk Försäkringstidskrift. 1941. Nr 4. Sthlm 1941.
Nordisk Tidskrift för internationell Ret. 1941. Vol. 12. Fasc. 2—3. Kbhvn.
Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. 1941. H. 5—6. Sthlm 1941.
Realpolitik. Årg. 1. Nr 5—7. Sthlm 1941.
Skandinaviska Banken. Kvartalsskrift. 1941. Nr 4. Sthlm 1941.
Social Tidskrift. 1941. Nr 7—10. Hfors 1941.
Sociala Meddelanden. 1941. Nr 8—10. Sthlm 1941.
Socialt Tidskrift. 1941. Nr 7—9. Kbhvn 1941.
Statistisk Maanedsskrift. 1941. Nr 4—5. Kbhvn 1941.
Statistisk Månadsskrift. Årg. 36. Nr 8—9. Sthlm 1941.
Statistisk Årsbok för Göteborg. 1941. Gtbg 1941.
Sunt Förnuft. Årg. XXI. Nr 7—9. Sthlm 1941.
Svensk Juristtidning. 1941. H. 7. Sthlm 1941.
Svensk Tidskrift. 1941. H. 7—9. Uppsala 1941.
Svenska Stadsförbundets Tidskrift. 1941. H. 7—9. Sthlm 1941.
Tiden. 1941. Nr 7—9. Sthlm 1941.
Tidskrift, utg. av Juridiska Föreningen i Finland. 1941. H. 5. Hfors 1941.
Weltwirtschaftliches Archiv. Band 54. Heft 2. Jena 1941 (tr. Hamburg).
Vi. 1941. Nr 36—47. Sthlm 1941.
Årsbok för Sveriges kommuner. 1941. Utg. av Statistiska centralbyrån. Sthlm 1941.
Økonomi og Politik. 1941. Nr 2. Kbhvn 1941.
- AVIENY, WILHELM, Strukturwandlungen der Weltmetallwirtschaft. (Kieler Vorträge. 67.) Jena 1941.
 BJÖRNBERG, ARNE, Norge under okkupationen. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1941.
 FAHLBECK, ERIK, Förvaltningsrättsliga studier. II. Sthlm 1941. Ivar Hæggströms Boktryckeri och Bokförlägs A.-B.
 HECKSCHER, GUNNAR, Brittiska imperiet i krig. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1941.
 HOPPU, K. W., Helsingfors Hamn. Handbok. Hfors 1939.
 JARRING, GUNNAR, Turkiet i farozonen. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1941.
 LEON, GH. N., Struktur und Entwicklungsmöglichkeiten der rumänischen Volkswirtschaft. (Kieler Vorträge. 66.) Jena 1941.
 MÜNTER, HANS, Warum steht der deutsche Arbeiter zu Adolf Hitler? (Deutsche Informationsstelle. Das Deutschland der Gegenwart. Nr 2.) Berlin 1941.
 ODHE, THORSTEN, Världshandeln och kriget. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1941.
 REIMER, LYDIA, Familjen i det nya Tyskland. Berlin 1941.
 WENNSTRÖM, TORSTEN, Studier över språket i Gustav Vasas svenska brev. Lund 1941. Gleerupska Universitetsbokhandeln.
 VINDE, VICTOR, Frankrike efter nederlaget. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1941.
 Kostnadsberäkningar och taxepolitik vid statens järnvägar. Promemoria utarbetad på uppdrag av Kungl. Järnvägsstyrelsen av TORD PALANDER och ERIK LINDAHL med biträde av ARNE SJÖBERG. Sthlm 1941.
 Rikskansler Adolf Hitler. Tal i sportpalatset den 3 okt. 1941. Sthlm 1941.
 »Stormakten står». Översättning från ett tyskt manuskript. Sthlm 1941. Neutrale institutets förlag.

**Av Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen
har utkommit:**

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemärknåden. 1922. Pris kr. 3:50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1:25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4:50.
- VII. CURT ROHLIEB: Johan. Fischerström. 1926. Pris kr. 1:50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2:75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekreta utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4:50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRÜGGEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XXVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen . . . i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMÁN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härad, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2:25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2:50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2:50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfallssamlingar. 1939. Pris kr. 2:50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3:75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.